

HOPP LAJOS

Mikes Kelemen

Életút és írói pályakezdet

UNIVERSITAS KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 2000

dominus laidinantius nagytitokban elárulta a dolgot Boér József fogarasi vicekapitánynak, és így került a dolog nyilvánosságra.”⁹⁹ Akár így történt, akár nem, fennmaradt a fogarasi rabság hagyománya. Apor másutt nem részletezi: „Nagy kemény rabságban holt volt meg Mikes Pál.”¹⁰⁰ Csereivel együtt Fogarast jelölik meg halála színteréül. Mikola szerint is Fogaras várában halt meg.¹⁰¹ 1690 után Mikes Pál haláláról kósza hírek keringtek. Bizonyára nemcsak közhiedelemként vagy elrettentésképpen terjesztették; közel járhattak a homályban hagyott kegyetlen valósághoz. Hiteles források még fényt vethetnek arra, hogy mi is történt valójában.

Mikes Kelemen székelyföldi gyermekkora

Mikes Kelemen korai gyermekéveiről szegényesek a közvetlen s tényyszerű életrajzi adatok. Saját bevallása szerint összesen nyolc évet sem töltött szülőfalujában.¹⁰² Már 1690 őszén sem lehetett otthon. Szülei októberben Thököly Brassó melletti táborában voltak; atyja emlékezetes Szent Márton nap körüli novemberi visszatérésekor pedig a „puszta házban” szállt meg.¹⁰³ Nem tudni, hogy az anyai családi házban, Fiátfalván, vagy a havasalföldi ploesti kuruc táborban vészelték át a nehéz hónapokat. Mint előbb utaltunk rá, Mikes Pál később Bukarestben eltűnt; közhit szerint meghalt. A megözvegyült Árva Torma Évának egyedül kellett fölnevelnie gyermekét. Támasza lehetett Mikes

⁹⁹ Apor, *i. m.*, 1863, 256: „ibique tam occulte servatus, ut usque ad finem vitae nullus de ipso quidquam sciverit praeter officiales, qui ipsius curam habebant; nam neque communibus musquetariis fuit licitum ipsum accedere, officiales etiam fide erant semper obstricti, ut occultissime omnia servarent. Hinc laidinantius arcis non de die, sed de nocte ipsi ad comedendum portabat. Vixit in hac promerita poena usque ad annum 1712, quo mortuus est, et de media nocte sepultus. Tunc primo occultissime propalavit dominus laidinantius Dno Josepho Boér vicecapitano Fagarasiensi, et ex post res venit in apicum. Erat totus hirsutus, unguis ut ferarum. Verum principis Valachiae Brancovani etiam funestus casus. In Porta Ottomanica ex parte imputabatur, quod Paulum Mikes tradiderit Germanis, nam unde vel inde, etiam Porta hunc casum resciverat.”

¹⁰⁰ Syntagma et syllabus mortuorum, vivorum = Apor, *i. m.*, 1903, I, 236; a Metamorphosis Transylvaniaehez Cserei által kortársairól írt névsorban, *i. m.*, 258: „Mikes Pál, főember, rabságban holt meg Fogarasban.”

¹⁰¹ Mikola, *i. m.*, 22.

¹⁰² 188. lev. Rodosto, 1753. 22. martii. „... tegnap 33 eszténdeje múlt el itt való uralkodó bujdosásunknak. A’ bizonyos, hogy mint a negyedrésze, annyit időt nem töltöttem Zágóban.” MÖMK I, 279.

¹⁰³ Vö. a 67–68, 89. sz. jegyz.

Mihályiné, Bethlen Druzsina, aki 1692. októberében került új asszonyként a szomszédos zabolai udvarházba.¹⁰⁴

A gyermek Mikes megfordult a háromszéki, székelőföldi református atyafiság udvarházaiban. Anyja féltő gonddal kísérte apátlanul maradt növekvő gyermekét, amiről egy későbbi levele tanúskodik: „édes kedves Fiam, emlékezzél meg az én hozzád való Anyai szeretetetről, tudod hogy ha más faluba bocsátatalak is, mitsoda bánatot vittem végbe, hát most ennyi idejig min nem mentem által...”¹⁰⁵ A más faluk közül az egyik minden bizonnyal az Udvarhely-széki Fiátfalva, a Huszár-Torma-Nemes famíliák, anyai nagyszülők nemesi fészke. Mikes gyermekkori emlékeiben sokáig élnek az itteni atyafiak.¹⁰⁶ Rajtuk kívül még a Maros-Torda-vármegyei Abafáján otthonos gondolatban, a Huszár-Torma-Haller atyafiság között; „az én időmbe a szomszédoságot Haller István bírta, de a nénénk Torma Borbára után, akire én jól emlékezem, és aki felől azt mondotta az anyánk, hogy soha nem látott nálánál szebb sírót...” – „a’ nénénknek Torma Borbárának volt még egy fia Haller úrtól, Jánosnak hívták, mintegy három- vagy négyesztendő volt, mikor én láttam...”¹⁰⁷ Gyermekkori arcok, nevek villannak fel; „amely Béli János úrról írja ked, hogy üsmérhettem, úgy tetszik, hogy akit én üsmértem, Pálnak hítták, és idősebb volt nálamnál.”¹⁰⁸ Ismerős a tordai tájakon is; a gyapottermesztés kapcsán említi: „Torda vármegyében gondolom, hogy megteremne, de a mi kokány földünkön elegendő melege nem volna.”¹⁰⁹ Lehet, hogy járt a Maros-széki Mikházán is, ahol az általa emlegetett barátok klastroma volt.¹¹⁰

Mikor s hányszor fordult meg a háromszéki Zabolán, nem tudható. „A Mikes-famíliából többet kettőnél nem üsmérhettem...” – utal a szomszédos zabolaiakra, a „szegény öregúr” tiszteletben tartott alakjára, gróf Mikes Mihályra és fiára, Ferencre. A Kelemennél pár esztendővel fiatalabb grófi sarj emlékképe nem mosódott el: „... semmi örvendetes hirit nem hallottam; az alma sokszor elhengeredik a fájától... mert változó természetet üsmértem, mivel ha sok pirongatást szenvedett is, de gyermekorunkba velem meg nem alkudhatott.” A pirongatást bizonyára anyjától, Mikes Mihálynéától kapta. A fiatal gróf Bethlen Druzsina református nagyszony pártfogásába

¹⁰⁴ Czegei, *i. m.*, 158; 1692. Octobris 27.

¹⁰⁵ Kolosvár, Anno 1722. December 22. MÖM I, 519–520.

¹⁰⁶ „Azt is szeretném tudni, ha a fiátfalvi atyafiak Nemesek, Tormák közül kik élnek? Tudom, hogy akiket én üsmértem vagy megholtak, vagy centuriókká lettek.” (Rodosto, 25. martii 1760. Báró Huszár (Boér) Józsefnek.) „Azt írja öcsémuram, hogy az fiátfalvi atyafiak igen sokan elholtak, elfogytak...” (Rodosto, 19. martii 1761. Báró Huszár (Boér) Józsefnek.) MKM 360, 371.

¹⁰⁷ Rodosto, 1760, *i. m.*, MKM 358, 360.

¹⁰⁸ Rodosto, 1761. *i. m.*, MKM 371; Mikes anyja és nővére, Torma Éva és Klára egy napon mentek férjhez, az utóbbi Béli Dávid felesége lett, talán az ő gyermekükről van szó; Mikesnek volt egy Béli Pál nevű kolozsvári iskolatársa is.

¹⁰⁹ 37. lev. Rodosto, 28. máji 1720. MKM 63.

¹¹⁰ Rodosto, 1761, *i. m.*, MKM 366; MÖM VI, 1063; mostohatestvére írta meg neki, hogy anyjuk Abafáján halt meg, és a mikházi ferences templomban temették el, MKM 354–355.

vehette a megözvegyült anyát félárva gyermekével, aki később családias szeretettel gondolt „a sok jó erkölcsiért” dícsért „szegény üdvezült asszonyra.”¹¹¹ Lehet, hogy velük fordult meg az általa emlegetett Brassón,¹¹² ahol a zabolai nagyszülők közül még élő özvegy Mikes Kelemenné háza volt.

A zágoni gyermekkori években – saját számítása szerint – 1698 táján következett be lényeges változás.¹¹³ Zágonból történt „kiugratása” összefügghetett anyja második házasságával, amelynek időpontja közelebből nem ismert. De ez nem jelenti azt, hogy később nem fordulhatott meg szülőfalujában.

Az ember lelki, szellemi tulajdonságai alakulásában, jelleme formálódásában döntő szerepe van a gyermekkori életszakasznak, a társadalmi, nevelési, környezeti befolyásnak. A székely magyar öntudatáról, szülőföldimádatáról ismert Mikes erdélyi gyermekéveiről viszonylag keveset tudunk. A székelyföldi atyafiság körében tanult meg beszélni, a katekizálással együtt megismerte a betűvetést, amire talán az öreg zágoni tiszteletes, Pécsi Péter kezdte tanítani. A szülőföld kivételes természeti környezete, az erdélyi havasok, a háromszéki népszokások és gyermekjátékok rigmusai, vers- és daltöredékei, népmesék, a Károlyi-biblia nyelve, a gyülekezeti éneklés, imádkozás, Szenczi Molnár zsoltárai, szólások, mondások, a székely tájnyelv, olyan lelkébe ivódott emlékek, amelyek öregkoráig elkísérik. Itt szívta magába a tájnyelvi beszéd lélektani és hangulati színárnyalatait, természetes ízeit. Orbán Balázs szerint Mikes szülőföldje a természeti szépségekben oly gazdag Erdélyországnak is a legszebb s legcsodálatosabb része. Ott bújlik meg Zágon az Orbai székben, a Zágonvize „havasi pataktól átzúgott, kies völgyben...”¹¹⁴

¹¹¹ Constancinápoly, 5. januári 1759. MKM 351.

¹¹² 31. lev. Jénikő, 10. octobris 1719. MKM 351.

¹¹³ 188. lev. 1753. „Hát azt megírom-é, hogy mennyi ideje, hogy onnét kiugrattam... Annak jól felszámlálva 45 esztendeje vagyon.” MKM 323–324.

¹¹⁴ A református vallás elveit összefoglaló első kálvini káték (1536, 1537, 1538, 1542) után jelent meg az ún. Heidelbergi Káté, Catechesis Palatina 1563-ban. A „Calvinus Janus írása szerint” készült káték magyarországi sorát Melius Juhász Péter munkája nyitja meg: Catechismvs. Az egész kereszteni tudomannac fundamentoma es sommaia a szent irasbol ezue szedettet es meg emandaltatot... Debrecen 1562. RMNy 182. Molnár Gergely, a kolozsvári iskola rektora latin kátéja: Catechesis scholae Claudiopolitanae ad pietatis stvdiosam ivventutem in doctrina Christiana fideliter exercendam proposita... Kolozsvár 1564 (RMNy 201) a magasabb iskolai osztályoknak szánt didaktikai megjegyzésekkel, egy másik elemi iskolai használatra írt kátéja a Heltai-nyomdából, Prima doctrinae Christianae... Kolozsvár 1564 (RMNy 203). A Heidelbergi Káté első hazai megjelenése: Catechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica per Transylvaniam... Kolozsvár 1566 (RMNy 215). Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításaival egyidejűleg megjelent munkája: Kis Catechismus, avagy az keresztyén hűtnecc részeiről rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott tudomány, az mint sok tartományokban valo Egyházakban es Iskolákban szoktác tanítani az együgyöket es a gyermekeket. Szent Írásbéli mondasokkal és Imádságokkal egyetemben. Szedetöt a Haidelbergai öreg Catechismusból. Herborn 1607. (RMK I. 408.) A tarcali Siderius János számos kiadású Kisded gyermekeknek való catechismusa Erdélyben is: Kolozsvár 1681, és 1690. (RMK I. 1265 és 1386). Új erdélyi széria: Catechismus Religionis Christianae. Gyulafehérvár-Alba-Julia 1634 (RMK II. 487), amelyet kétnyelvű változatok követ-

S Benedek Elek tájrajzában: „... három oldalról fenyves erdő-borította hegyek karimázzák ezt a szépséges szép nagy székely falut. – Háromágú csillaghoz hasonlatos fennsíkon, istenültette kertből mosolyog ki Zágon, s ennek a kertnek is legszebb pontján, tölgyes erdőcskébe rejtőzködött a ház, ahol a hűség eleven szobra született. A falú fölött fenyves erdők rengetegének zúgása... kívül is erdő, bent is erdő: Mikes Kelemen költői lelke, a majdani fenséges szép, édesbús levelek írója kívánhat-e szebb helyet ennél; óh be szép ez a falú! S be szép az a kicsi ország, amelynek Háromszék a neve!”¹¹⁵

Az erdőalján rejtőzködő házat legendák veszik körül. A Zágonban hallott egyik változat szerint Mikes Kelemen a falu közepén álló piactéri ősrégi Mikes-udvarházban született. Mások úgy vélik, hogy a régi szülőház ettől mintegy másfélszáz méternyire lehetett. Másik verzió szerint az emlékoszloppal megjelölt felsőhatárban lévő házban, a tölgyessel övezett Zágon vize közelségében, vadrózsával tarkított, dombszerű bozótosból kiásott romfalak között létezett egykori házban született. Más nézet szerint e faluvégi ház valamilyen gazdasági épület, vagy jobbágytelek lehetett, s az előtte elterülő rét, a ma Mikes-tölgyeknek nevezett fákkal benőtt malom melletti patakpart játszótérül szolgálhatott. Bárhol is volt Mikes zágoni szülőháza, ebben a kis erdőalji székely falucskában született. Maig sem tudjuk születése napját, csak azt, amit ő maga elárult féltestvérének írt misszilisében. A török tartás szerint „... az Isten minden embert a sárból teremti, egy angyalnak vagyon gondja arra a sárra: valamely helyről, valamely tartományból vészi az angyal azt a sárt, oda el kell menni, és ott kell meghalni. Azt... elítélhetem, hogy innét vitt volt az angyal sárt Zágonba... – s levele végén megjegyzi – Hogy megtudja ked, én 90-dikbe születtem augusztusba.”¹¹⁶

A Székelyföldön két jellegzetes tájtypus különböztethető meg. Elnyúló dombos erdős folyóvölgyek szelik át; magasodó hegyektől körülvett, fenyvesekkel övezett medencék, fennsíkok tarkítják. A Háromszék felső részének vízgyűjtője, a Feketeügy völgyétől emelkedő fennsík Nagyborosnyótól mintegy tíz kilométernyire a Déli-Kárpátok kinyúló karjai közé szorul. A háromszéki medence délkeleti szélé és a hegyvidék találkozásánál az orbai-széki rónaság másfél kilométernyi térségen húzódik be a hegyek közé; Zágonnál egy előrenyúló hegyvégre ütközve, a Farkas-dombnál kétfelé ágazva tart föl-

nek, 1636, 1639, 1643, 1647 (RMK II. 505, 538, 619, 672). Egy másik sorozat, *Catechesis Religionis Christianae*. Várad 1640, 1644, 1651, 1652 és Szeben 1666 (RMK II. 565, 654, 760, 784, 1088), ennek 1651-ből van kétnyelvű szövege is: *Catechismus Religionis Christianae Latine et Hungarice*. A század végéről egy nevezetes káté: *A' Genevei Szent Gyülekezetnek Catechismusa*. Avagy: *A' Christus tudományában gyermekeket tanító Formatskaja*. Mellyet, *A' nagy Theologus Calvinus János...* először Galliai nyelven 1538 esztendőben, igen rövideden, azután 1545 és 1553 esztendőben, Francziai és Deák nyelven egyszersmind ezen renddel bővebben kibocsátott... mostan Magyar nyelvre fordítottatott és kibocsátatott Kolosvaratt, M. Tótfalusi Kis Miklós által. 1695. (RMK I. 1468.) Vö. MÖM V/2, 1602, 1606–1607, 1609–1611.

¹¹⁵ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmesei szempontból*. Pest 1868, III, 137–138, 140–145, 159; Benedek Elek: *Mikes Kelemen*. Új Idők 1926, I. 308–310; és *Tanulmányok*. Írták a Petőfi-Társaság tagjai. Bp., (é.n.) 5–12.

¹¹⁶ Rodosto, 25. martii 1760. MKM 361, 356.

felé. A természeti szépségéről nevezetes fennsíkon fekvő, három oldalról erdős hegyek közé ékelt régi Zágon az északi Hegyfark, a déli Sina-hegye, s a falu közepébe nyúló keleti Farkas-domb között egy lankás négy-öt kilométer hosszúságú kert benyomását kelti.¹¹⁷ A nyitott nyugat felőli oldalról betekintve, Zágon háttérében félkörszerűen elhelyezkedő hegyláncok magasodnak egymás háta mögé, ami a zágoni és a háromszéki havasok megragadó panorámáját oly különlegessé teszi.

Zágoni hagyomány szerint réges-rég rabló tatárok pusztították a területet. A „Kisvész” és „Nagyvész” elnevezésű északkeleti dombok vagy előhegyek a hajdani harcok emlékét őrzik. Akárcsak a falu régi s leghosszabb utcája, a „Tatárszeg”. Orbán Balázs adatai nyomán Zágonban 1567-ben 51 kapuszám, illetve család tartható számon.¹¹⁸ A terjeszkedő település főutcájából kis utcácskák nőttek s húzódtak a hegyek alá; a falu közepéről a templom előtti térségről szinte minden égtáj felé utcák nyíltak. 1680-ban Zágon falutörvényének elfogadásakor a helység tizedekre osztásáról is szó esett: Alsó Tatárszeg, Felső Tatárszeg, Derékszeg, Közép Tizes, Gurudza Tizes, Felszeg, Sáska Tizes, Hosszú Tizes került említésre.¹¹⁹ A főutcat alkotó Alsó és Felső Tatárszeg folytatása fölvisz a Köztetőre, innen északra Papolc és keletre Komando felé ágazik el az út. Nyugati irányba kifelé a kettős elágazás Kovászna – Kézdivásárhely és Brassó felé vezet. A Brassói úttól befelé tart a másik kisebb főutca, a Hosszú-tizes, mely párhuzamos a Tatárszeggel, nyugatról keletre folytatódik a Felszeggel, s ezzel végződik. A falu eleji Danszeg utca a Bárkányi út s a Bodzaforduló irányába vezet dél felé a Rózsadomb környékén. A déli tájegység nevezetességei: a Janko Péter, Farkas domb, Mihály Csorja, Paplanka; délnyugatra a Bodzás hegy, Rózsadomb, Ocsina, Csihányos, Ligetalja nagy legelőterület Zágon és Bárkány között. Az északi oldalon hosszában a Láho dombvonulat a Köztetőig nyúlik, benne a Cako, a Csere és a Kisvész, másfelől a Nagyvész, lármafákkal, tűzjelzőkkel, őrhelyekkel. Nyugatra Bod-mezeje, szénakaszáló és rét gémeskutakkal, régi hagyományos nevű részekkel: Kalapácskutja, Hidegkut, Malomeleje, Mérkételeje, Bodorkut vagy Bod kútja, ahonnan ivóvizet hordtak a kaszásoknak. Keleten a Berecki havasok vonulata, benne a Köves arr, a Ciko hegy, melyen fönnt Eszténa pusztja és a Darno, következik Domokos magassa, tovább a Mocsárhegy a Délceg előhegye, a Délceg hegyen a Tisztás és Bika pusztja, azután Csomabérc, Dékán hegy és völgy része a Gelesztás és Kaskutja, s még a Korongos és Nyellés pusztja.

¹¹⁷ Pásztor: Mikes Kelemen szülőfaluja. Vasárnapi Ujság 1904, 51. sz.; Orbán Balázs, *i. m.*, 140–145. Márai Sándor: Csillag. Pesti Hírlap 1942. szept. 20. (tárca); Lőrincze Lajos: Zágonban – másodszor. Édes anyanyelvünk XIV. évf. 1–3. l. 1991. január-március.

¹¹⁸ A zágoni hely- és vízrajz bemutatásához felhasználtam helyszínen készített följegyzéseimet és topográfiai vázlataimat; ebben segítséget nyújtott a helyismerettel rendelkező Duka Dezső, a Mikes Kelemen Művelődési Egyesület egykori elnöke, valamint Farkas Miklós, a zágoni népiskola igazgatója, aki Zágon település-története c. kéziratát (1959, 38. l.) is rendelkezésemre bocsátotta. Ezúton is meleg köszönetemet fejezem ki mindkettőjüknek, továbbá a segítőkész zágoni ismerősöknek.

¹¹⁹ SzOkltár VIII, 199. sz.; vö. 41. sz. jegyz.

A kis székely falu keleti szélén egyesül a Köztető alatti Köves arrban eredő Zágonvize két ága, a Kis-Zágon és Nagy-Zágon; az előbbi a Domokos pataka, az utóbbit a Délceg, Nyellés, Korongos pataka táplálja. A falun hosszanti irányba keresztül folyó mintegy fél méter mély, négy méter széles Zágonvizét északról a Golyvás, délről a Feréte patakocskák szaporítják. Egyetlen elágazása a Malom-árok. A falu nyugati nyitott széle előtt folyik bele a Füzes pataka, majd a szélénél a Telek pataka, s a közeli Feldoboly alatt a kis Sáros patak. Zágonvize északnyugati irányban folyik tovább, s Cofalva és Nagyborosnyó között ömlik a Kovászna-vizébe; Bita közelében jut a Fekete-ügybe,¹²⁰ amely Ilyefalvánál Kőkös közelében ér az Oltba.

Megdobogtatta Mikes Kelemen szívét, amikor balkáni útján a Dunán lefelé jövet a Háromszék forrás vizeit hozó folyó torkolatának közelébe ért. A híres Nicápolynál „a várossal általellenben szakad a Dunában az édes Olt vize. Csak azt sem láthattam suhajtás nélkül, mert olyan édes hazából foly ki, ahonnét 31 esztendőől fogvást vagyok kirekesztve.”¹²¹ Egy másik éltető víz, a Bodza is szülőföldjére emlékezteti. A Bodzai havasokban a Csukás hegyekben (hegycsúcsa 1956 m) eredő Bodza-vize Almásnál fogadja magába Ladóc patakát és Bárkány-vizét; emez Bárkánynál kétfelé ágazva, egyik ága egészen Zágon alá, a zágoni (Janko Péter) tetőig, a Kósa erdőrészig megy, a másik ága Korongos felé, Nagy-Zágon patak közelségébe. A Bodza-vize a Bodzai-szoroson (634 m) jut ki a dél-erdélyi határon s folytatja útját a Szeretbe. Mikes utazásának folytatásakor lélekben s gondolatban otthon jár: „... hogy ha Erdélyt meg nem láthatom is, de a köpönyegit meglátom, mert az erdélyi havasok mellett menyünk el. Ha Zágonban sert nem ihatom is, de iszom a Bozza viziből. Köszöntöm ezeket a kegyelmed nevével is.”¹²²

A zágoni gyermekkori emlékek mélyen beivódtak Mikes lelkébe. Erre vall az is, hogy később az egzotikus növényvilág megismerésekor a szülőföldi tájra gondol: „Mindezek fel nem találtatnak Zágonban, de el lehetünk nálok nélkül. Itt sincsen szilvafa, se fenyőfa.”¹²³ Lehet, hogy volt tárgyi emlékképe annak, amikor a régi házieszközökről szólva, megjegyzi: „Egy régi francia királynak láttam a székit, most csak a zágoni bírónak is jobb széke vagy annál.”¹²⁴ Az önkéntelen képzettársítások különösen jellemzőek Mikes lelkivilágára. Így van a tengeren, „amidőn a hajónk olyan nagy habok között fordult egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek...”¹²⁵ s a tengerparton, a gyönyörű Boszporusz partján, a szép réten, „de azon nem törődöm – sóhajt fel –, hanem

¹²⁰ A háromszéki vízgyűjtőbe folynak Papolc-vize, Körös-vize, Zabola pataka, Gelence-vize, Osdola pataka; a túlsó feléről Veres pataka, Esztelnek vize, Torja pataka, Csernáton-vize.

¹²¹ Oroszcshk, 14. octobris 1738. 142. lev. MKM 269.

¹²² Csernavoda, 1. junii 1739. 146. lev. MKM 273; a június 4-én kelt 147. levelében pedig ilyen változatban: „... és ha magát Erdélyt meg nem láthatom is, de a köpönyegit meglátom, mert az erdélyi havasokhoz nem messze megyek el. Néném, neveddel is köszöntöm őket. Nem gondolom, hogy a Bozzára menjek kaszálatni, de bosszúságra, iszom a Bozza viziből.” MKM 276.

¹²³ Rodosto, 4-dik decembris 1726. 77. lev. MKM 16. 1.

¹²⁴ Jénikő, 22. septembris 1718. 19. lev. MKM 32.

¹²⁵ Gallipoliból, Anno 1717. 10 octobris. 1. lev. MKM 7.

azon törődöm, hogy nem Háromszéken vagyok.”¹²⁶ Mikes lelke mélyéből fakadó megnyilatkozásai szülőfalujára összpontosulnak: „A’ való, nehéz Zágon nélkül ellenni; nehéz minden esztendőben 12 hónappal a vállamot terhelni...”¹²⁷ A délkeleti Kárpátoktól átölelt kicsiny zúgban, a legtávolabbi háromszéki székely falucskában járnak gondolatai. Szívéhez nőtt szülőfaluja új életterében a szüntelen hazavágyódás jelképe: „úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont...”¹²⁸

A gyermek és özvegy anyja Zágonban élhettek, amikor a kilencvenes évek dereka táján Mikesné Árva Torma Éva férjhez ment¹²⁹ kövesdi Boér Ferenchez, Krasznavármegyei főispánhoz, Somlyó vára kapitányához. Arra vonatkozólag eddig nem merült fel tényyszerű adat, hogy a mostohaapa birtokára vagy Somlyó (Szilágysomlyó) várába költöztek volna. A Mikes Mihály társaságában feltűnt Boér a katolikus főnemesi Boér-család tagja volt. A Hunyad-vármegyei kövesdi Boérok a jezsuiták jótevői közé számítottak; tekintélyes hivatalokat nyertek s töltöttek be a kilencvenes években. Apor az „előment familiák” közé sorolja őket.¹³⁰

A szebeni országgyűlés fölterjesztésére a vallásszabadság ügyében Bécsben 1693-ban kiadott ún. Resolutio Alvincziana újra szabályozta az erdélyi felekezetek jogait, s intézkedett a katolikus vallás védelméről. I. Lipót előbb gróf Kollonich Lipót bíborost esztergomi érsekké nevezte ki, majd 1696-ban – a lugosi csatában elesett Veterani helyébe – Rabutin de Bussy gróf tábornagyot tette meg Erdély katonai főparancsnokává. Ilyen körülmények között már nem volt szükség a fejedelem személyének erdélyi jelenlétére; a nagykorúvá lett, II. Apafi Mihály bécsi internálásával súlyosbodott a Gubernium időszaka. A még kiskorú fejedelemfi mellé állított kormányzó, Bánffy György éppen úgy elveszítette hatalmát, amint csorbult Bethlen Miklós kancellári hatásköre is; Bethlen Gergely, az ország főgenerálisa Rabutinnek tartozott engedelmisséggel, Haller János főkincstárnok pedig számadással. Az erdélyi guberniumi intézmény elvesztette politikai cselekvőképességét.¹³¹ A közben szintén gróffá tett Bethlen kancellár kiábrándult illúziójából, hogy a császári-királyi s erdélyi érdekek a Diploma alapján összeegyeztethetők. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az erősödő katonai uralom nem kedvezett Bethlen kancellár reformgondolatainak. „Gróf Uhlfeldet küldte a generális

¹²⁶ Békós, 16. augusztus 1719. 30. lev. MKM 48.

¹²⁷ Drinápoly, 9. máj 1718. 13. lev. MKM 25.

¹²⁸ Rodosto, 28. máj 1720. 37. lev. MKM 62.

¹²⁹ „Torma Éva... secundo nupsit Francisco Boér de Kövesd, incl. Cottus de Kraszna Comiti et arcis Somlyó supr. capitaneo...” Apor 1863, *Lusus mundi*, 67; támpont lehet Czegei 1696. dec. 3-i följegyzése: Maros-Keresztur, „estvére penig jött hozzám az sógor Boér Ferencz uram mind az húgommal és Béli Dávidné hugom asszonnyal, Szentpálra akarván menni Haller Jánosné asszonyom temetésére.” Béli Dávidné Torma Klára és Boérné (özü. Mikes Pálné) Torma Éva testvérek voltak. Czegei, *i. m.*, 236.

¹³⁰ Apor, *i. m.*, 1903. I. 287: „Amely familiák az én időmben előmentek.” A felsorolt 36 család között a 17. a „Kövesdi Boér familia.” Boér Ferencre vö. még I, 181–183, 193, 252, 270, 283, 293, 301, 356; Czegei, *i. m.*, 244, 271, 297, 303.

¹³¹ Erdély története, II, 881–885.

Bécsbe és írta a császárnak, hogy fogasson meg, mert Tököli Imre sem nagyobb ellensége a császárnak, mint Bethlen Miklós...¹³² – írja az önéletíró 1698-ra utalva. A zabolai gróf jobb bizonyítványt kapott az udvarban: 1699-ben kelt „C. Guttenstein Venczelnek Bétsből expediált Testimoniuma arról, hogy G. Mikes Mihály minden üdöben mely hűségese viseletű Férfi volt, kivált akkor, midőn a Tököliana Irruptio el harapozott volt – vala mind ezek ellen – úgy a törökök ellen is diadalmason viaskodott.”¹³³

Még ebben az évben, amikor az erdélyi katolikus főurak összefogtak, hogy a Lipót-féle Diplomához képest újabb előnyöket szerezzenek, őt küldték Bécsbe Apor István, Boér Simon, Petki Dávid és mások társaságában. Az orvoslást jelentő öt pontot ő hozta le a bécsi udvarból, s ezért Mikes-féle pontoknak is nevezték őket. Cserei panaszkodott is miatta. „Az erdélyországi pápisták penig Vízkeleti s Baranyai páterek és a jezsuiták tanácsából... expediálnak Catholikus Status nevezet alatt Bécsben leveleket...” Többen „nem jóvallották, amit Apor Péter, Mikes Mihály és Haller István, s mások cselekedtenek... Sőt végtire éppen fenekestől felfordíták a Diplomát az erdélyi pápista urak.”¹³⁴ A Boér fivérek is a pápista urakkal tartottak. Czegei Vass György is hasonlóképpen vélekedik a bécsi küldetésről: „... volt nagy catholika vendégség Mikes Mihály uramnál... Hazánk törvényit és megmaradt kis szép szabadságát, diplománkat és méltóságos regium gubernium tekintetét és unióunkat megrontatván és csonkittatván Mikes Mihály uram...”¹³⁵ Boér Ferenc részt vett a közéletben; az év elején Cserei Mihály és Gazda Mihály társaságában indult a segesvári országgyűlésre.¹³⁶

A Katolikus Státust erősítő zabolai Mikes- és kövesdi Boér család közreműködése folytán adhatták ki a határozatot a zágoni Mikes-család birtokügyében. „1699-ben I. Leopold Császártól nyert Grationale Diplomája az Notata incurrált Mikes Páll Fiának Kelemennek, amidőn is az Attya által el vesztett Jóságok ujra conferáltattnak.”¹³⁷ A gyermek Kelemen mostohaatyja az anyára háruló gyámsági teendőiben is segíthetett a Mikes-birtokügyekben. Erre szüksége is volt, mivel a zágoni károsultak már a következő évben jelentkeztek.

A Mikes Pál haláláról elterjedt hírek és Mikes Kelemen „Grationale Diplomája” kiadásának hallatára a zágoni Jankó- és a Vajna-család tagjai a következő évben az orbai törvényes szék tagjai elé terjesztett panaszukban előadják: „mint quaerulansok siralmasan jelentjük, tekintetes, nemzetes Fejérvármegyében kövesdi Boér Ferencné asszonyom tekintetes, nemzetes Torma Éva asszony, ki volt felesége prius tekintetes, nemzetes néhai orbai széki zágoni Mikes Pál uramnak és ugyan megirt néhai Mikes Pál uramtól maradott árva fiának tekintetes, nemzetes orbai széki zágoni Mikes Kelemen uram ő

¹³² Bethlen, *i. m.*, II, 30.

¹³³ Regestrum, fasc. 111.

¹³⁴ Cserei, *i. m.*, 301–307; Baranyai Pál László jezsuita gyulafehérvári plébános, Vízkeleti Zsigmond erdélyi jezsuita volt; Czegei, *i. m.*, 297, 308, 314, 349.

¹³⁵ Czegei, *i. m.*, 302, 308.

¹³⁶ Cserei, *i. m.*, 295 és 312: „a pápista urak közönségesen izentek nekem Boér Ferenc által...” (1700).

¹³⁷ Regestrum, fasc. 54.

kegyelme mostani naturális tutrix ellen, in anno 1690. circa festum Sancti Martini, koronás királyunk őfelsége ellen rebellálván, előbbeni néhai ura Mikes Pál uram is Tököly Imre mellé adhereálván, Havasalföldből clandestim Orbai székből Zágonfalvára jöven álösvényeken, havasokon, idegen hadakkal, kurucokkal, zágoni házainkra kiütvén, éjnek csendességében...” megnevezett családtagjaikat megölette; s folytatják: „kiknek ártatlan megölésekért a domina Torma Éva asszonyt és megírt árváját nem keressük, mindazáltal, hogy azoknak ártatlan véreknek kihullása semmibe ne muljék és büntetlen teljességgel ne maradjon, kérjük az őfelsége székit és, ha a causa a méltóságos regium Gubernium eleiben kell, könyörgünk és kényszerítjük az élő Istenre, felséges császáruk és koronás királyunk híveihez való oltalmazására determináljon olyan satisfactiot, hogy a megölettetett ártatlan vérek hullása semmibe ne muljék. E felett ugyanakkor siralmas alkalmatossággal károsítottunk meg azon prédáló pártos vérengzőktől minden javainkat elprédálván...” s részletezik készpénzben, aranyban, ezüstmarhában, lovakban, szerzőkben, fegyverekben, belső házi javakban, egyéb mobile bonumokban őket ért veszteségeiket. Az elrabolt érték összegét 4700 forintra teszik. A számítások szerint mindez igen nagy volt, „megközelíthette, sőt túlhaladhatta Mikes Pál, illetőleg Mikes Kelemen háromszéki vagyonának 1/3 részét...”¹³⁸ – nem számítva a zágoni lakosság egyéb kárát. „Mindezek a mű fenntartásai káraink, ezeknek néhai megírt Mikes Pál uram bejövételével, az ő kegyelme alatt levő prédálókkal, azért azt kívánjuk az ő felsége széki, a néhai Mikes Pál uram jószágából és ő kegyelme succesor javaiból tétessen satisfactiot et protestatur. Coram latius.”¹³⁹ Kéri, hogy kárukat a Mikes Pál fiára, Mikes Kelemenre maradt vagyonából térítsék meg. A továbbra is gróf Kálnoki Sámuel főkirálybíró kezében lévő ügy „deliberatuma” tekervényes fogalmazványa a panaszosok kielégítésére hívja fel Mikes Kelemen „naturalis tutrixat”,¹⁴⁰ a tízéves gyermek édesanyját.

A zágoniak beadványa 1700 nyarán Fejér-vármegyét említi Mikes Kelemen anyja tartózkodási helyéül, de közelebbi helymegjelölés nélkül. Hol élt ekkor fiával s új férjével, nincs rá adatunk. Az is a Mikes-misszilisből derül ki, hogy időközben Kelemennek született egy kishúga, de elhalván, az abafáji kőtemplomban temették el. „Kedves öcsémuram,... a régi nagy kőtemplom-é a plebánia vagy más, mert talám tudja ked – füzi hozzá – ott egy kis nénje fekszik kednek.”¹⁴¹ Féltestvérének 1700 tájára tehető szü-

¹³⁸ A Mikes-vagyon a hivatalos becslés szerint 20.000 magyar ft. értékű volt; egypár jó ökörnek az ára 16–20 ft. között mozgott. Bogáts, *i. m.*, 314.

¹³⁹ Kovászna, 1700. július 28; Bogáts, *i. m.*, 325–326.

¹⁴⁰ Uo. 327: „Deliberatum. Mivel a nemes széktől penes instantiam deliberatumot vettek a parsok, továbbra is méltóságos főkirálybíró gróf Kálnoki Sámuel uram ő nagysága és a nemes székek admoneálván non tam ad necesse, quam ad bene esse, hogy ad ulteriore feleljen és mentse magát per constitutum a domina certificata asszony zágoni gondviselője és nem procedál ultra per hoc az asszony Boér Ferencné asszonyom néhai Mikes Pál uram, mint akkori ő kegyelme hűtös ura által procedált demnificatiokon, mint néhai urától Mikes Pál urától való fiának tekintetes, nemzetes Mikes Kelemen uramnak naturális tutrix convíncálódik.”

¹⁴¹ Rodosto, 19. martii 1761. MKM 363.

letése emlékezetes: „jól mondotta azt a szegény anyánk, mikor kéd lett, hogy e' szerencsés lesz, mert burokban született...”¹⁴² Jóllehet Mikes mozaikszerű székelyföldi emlékei között a zágoni gyermekkori kötődések a legerősebbek, Abafájához is erős szálak fűzik. Mostohaöccse atyafias levele fölidézte életének régi színterét. „És szüntelen szívem, kedvem, minden gondolatom csak Abafáján vagyon, az oda való utozásom gyönyörűségemre és multságomra vált, és amely utozást napjában gyakorta viszem véghez igen kevés költséggel és fáradsággal.”¹⁴³ A képzeletben hazajáró Mikes erős érzelmi töltésű megnyilatkozása Abafáját is bevonja a Zágon – Rodostó ellentétpár emlékkörébe. „Kedves öcsémuram, azon panaszkodik ked, hogy savanyó borai termettek, oh mely édesek azok Abafáján, és mely keserűek nékem itt az édes borok!”¹⁴⁴ A gyermekkor abafáji emlékeinek késői feltárulása betekintést engednek Mikes emlékezetének tárházába, a viszonylag ismeretlen székelyföldi gyermekkori évek emlékvilágába.

Kolozsvári diákévek

Zágoni Mikes Kelemen a háromszéki, székelyföldi református iskolák tanulója tízéves korában a kolozsvári jezsuita kollégium kisdíákja lett. Erdélyben nem ment ritkaság számba, hogy protestáns szülők gyermekeiket az alapvető, elemi ismeretek (classis elementari v. rudimenta) elsajátítása után a jezsuiták iskoláiba küldték, mivel jó híre volt nevelési („more jesuitarum”) módszerüknek. A katolikus Boérok és a zabolai Mikesek régóta kapcsolatban álltak a Katolikus Státus szellemi magvát alkotó erdélyi jezsuitákkal és kolozsvári egyházukkal. A sok nehézséggel küzdő atyák pártfogójuknak¹⁴⁵ tekintették őket, s ezért örömmel fogadták konviktusukba a Mikes grófok oldalági rokonát, amikor a gyermeket mostohaapja iskolájukba vitte.

¹⁴² Rodosto, 25. martii 1760. MKM 353: „azt csak a testvératyafiak érezhetik, még azok is, akik 53 esztendőől fogvást egymást nem láthatják.” MKM 357: „énnékem a hét esztendőös öcsémbe lehet valamely homályos ideám az ötvennyolc vagy kilenc esztendőös öcsémről...” Ez támpont Boér József születésének évére; utoljára 1707-ben láthatták egymást.

¹⁴³ Rodosto, 25. martii 1760. MKM 355.

¹⁴⁴ Rodosto, 19. martii, 1761. MKM 366.

¹⁴⁵ Herepei János: A kolozsvári jezsuita akadémia diákjainak vitatkozásai a XVII-XVIII. századforduló idejéből. = Adattár III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei J. cikkei. Bp.-Szeged 1971, 244–248: Mikes Mihálynak (1700) és Boér Sámuelnek (1701) ajánlott nyomtatott akadémiai vitatézis és háttere.

A mindeddig egyetlen korabeli, Mikes gyermekkorára vonatkozó hiteles kéziratos dokumentum, a kolozsvári rendház *Historia Domus*-ának följegyzése szerint a gyermek Mikes fölvétele 1700 őszén történt: „Pretiosum quoque domui, et convictui nostro ornamentum attulit privignum suum adolescentem Clementem Mikes, ex Illustrissima Mikesionum familia, spectabilis, ac Perillustis Dominus Franciscus Boér; hic ex Parentibus Calvinianis ortus, et in eorum Schola ad hoc usque tempus educatus, quam primum caeteris est Convictoribus nostris adlectus, mutari statim, excoli, et affici totus ad religionem Catholicam coepit...”¹⁴⁶ – „Tekintetes és igen tekintélyes Boér Ferenc úr, házunk és konviktusunk díszére, elhozta hozzánk serdülő korú mostohafiát, az igen előkelő Mikes-családból való Mikes Kelemen, aki kálvinista szülőktől való, és mindeddig kálvinista iskolában nevelkedett. Elsőként vettük fel őt konviktusunkba, azonnal megkezdtuk tanítását, és előkészítettük őt a katolikus vallásra...” Mikes fölvétele tehát nemcsak a tanulás folytatása céljából, hanem áttérítése érdekében is történt.

A jezsuita iskolában általánosan a Canisius-féle latin vagy kétnyelvű katekizmust használták, s a Káldi-bibliát olvasták; a *Cantus catholici* s Kájoni *Cantionale catholicum* régi és új, deák és magyar ájtatos énekeit és Mária-himnuszait énekelték. Az ünnepélyes énekes, zenés szentmisék, pompás körmenetek, az új kollégiumi légkör és a hitoktatás hatására csaknem fél év alatt elérkezett Mikes katolizálásának ideje: „ac licet nos eum ad id, ut fidem sanctam amplecteret, impellere nec verbo voluerimus, ipse ut confiteri peccata posset paulo post expetiit; quod deinde bene prius instructo in festis Paschalibus est indultum: evenitque ut et parvulus apud nos, et Perillustis Domina Mater ejusdem in templo Mikhaziensi apud R. R. P. P. Franciscanos licet neuter de altero quidquam sciret, ejurato Calvino in gremium verae Christi Ecclesiae eodem plane die cooparent.” – „A kisfiú, bár egyetlen szóval sem kényszerítettük a szent hit fölvételére, kérte, hogy a szentgyónást elvégezhesse, majd a húsvéti ünnepeken áttért; úgy történt – folytatja egy újabb mozzanatra térve –, hogy ugyanazon a napon, egymásról mit sem tudva, édesanyját Krisztus igaz egyháza kebelébe fogadták a ferences atyák mikházi templomában.”¹⁴⁷ Az anya és gyermeke katolikus hitre térítésének hátterében kétségkívül második férje, édesgyermekének mostohaapja, Boér Ferenc személye állt, amit Mikes

¹⁴⁶ *Historia Societatis Jesu Claudiopoli Ab anno millesimo Septingentesimo Primo, ab exordio scilicet seculi post Christum natum decimi octavi degentis.* OszK Fol. Lat. 2039. 13; (eredeti lapszámozás szerint) Pintér Márta Zsuzsanna: Mikes Kelemen mint jezsuita diák. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1991, 1. sz. 93–96.

¹⁴⁷ Torma Éva szomorú jelentése 1728. április 6. Nyomt. Kolozsvárott: „... és noha Néhai Édes Apja holta után Catholica hitben Néhai Édes Anyja nem nevelte, mindazonáltal el nem felejtkezett Isten rolla... azon esztendőben és azon nap Catholica Hitre tért Mikházán, mely napon Kolozsvárott az ő fia Mikes Kelemen is, egyike másikáról semmit sem tudván.” KTL Huszárlévtár, fasc. 8. Nr 2. Filmmásolata a MTA Mikrofilmtárában.

később mostohatestvérének írt misszilisében¹⁴⁸ megerősít. A jezsuita háztörténet írója ennek kapcsán fontosnak tartotta megjegyezni: „Adolescentem hunc tam nobilem sibi ereptum aegerrime tulere Calvinistae; ita ut in publicis etiam Provinciae comitiis de eo apud Augustissimum Caesarem querendum statuerint.” – „A kálvinisták nagyon nehezen viselték el, hogy ezt a nemesifjút megszereztük magunknak, s a megyegyűlésen elhatározták, panasszal fordulnak a felséges császárhoz.”¹⁴⁹ Föltehetőleg a székelyföldi református atyafiságtól kiinduló tiltakozásról lehetett szó, amiről más forrás eddig nem ismeretes.

A Báthory István által alapított, sok viszontagságon átment kolozsvári jezsuita iskola a századforduló táján jutott el a föllendülés szakaszába; párhuzamosan az ország-egyesítést követő Diploma Leopoldinum és az ún. Mikes-féle öt pont Katolikus Státust erősítő és az erdélyi rekatolizációt szolgáló udvari politika érvényesülésével. A városból többször száműzött kolozsvári jezsuiták birtokainak visszaadása és intézményes udvari s guberniumi támogatása lehetővé tette részleges, majd végleges beköltözésüket Kolozsmonostorról.¹⁵⁰ A város keleti szögletében lévő Farkas-utcai rendház és hat osztályossá fejlesztett középiskolával működő kollégiumuk mellett 1698-ban újra megnyitották akadémiájukat a Szamos jobb partján az unitáriusoktól elvett óvári kollégiumban, amelyet az ottani református templommal együtt nekik adtak.¹⁵¹

A *Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu* által rögzített jezsuita tanrendszer szerint folyó közép- és felsőoktatás, a „studia inferiora” és „studia superiora” szerves visszaállítása növelte a legrégibb erdélyi gimnázium hírnevét.¹⁵²

A középszintű gimnáziumi tanfolyam két szakasza hat osztályt foglalt magába:

I elementaris (parva) – minor vagy major parvus – parvista

II grammatica – infima grammaticae – principista

¹⁴⁸ „A szegény üdvezült mostohaapámot soha el nem kell felejtenem, mert egyik oka volt, hogy az Isten anyaszentegyházában vagyok.” Br. Huszár (Boér) Józsefnek. Constancinápoly 5. jan. 1759. MKM 353.

¹⁴⁹ Historia Domus, 13; Pintér, i. m., 93.

¹⁵⁰ Jakab Elek: Kolozsvár története. Budán 1888. II. 268–271; Bisztray Gyula: Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. = Erdély magyar egyeteme. Szerk. Bisztray Gyula, Szabó T. Attila és Tamás Lajos. Kolozsvár 1941, 45–51, 81–82; Czegei, i. m., 152–153, 167–173; Szakál Ferenc unitárius egyházfi és óvári kapitány naplója. Erdély öröksége VII. Erdély változása 1703–1750. Bev. Tolnai Gábor. Bp., é.n. [1942] 156.

¹⁵¹ Szakál, i. m., VII, 156–157: „1698. Az pápista atyafiak novemberben indítottak olyan hírt, hogy nekik akadémiájok leszen, és ugyan egy nyomtatott kártácskát ragasztának az óvári, imár három esztendő előtt az unitáriusoktól elvett schola ajtajára, melyben az következő akaratjokat nyomtatták volt... ezeknek indítója Vízkeleti Zsigmond páter volt...”; Bisztray i. m., 82; Jakab, i. m., III, 62.

¹⁵² Bisztray, i. m., 84–85; Erdély leírása a XVII. századból. Bzenszky Rudolf jezsuita Syllogimaeának földrajzi része. Ford., bev., jegyz. Banner János. Jászberény 1913, 28–29; Kolozsvár; Herepei, i. m., III, 245; Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Bp., 1935, 348.

III grammatica – media grammaticae – conjugista

IV suprema grammaticae – syntaxista

V humanitas: poezis v. poetica – poéta

VI humanitas: rhetorica – rhétor

Az akadémia két tagozata: az 1698-ban ismét elkezdett 3 éves bölcseleti studiumok: logika, fizika metafizika, realiák; magisteri és doktori (doctor philosophiae) oklevéllel; teológia 4 év: dogmatika, exegezis, kazuistika, polémia, kánonjog, teológia moralis valamivel később kezdődő oktatása.

A jezsuita konviktus bentlakó diákjainak szerény körülményeire rávilágítanak a tízéves korától 1693-ig ott tanuló Apor Péter későbbi sorai. A templomul is szolgáló házban volt az iskola is: „... addig, amíg én Kolosvárott tanoltam, még templomunk sem volt benn Kolosvár városában; ahol most az convictus temploma vagyon, ott vala egy ház, az is csak közrend ház vala, abban volt az szentmise... az prédikáció volt, amint az misemondó ház grádicsán felmentenek, az grádicsornác végihez egy padot tettek, s az volt a prédikáló székhely, hogy mind benn a házban, mind az híjban, mind az kapu alatt, mind az udvaron az prédikációt meghallhassák. Harang sem vala egy is, hanem két jókora csengettyű, akikkel iskolákban csengettenek, misére, vecsernyére is azokkal harangoztanak... Az szentmise-mondó háznak az piac felől való résziben volt két bolt kétfelől, az Torda utca felől való boltot tartották sekrestyének; az Farkas utca felől való boltban tartották az egyet-mást, mert a kolosmonostori templom egyet-mását is ott tartották. Az kőfal felé azon háznak volt keresztül egy bolt, azt kórusnak tartották, az orgona ott volt, s ott énekeltének az deákok, körös-körül székek voltak, azokban ültenek az mesterek, úrfiak és az nemesség fiai, az több résziben az több szegény deákság hallgatta az szentmisét és prédikációt.”¹⁵³ A konviktus leírása közel visz Mikes-diák tanulóéveinek színteréhez. Mivel erről más hiteles korabeli forrás nem áll rendelkezésünkre, érdekes a volt kolozsvári diák helyrajzát idéznünk. „Annak – ti. a kórusnak – az végiben volt egy más bolt, keresztül az is, abban az iskolához való egyet-másokat tartották, azon túl volt egy jókora bolt, azt convictusnak hítták, abban tanoltanak, háltanak privatim az úrfiak, fő- és nemesemberek gyermekei. Az előtt volt egy kis tornác, azon ki az utcára egy ajtó, de azt mindenkor zárva tartották. Azon kívül volt egy kicsiny bolt, abban lakott az mester, aki az grammaticát, syntaxist tanította, és ugyanaz viselt gondot az úrfiakra, fő és nemesember gyermekeire, mert az, aki az kis iskolát tanította, az convictusban hált. Azon túl volt egy bolt, amelyben az iskolák könyveit s némely egyet-mást tartották. Azon kívül volt egy ház, abban lakott az az mester, aki az rhetoricát és poesist tanította; annak háza előtt volt egy kis fedeletlen utca; azon túl az város kőfala felé volt faragott fábul elécsinált fedeletlen kert, amely elkertelte az convictus udvarát az szeminárium udvarától; azon kis ajtó volt lakaton, akin az rhétorok mestere által járhasson az deákokhoz. Akkor pedig nem hítták az mestereket úgy, hogy rhétorok mestere, syntaxisták mestere, principisták mestere, hanem nagy mester, középső mester, kis mester; s az nagy

¹⁵³ Báró Altörjai Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae* azaz Erdélynek változása. Szerk., utószó és jegyz. Tóth Gyula. Bp., Magyar Helikon 1972, 83–84.

mester viseli vala gondját az szeminarista deákoknak. Az úrfiaknak, fő- és nemesember gyermekinek sem vala szabad az szemináriumban menni szabadság nélkül, ellenben az szeminarista deákoknak sem az convictusban. Az szeminárium vala egy közepszerű bolt, annak az végiben vala egy igen kicsiny bolt, azokban négy-öt rendiben, mind egymás felett volt az deákok ágyok; volt az közepin egy hosszúasztal, annál tanoltanak, és annál ettenek...” A konviktorok mellett lakó szeminaristák túlnyomórészt szegény székelyföldi diákok voltak, közülük számosan Mikes háromszéki földije.

A tanulás helyszíneit jeleníti meg a konviktus további részletező bemutatása: „Az kapu az templom mellett az piac felé vala kétfelé nyíló; azon amint bėjöttek, bal kéz felől volt egy kis bolt, abban tanították az syntaxist és grammaticát, az szép kis világos bolt vala; amellet volt egy más bolt, akiben tanították az principistákat és kisgyermeket, de az olyan sötét vala (mert magam is abban tanoltam két esztendeig), hogy télben, hacsak négy gyertya nem égett felvonó gyertyatartókban az boltnak majd közepin fel-függesztve, ketteje elébb s ketteje hátrább, sem az mester könyvből tanítani, sem az gyermekek tanolni nem láttanak, hanem az gyermekek megvonták egymást, gyertyára pénzt adtanak. Amellet volt egy konyhaforma, ahol ostyát sütöttek, vagy mikor valamit tűznél kellett az mestereknek cselekedni, ott cselekedték; azon túl volt egy közép-rend faház, ott az rhetoricát és poesist tanították, abban volt ugyan az catechizálás is s az deákok congregatiója, és mikor declamatio volt, ugyan valami comoedia. Amellet volt egy keskeny udvar, annak kőből való kapulábja bolt alatt, ott az tűzrevaló fát tartották. Amely boltot írék, akiben az syntaxist tanították, azon felyül volt egy bolt, abból mentenek egy más kis boltban. Az templom felé az külső boltban lakott az páter gazda, a másikon az egyet-mást tartotta.”¹⁵⁴ Az oktatás és tanulás helyszíneivel összefüggő környezetrajz betekintést enged a pihenés, szórakozás, játék, hasznos időtöltés óráiba is.

A nagy mester háza előtt a Farkas utca felőli kertes rész végiben „volt egy szép nyáriház, abban volt zöld táblajáték, akit most piliárdnak hínak... azon az páterek és mesterek játszottanak, néha az úrfiak és nemesember gyermekei is. Azon belől az város

¹⁵⁴ Apor, *i. m.*, 84–86; vö. a kolozsmonostori rendház és konviktus leírását: A Szamos melletti magaslaton épült ház két emeleti homlokzati szobáját, amelyekhez két kamrácska járul, két jezsuita atya lakja; a fa ambitust lépcsővel összekötött földszinten van a két ablakos kb. 6x4 méteres ebédlő, amely egyben a nemesi konviktorok tanulóterme; hasonló méretű a bentlakók mellette található ablak nélküli hálósobája; ebből nyílik a könyvtár a levéltárul szolgáló kis kamrával; a két felsőbb osztályt vezető két tanító közös szobájából ajtó nyílik az ebédlőbe és a hálósobába; a harmadik tanító az éjszaka üres tanulószobában aludt; itt lent van a konyha, a sütőház, a felügyelő kis szobája, s az éléstár, végül a pince; a csatlakozó telkeken egyik oldalon serfőző, magtár, betegszoba, kápolna, virágos, gyümölcsös és veteményes kert, távolabb szőlőhegy; másik oldalon a kettős tornyú apátsági templom három harangjával, körülötte temető; odébb a kálvária; a rendházzal szemben kissé feljebb állt az iskola, udvarán a szeminaristák lakóházaival. Bíró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczi fejedelmek idejében. Erdélyi Múzeum 1931, 120–122; a beköltözésről, Bíró, *i. m.*, 129; EOE XV, 479–483, 501–503: „Informatio quaedam missionis Monostoriensis in Transylvania anno 1648. in novembri data.” (Milley János Jézus-társasági szerzetes jelentései az 1648–1653. évekről.)

kőfala felé volt egy igen szép kis kert, puszpángos cifra táblákkal, az az páter gazda kis kertje volt, noha az úrfiaknak, fő- és nemesember gyermekeinek is multságokra adott némely táblát benne, azok is igyekeztenek mentől szebb virágokra magokat szerzeni, és úgy nyárban mindenféle virágokkal teljes szép kis kert volt. Az kőfal felől való végén volt egynéhány szilvafa, az alatt volt feles csiga. Az nyáriháztól fogva az templom ker-
tiig, mely ott ment el, ahol az kórust íram, volt deszkás kert, és úgy az mesterek és convictus udvara; mintegy négyszögletű udvar volt, az közepin tekéző kő állott (úgy az szeminarsíták kis udvara közepin is), ott az úrfiak, fő- és nemesember gyermekei tekéztenek, az szemináristák az magok köveken, némelykor tekéztek az convictus udva-
rán az páterek és mesterek is, némelykor mind az convictorok, mind az szeminaristák laptáztanak is az magok udvarokon. Mikor pedig esős idő volt, akkor az convictoroknak más játékok volt, mikor nem tanoltanak, úgymint ostábla, lúd, prágány s az többi.” A konviktuson kívül a kolozsmonostori telken is kellemes természeti környezetben tölt-
hették idejüket. „Mikor az mezőre laptázni nem jártanak az convictorok, recreatióra mentenek az monostori mostani jesuviták házánál való gyümölcsös szép kertben, ott az páterekenk külön tekéző helyek volt, az convictoroknak az nagyjának külön, külön az aprájának. Az kertnek az közepiben egy szép nagy öreg nyáriház, mikor rendszerént oda mentünk nyárban, abban az tornácban ettünk ebédet, vacsorát. Ritka esztendő volt, hogy három nap májusban recreatiót nem adtanak, azon három nap kertben künn is háltunk; akkor étel, ital bővön lévén, vígan voltunk; estve pedig tüzes szerszámokat csináltak az akkori fejedelem németjei; még apró rézálgúyuk is voltak, az pátereké, azokat raké-
ták által úgy sütögették ki, azokkal mulatták estve tíz óráig magokat. Ez vala minden tanolásunknak, mind alkalmatosságunknak mind folyása, mind multsága hét esztendeig, amíg Kolosvárat tanoltam...”¹⁵⁵ – fűzi hozzá a Mikes előtt járó székely öregdiák.

A kollégium tanulóinak mindennapi életére, az étkezés körülményeire, a tehetősebb és szerényebb helyzetű nemes tanulók ellátására is fényt vetnek Apor diákkori emléke-
zései. Sorai annál is inkább figyelmet érdemelnek, mivel az általa említettek néhány év-
vel később is jellemzői maradtak az iskolai életnek. Ennek hiteles mozzanatai értékes
elemei, támpontjai lehetnek Mikes alig ismert kolozsvári diákéletének. Így például a
következő érdekes részlet is. „Általmenvén az utcán, amint most az jesuviták temploma
vagyon, azon mindjárt innen Farkas utca felé egyszéltiben volt az utca felől egy jókora
bolt, abban lakott az második páter; annak az végiben volt egy setét bolt, egyet-más tar-
tó, annak az végiben volt egy ház, az rectorium, abban ettenek, vacsoráltak, abban
két asztal volt. Az első asztalnál ettenek az páterek, és nagy s középső mester s némely
úrfiak. Ott rendszerént öt-hat tál éték volt, noha ritkán volt öt, többször hét, borok vala-
mivel több fél ejtelnél; azért az asztalért az úrfiak fizetnek száz magyar forintot. Az
ezen asztalnál ülőknek jó reggel is kenyerek vagy sajt vagy valami felestököm csak ki-
járt, úgy hasonlóképpen négy órakor is dél után az osonnya, de akkor bort is adtanak,
úgyhogy egyszer legalább ki-ki jól ihatott, némelykor kétszer is; ezeknek asztalnál éték
után gyümölcsöt is adtanak bé. Az második asztalnál volt az fizetés nyolcvan magyar

¹⁵⁵ Apor, *i. m.*, 86, 88.

forint; ezeknek rendszerént mindenkor volt négy tál étkek, az éték után hacsak almát vagy diót is adtanak, ezeknek borok is kevesebb járt; ezeknek is reggel s négy órákor kenyeret adtanak, bort nem adtak. Innepekben, de kivált sátoros innepekben, annyi étkek, borok volt mindenik asztalnál, hogy meg sem ehették, s meg sem ihatták, kivált fársáng farkán, de akkor felestökömre osonnyára sült kolbász s afféle mindenkor elég volt mind az két asztalhoz valóknak, az felett annyi Agnus Dei-t, olvasót, képet s afféle aprószent ajándékokskákat, kivált az convictoroknak (mert az szeminaristáknak is adtanak valami keveset) annyit adtanak az páterek és az mesterek, hogy alig győzték eljátszodni. Akkor kártyával is szabad volt játszodni, de másszor nem; egyszóval mentől nagyobb vigasságot lehetett, azt követték el.”¹⁵⁶

A kapun belül jobb felől egy kis faházban a páterek és az úrfiak inasai laktak; tovább a konyha körül a tisztartó, a kulcsár és a szakács lakása, s az hátsó udvar végén egy lóistálló. A második páter kis kertjében volt „egy igen szép kis nyáriház deszkából, nyárban gyakorta ettünk szép időben benne. Ezen az udvaron tartottanak rendszerént tizenkét özet az páterek. Itt az piac felé, az második páter háza megett, az utcára kifüggő ablakú kis faház volt, abban, mikor felesen voltak az convictorok, az alábbvaló nemesemberek gyermekei ott voltak, vagy mikor az convictorok igen kevesen voltak, az fa szűkiért ebben az házban voltak; azt kis convictusnak hitták. Annak háta megett megint volt egy faház, az sütővel együtt, abban az páterek sütőjük lakott, de némelykor az a szakács is az sütővel együtt. Az tanolásra páterekkel, mesterekkel együtt ennyi alkalmatosságunk vala Kolosvárat benn az városban.”¹⁵⁷

A katolikus iskola tanulói, a szeminaristák és konviktus lakói természetesen részt vettek az egyházi ünnepkör látványos ceremóniáin. Apor szerint „processiót” jártak húsvétkor a nagyszombati feltámadási körmeneten; Gyertyaszentelő Boldogasszony napján „kis processiót” csak a templom belső udvarán. Szent Márk napján a búzaszentelésen s a keresztjáró napokon (diebus Rogationum) Fenes irányába, a Gorbó pataka felé mentek, illetve a kolozsmonostori kápolnánál gyülekeztek devotióra; Urnapján is a monostori templomnál ájtatoskodtak. Szent Lőrinc napján innen indultak a Fenes melletti, Kolozsvár felőli kápolnához; hasonlóképpen Szent Péter és Pál napján a bácsi templomhoz a Nádas pataka mellett. Ott voltak a monostori búcsún is. „Abban az időben, úgy, mint

¹⁵⁶ Uo. 87.

¹⁵⁷ Uo. 87–88; a városi rendház alapításakor a monostori jezsuiták eredetileg a Farkas utca végén rendezkedtek be a klarissza apácakolostor s a mellette lévő telken épült rész és az elhagyott franciskánus kolostor s templom együttesében; az 1603-ban elhagyott s lerombolt épületeket később a reformátusok kapták meg, s azokat újjáépítve létrehozták új templomukat és nevezetessé vált kollégiumukat. Daróczi György: *Ortus et progressus Collegii Acad. Soc. Jesu. Claudiopolitani* 1736, cap. II; Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. Kolozsvár 1860, 221; Jakab, i. m., II, 268; Veress Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*. Erdélyi Múzeum 1906, 4, 10; Meszlényi Antal: *A magyar jezsuiták a XVI. században*. Bp., 1931, 128–129, 133; Bisztray, i. m., 45, 51; Herepei János: *A kolozsvári Farkas-utcai templom felavatásának ünnepe*. = *Adattár I. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*. Bp.-Szeged 1965, 572–577.

szintén most is, Nagyboldogasszony napján az monostori templomban nagy búcsú volt, messze földről az katolikus mind urak s mind nemesség, község odatakarodtanak; az embereknek az eleit az páterek az monostori házak kertiben való tornácban ebédre hitták. Fenesről pedig a Bácsból és Jegenyéből az szegény együgyű katolikusok keresztzászlóval, processióval jöttek, mert Isten csudájára, annyi sok különb-különbféle valások, üldözések között is, noha földesurak is más vallásúak voltak, mégis ezek az faluk az apostoli római szent hitet állhatatosan megtartották.”¹⁵⁸ Ilyenkor a diákoknak jobban ment a soruk, akárcsak a sátoros ünnepeken (karácsony, húsvét, pünkösd), „mikor az pátereket megcántálták, akkor adtak az páterek két-három veder bort nekik az cántálásban; az városon ugyanazon időben imitt-amott kaptanak egy kis bort”.¹⁵⁹ A kántálás egyébként Háromszéken is elterjedt szokás volt, amire a református Hermányi is jól emlékezett etimológista tanuló korából.¹⁶⁰

Kolozsvár nem ragyogott régi fényében, amikor zágoni Mikes Kelemen a kerített város falai közé került. Mégis nagymúltú szabad királyi város, országgyűlési színhely, kereskedelmi, kulturális és kormányzati központ, több száz kőházzal, sok száz faházzal, a négy bevett vallások templomaival, iskolákkal és kollégiumokkal, nyomdák, főrangúak, nemesek, patriciusok palotáival és házaival, a várost övező kőfal tornyaival, a céhek bástyaival, kertekkel, piac- és vásárterekkel, a négyszögletes nagypiac a bele torkolló főutcákkal s a csatlakozó és keresztező utcák hálószerkezetével. Hírnevét Mátyás király óvári gótikus szülőháza is növelte. A régi vár sok tornyos bástyájával s templomtornyaival igazi korabeli nagyváros benyomását keltette.¹⁶¹ A századforduló előtti években, évtizedekben súlyos károkat szenvedett. A városban és falaiban nagy pusztítást okozó – korábbinál is nagyobb – századközépi tűzvészt a török és tatár hordák külvárosi részeket romboló rablásai (1658, 1660, 1690) követték;¹⁶² tönkretették a

¹⁵⁸ Apor, i. m., 89.

¹⁵⁹ Uo. 85.

¹⁶⁰ „Mikor gyermek és etimológista tanulócska volnék, egy húsvétban kántálni elcsalának holmi ravasz háromszéki nemeske gyermekek... és valahol megfordultunk vala, mindenütt adnak vala pénzt s kalácsot igen bőven.” Hermányi Dienes József: Nagyenyedí Demokritus. Sajtó alá rend., utószó Klaniczay Tibor. Bp., 1960. 40. l. 36. sz. anekdota.

¹⁶¹ Mikó Ádám: Kolozsvár története. Kolozsvárt 1860–61, IV. Szakasz, 1699-től; Kövári László: Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár 1866; Kós Károly: Hármaskönyv. Szépírás, publicisztika, grafika. Bukarest 1969, 197; B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest 1970, 227, 264, 290, 334; Uő.: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest 1973, 399; Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bev. Szabó T. Attila, szerk. B. Nagy Margit. Bukarest 1982, II, 45–57, 105–109, 121–124, 130–134, 147–148; Kincses Kolozsvár, I-II. Vál., szerk., utószó Bálint István János. „Magyar Hírmondó” Bp., 1987. II, 398–400; Erdély története I. 464–465.

¹⁶² Kolozsvár siralmi. Perényi József hagyatékából. ItK 1939, 49–51–54; RMKT XVII. sz. 9. k. Sajtó alá rend. Varga Imre. Bp., 1977, 105, 349–352–355, 596–597, 684–685; 1655-ben kb. 1800 ház hamvadt el.

hostatbeli majorokat, szőlőhegyek termését, föléggették a Hidelvét, Külső-Magyar és Farkas utcát, Kolozsmonostort. Sokáig látszottak nyomai az 1697. évi óriási tűzvésznek, amely Kolozsvár mintegy két harmadát elemészttette. A nagy tűzvészek idején siralmas énekek keletkeztek. *Kolozsvár Siralmi* 3. éneke¹⁶³ a harmadik égésről szól.

Mely tűz erejétől Kolozsvár Várossa,
Magyar Izraélben kinek nem vólt párja,
A' kiben zeng vala Musáknak Chorusa,
Jaj elromlék Hazánk szép Metropolissa!

A Belső-Magyar utcából elharapózó, a Híd és Szappan utcát felfaló, a Közép, illetve a Nagypiac északi soráról nyugati irányba vezető Belső-Monostor és a vele párhuzamos Belső-Szén utcáig hömpölygő lángtenger jóformán csak a főtér nyugati házsorát folytató Torda utca és a fal előtt beletorkolló Farkas utca környékét hagyta épségben. A tüzet követő égháború villámai a főtéri Szent Mihály templomot s tornyát sem kímélték, de elérték a Farkas utca végét is.

Az Farkas uttzai Templom héazattyát
És Boltjával együtt város egy Bástyáját
Meg ütvén, Emberek szeleknek zugását
Hallák két hetekig tartó ostromlását.

Az 1697-ben nyomtatásban megjelent, hatvanhárom strófás *Siralmas Panasz*¹⁶⁴ szerzője fölidézi a kulcsos város dicső múltját, s szembeállítja a tűzvész utáni sivár állapottal:

Ugy-hogy, mások között Kintses Kolozsvár lött
Neved 's emlekezeted,
Avagy kis Béts; mivel Majd olly nagy bőséggel
Vólt minden kereseted.
Erdélynek Vég-háza Vóltál jeles Tagja,
Kúltsa-is vólt melletted.

Az emészto tűz, mint „mérges fene” nagy romlást okozott – panaszkodik Tótfalusi Kis Miklós verse végén:

¹⁶³ Kolozsvár Siralmi, *i. m.*, 54, 57; Jakab, *i. m.*, III, 70–71; Czegei, *i. m.*, 248–250; Cserei, *i. m.*, 280–281; Szaniszló Zsigmond naplója. Közli Torma Károly. TTár 1890, 98.

¹⁶⁴ Siralmas Panasz Istennek Kolosváron fekvő nagy haragjáról, abból származott egynéhány súlyos ostoriról, és annak nevezetesen ez 1697 esztendőben Pünköszt havának 6-dik napján iszonyú tüzzel való megpusztításáról. Kolozsvár 1697 (RMK I. 1505); RMKT XVII. sz. 13. k. Sajtó alá rend. Varga I. Bp., 1988, 527, 532; Herepei, *i. m.*, III, 527.

Eljárván a' várost, Szörnyü pusztaságot
 Láthatsz ott most, ha nézed,
 Sok tsak úgy maradott, A' mint a' teste vólt,
 Nints semmije, ha kérded,
 Könyvei erednek, Ortzáján gürdülnek,
 Te-is sirva nézheted.

Három esztendő múltán érkezett a lassan újjáépülő városba Mikes Kelemen, hogy kisdiaökként folytassa iskoláit.

A kolozsvári jezsuita kollégium a város viszonylag épen maradt keleti részén állott. Az oktatást az Apor által jelzett szűkös körülmények nem befolyásolták. A jezsuita oktatási rendszer egyetemes jellege következtében a tanítás és a konviktusi élet zavartalanul folytatódott a Kolozsmonostorról történt betelepülés után is, sőt kiépítettebbé vált. Az iskola a nagyszombati jezsuita kollégium hatósága alatt működött. Az oktatás célja, tervszerűsége, a tanítás módszere, konviktusi rendszere és szervezete, tanulmányi és fegyelmi rendje azonos volt a jezsuita kollégiumokban.¹⁶⁵

Az is figyelembe veendő, hogy az oktatás anyaga és menete, egész metodikája, a tankönyvek (pl. Soarius-Soarez kompendiuma) mindenütt egyformák voltak; a retorikai köznyelv Európa-szerte egységes volt. A templom és iskola együttese a szellemi és erkölcsi, hitbeli gazdagodás jelképe volt. A valláserkölcsi alapvetés célzata tükröződik a jezsuita konviktus napirendjében is. Megközelítő hitelességgel jellemezni lehet a mindennapi életmenetet, amelybe a tanuló Mikes Kelemen belecsöppent a székelyföldi református iskolák világából.

Hét közben vagy tanulónapokon reggel ötkor csöngettek fölkelésre; ünnepnapokon később ébresztettek. Reggel imádságként a Jézus szent Nevéről szóló litániát mondták el. A napi munkához s a tanuláshoz készülve, hét órakor szentmisét hallgattak, ami a katolikus vallású tanulókra nézve kötelező volt. Utána reggelire csöngettek; a konviktorok szolgálai megterítették az asztalt. Az egyik konviktor előimádkozása után kezdődött az első közös étkezés. Az atyák mellett a két tanító, majd a diákok ültek; a harmadik tanító a konviktorok között ült. Közös tálból ugyanazt az ételt és félbúzakenyert ették. A déli ima után több tál vagy fogás, kevés bor is került az asztalra. Délután szerény uzsonna is kijárt. Az „estvéli litánia” és lelkiismeretvizsgálat után következett a vacsora. A refektóriumban étkezés közben hasznos foglalatossággént a tanulók kijelölt szövegeket olvastak fel, a hibákat a páter vagy tanító javítgatta. A tanuláshoz, íráshoz és olvasáshoz szükséges gyertyák gondozása a konviktorok feladata volt, de rájuk hárult a tanuló- s hálószoza rendben tartása, téli fűtése, ágyneműik, mosdóik tisztántartása is.

¹⁶⁵ Ipolyi Arnold: A nagyszombati iskola a XVI. században. *Katholikus Szemle* 1887, 16–52; Békefi Remig: Oláh Miklós nagyszombati iskolájának a szervezete. Bp., 1898; Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából (1560–1773). Bp., 1912, II, 70; Fináczy Ernő: A renaissancekori nevelés története. Bp., 1919, 246, 251; Meszlényi, *i. m.*, 15, 77, 138.

Naponként rendszerint négy tanóra volt; kettő délelőtt 9–11 óra között, kettő pedig délután 2–4 óra között. Minden órát imával kezdtek és végeztek; a Szentlélek segítségül hívása, a Miatyánk és az Üdvözlégy, s a Hiszekegy szokásos imák voltak. A tanulószobában az egyik felsőbb osztály tanítója felügyelt; szabadidőben az alsóbb osztályosok tanítója ügyelt a tanulókra. A napi utolsó órát a tanulók összefoglalására fordították. Szombaton pedig kikérdezték a diákokat a héten tanult anyagból; majd „deklamáltak”, szavaltak, szónokoltak és disputáltak. Időnként írásbeli dolgozatokat is készítettek. A tanulók előmenetelét, egymás közti vetélkedését szolgálták a havonként vagy időnként megismétlődő „aemulációk” és „koncertációk”, ritkábban az ún. „akadémiák”, amelyek nevezetesebb alkalmakkor „ünnepi akadémiák” formájában közönség előtt zajlottak le szavالاتok, szónoklatok, vallásbölcseleti vitatkozások keretében.¹⁶⁶

A *Ratio Studiorum*ban kidolgozott elvek alapján tanították a septem artes liberales humanista értelemben vett tudományok bizonyos ágait, középszintig a grammatikát, poétikát és retorikát. A trivium modernizálásával túlléptek a merő grammatizáláson, s a latin nyelvi és irodalmi képzésben a tanulókat a klasszikus írók, költők, szónokok, levélírók műveinek ismeretére nevelték. Ezeket bőséges szemelvényekben olvasták és olvastatták; az antik levélírás mintáit (imitatio) gyakoroltatták. Az alsó osztályok latin és görög nyelvi anyaga mellett szerepeltek Cicero válogatott levelei, Ovidius elégiái s a *Tristia* egyes részei. A felsőbbekben is Cicero, majd Quintilianus, továbbá Vergilius *Aeneis*ének első könyve, Horatius, Terentius, Plinius, Livius, Sallustius, Ceasar kommentárjai, illetve egyes görög auktorok olvasása folyt. A klasszikus irodalom legjavát olvasták célszerű válogatásban s kellő magyarázat kíséretében. De jártasságot szereztek a patrisztikában is; olvasták a szentatyákat, Chrysostomust, Augustinust s másokat. Egyik tankönyvük valószínűleg Alvarus Emmanuel S. J. *Etymologiája* és *Syntaxisa* volt.¹⁶⁷ A tanuláshoz és az olvasáshoz a konviktus kis könyvtárában találtak segédkönyveket.

A vallásoktatás is a tanítás középpontjában állott; pénteken, illetve vasárnap és ünnepnap folyt. Az alsósok Canisius kisebb katekizmusát tanulták, a felsőbb osztályosok Canisius nagyobb katekizmusát.¹⁶⁸ A hitoktatással kapcsolatos evangélium-magyarázat a

¹⁶⁶ Meszlényi, *i. m.*, 73, 75–76, 126; Bíró, *i. m.*, 124–126; EOE XV, 501–503, 547.

¹⁶⁷ Ipolyi, *i. m.*, 26; Meszlényi, *i. m.*, 72, 75–76, 138; Bíró, *i. m.*, 127.

¹⁶⁸ Ipolyi, *i. m.*, 36; Meszlényi, *i. m.*, 75, 78, 126; MÖM V/2, 1602, 1607–1608: A németalföldi származású Petrus Canisius (1521–1597) katekizmusait folytatólag adták ki Bécsben; a Nagy katekizmus (*Summa doctrinae christianae*) 1554, Kiss katekizmus (*Parvus catechismus catholicorum*) 1556, 1558. Gyermekek katekizmusa, 1559, sokáig használatban maradt Európaszerte, mintegy 400 kiadásban. Canisius (családi nevén De Hondt) volt a forrása Az keresztyensegnek fundamentomirol való rövid keonywechke, ki az szent irasnac külömb külömb heleiből keres es feleles keppen irattatot, es Telegdi Miklos mester által deac nyelwből magyar nyelvre forditatot. Bécs 1562 (RMNy 173) című, első magyarul írt káténak, továbbá Nagyszombat 1596 (RMNy 783). A fordító az esztergomi káptalan nagyszombati iskolájának jezsuita tanára volt; valószínűleg ő rendezte sajtó alá a *Parvus catechismus* is, Nagyszombat 1578–1583? (RMNy 471 és RMK II. 314); újabb fordított változata: Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) Gergely, a Kempis-fordító erdélyi jezsuita, *Catechismus. Canisivs Petertől irattatot keresztyéni tudománynac*

„sublector” feladata volt. A vásár- és ünnepnap szentmise hallgatása a más vallásúakat nem kötelezte; de a katolikusoknak a körmeneteken és a temetéseken való részvétel is kötelező volt. Hasonlóképpen eleget kellett tenniök az évi háromszori (karácsony, húsvét, pünkösd) szent gyónás és áldozás követelményének. Voltak gyakori gyónók és áldozók is közöttük. A hittanár munkáját a többiek erkölcsnemesítő, nevelő tevékenysége is támogatta. Ide tartozott az ének és a zene tanítása is, amire újabban nagyobb gondot fordítottak. Ez együtt járt templomi énekkar létesítésével és különféle istentiszteleteken való részvétellel.¹⁶⁹ A vallásoktatást és a lelki élet elmélyítését szolgálta az ifjúsági Mária-kongregáció, amely a négy felső osztály tagjaiból verbuválódott, a retorikai osztály tanítójának vezetésével (prézes), illetve egy katolikus főúr pártfogásával, míg tisztikara a diákságból került ki.

A jezsuita tanrendben és iskolarendszerben elsőrendű nevelési célt szolgált az iskolai színjáték.¹⁷⁰ Az általában a félév, illetve a tanév végén előadott iskoladráma módot nyújtott az összes osztály tanulóinak népes meghívott közönség előtti szereplésre. Mikes tanulóévei alatt a kolozsvári kollégiumban öt előadásról van adatunk.¹⁷¹ Évenként itt is két nyilvános színielőadást rendeztek, hacsak a háborús körülmények nem gördítettek akadályt eléje. Az egyikre Úrnapján, a másikra Nagyboldogasszony ünnepén, a monostori búcsú napján került sor. Ekkor osztották ki a jó előmenetelért járó jutalmakat is. Korábbi s későbbi adatok vannak nagypénteki, vízkereszti (Háromkirályok), Szent Ignác napi, országgyűlési, s más egyházi és világi alkalmi előadásokra is. A jezsuita kollégium rektora nagy gondot fordított az iskoladráma előírt rendszeres színrehozására, amelyben a pedagógiai célzat, a katolikus vallási és erkölcsi eszmény megvalósítása ötvöződött egybe. Az iskolai színjátszás szervesen beleépült a nevelési, nyelvtanulási, tanítási programba, s hatékony tényezőnek bizonyult, mind a Convictus Nobilium belső élete, mind a

rövid summája magyar kalendariummal és az igaz hűtnek bizonyos ismereteivel. Az anya sz. egyházba való caeremoniaknac rövid ertelmeröl való tanuság. Az üduezülendő lelkeknek tüköre. Hetedszaki imadsagoc és lelki elmélkedésec. Kolozsvár 1599 (RMNy 860; RMK I. 312), továbbá Bécs 1604, 1617 (RMK I. 387, 472), Pozsony 1642 (RMK I. 544). Kétnyelvű kiadása: Canissii (R. P. Petri) Societatis Jesu Theologii Catechismus Latino-Ungaricus. Nagyszombat 1649 (RMK II. 707). S a század végén: Magyar Catechismus. Melly a' Jesus Társaságból való Tisztelendő Pater Canisius Peter Theologus Pap által iratott Es most ujonnan a' Keresztyén hiveknek oktatásokra Magyar nyelven ki-nyomattatott. Nagyszombat 1698 (RMK I. 1333); deák s magyar kátéját is további kétnyelvű kiadások követték: Nagyszombat 1696 (RMK I. 1494 és RMK II. 1842), majd Kolozsvár 1700 (RMK I. 1555 és RMK II. 1993). Rákóczi Ferenc is Canisiusból tanult. Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp., 1982. 33.

¹⁶⁹ Meszlényi, *i. m.*, 71–73, 76, 78, 126, 136, 138; Bíró, *i. m.*, 128.

¹⁷⁰ Jablonkay Gábor: Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. Kalocsa 1927; Bíró, *i. m.*, 127; Mészáros István: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”. Bp., 1981, 136, 141; Szabó Ferenc: A jezsuita iskoladrámák szellemtörténeti helyzete. = Iskoladráma és folklór. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. Debrecen 1989, 15–16.

¹⁷¹ Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai és irodalma, 1561–1773. Sorozatszerk. Hopp L. Bp., 1984, I. 22–61, 246–248.

jezsuita gimnázium külső hatása és összeköttetés-rendszere, a mecenatura fenntartását célzó propaganda szemszögéből.

A jezsuita rendház iskolájának és konviktusának rektora Mikes tanulóévei alatt Kapi Gábor jeles teológustanár volt; tanulmányi ügyekben a praefectus segítette munkáját. Az akadémia létrehozásában Vízkeleti Zsigmond (írói nevén Csete István) páter tűnt ki, aki még Apafi fejedelemsége alatt érkezett Erdélybe, s jeles szónok volt. Akadémiai professzorok voltak: Szunyogh Ferenc, Michael Huebman, Stephanus Endes, Dévay János, Szegedi István. A tanító személyzet másik részét a gimnáziumi tanárok, a magiszterek alkották. Közülük kettő neve ismert: az alsó osztályokat Reigai György tanította, a két felső osztályt pedig Ujhelyi Ádám oktatta; két magiszter nem volt fölszentelt egyházi személy. A konviktus regense 1703-tól Székely István, ekkor harminchárom éves jezsuita volt; ő jegyezte be Mikes Kelement és írta 1707-ig a *Historia Domus* följegyzéseit. Az erősödő rendház tucatnyi tagjával működő intézmény¹⁷² vonzotta a tanulókat; immár fölvehette a versenyt a Farkas utca másik nagy múltú iskolájával, a református kollégiummal.

A tízéves Mikes reformátusként került a jezsuita kollégiumba, s mintegy fél esztendő telt el katolikus hitre történő áttéréséig. A más vallásúakra érvényes konviktusi rend előírásai szerint kezdte meg konviktori éveit, amelyek eléggé mozgalmasak voltak. Éppen erre az időre esett az intézmény fejlesztésének a századforduló előtt elkezdődött föllendülő időszaka. Főúri és főpapi mecénások támogatták a jezsuiták iskolai építési terveit. Gróf altorjai Apor István kincstárnok 1700-ban tett alapítványából és I. Lipót nagy adományából jutott a kollégium rendbehozására, a Szent József szeminárium elhúzódo építkezéseire. A császári s királyi adomány kieszközlésében szerepe volt a főúri csoport 1701 eleji beadványának, amelynek aláírói között volt gróf Mikes Mihály és Boér Simon, Ferenc testvére is, akik az erdélyi jezsuiták támogatását kérték az uralkodótól.¹⁷³ A páterek is kedveztek a Katolikus Státust erősítő főrangú családoknak. Ilyen alkalmat kínáltak a főúri esküvők, amelyeket fényes lakodalmi színjátékkal tettek emlékezetessé. Az év folyamán báró Kornis István és a katolikus hitre térő fiatal özvegy, gróf Gyulaffi Lászlóné, Gyerőffi Borbála esküvőjén a diákság részvételével rendezett zenés

¹⁷² Bisztray, *i. m.*, 84–87; *Historia Domus*, 54; Ladislaus Lukács S. J.: *Catalogus generális, seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu, 1551–1773. Pars II. Romae 1998, 680–681; Pars III. 1653; Pintér i. m., 94–95.*

¹⁷³ Bisztray, *i. m.*, 81, 83; Erdélyi, *i. m.*, 27–29; Jakó Zsigmond: Négy évszázad a művelődés szolgálatában. *Korunk* 1979, 549–550; *Historia Domus*, 18–19; Pintér, *i. m.*, 94; Szakál (Barth) Ferenc maga is látta: „A jesuiták Torda-utczában igen építik tavaly s az idén a klastromot és monostori Rákóczi kastélyát egészen elbontván ide hordják a klastrom épületére...” – írta 1703-ban; Czegei is följegyezte: „Láttam, hogy a jesuiták igen erősen építtetnek s követ hordattanak és az monostori fejedelmek kastélya-félit hanyatják s hordatják... az jesuiták épületihez, mivel még pater Vízkeleti is azon épületnek nagyobb részét abból építtette és hordatta volt...” Czegei, *i. m.*, 361; Szakál, *i. m.*, VII, 159.

játék és ünnepi kórus köszöntötte az új házaspárt.¹⁷⁴ A következő hasonló, ünnepélyes eseménynek már Mikes diák is szereplője lett.

Az erdélyi kormányzó, gróf Bánffy György familiája ugyan kálvinista volt, de a rendek súlyosbodó valláspolitikai küzdelmében sokban kedvezett a katolikusoknak.¹⁷⁵ A jezsuiták azzal tisztelték meg a református főúri családot, hogy a hajadonok kiházását ünnepélyesebbé tették. Gróf Bánffy és neje, gróf Bethlen Klára nagyobbik leánya, Bánffy Kata és hadadi báró Wesselényi István házasságát a diákok dicsőítő verseit tartalmazó kis kötetel örökítették meg.¹⁷⁶ A kisebb hajadon esküvőjén igazán kitettek magukért.

A kolozsvári grófi esküvő, Bánffy Anna és az újdonsült gróf borosjenei Székely Ádám¹⁷⁷ gyalui lakodalma alkalmából 1702. július 8-án, szombati napon a jezsuita iskola „theatrumot” rendezett. A rendkívüli előadás azért is nevezetes, mivel Mikes Kelemen is szerepet kapott benne. A címlap szerint a darabot a „Romano-Catholica Academia Claudiopolitana” tanulóifjúsága adta elő.¹⁷⁸ Mégpedig meglehetősen népes szereplő gárdával, huszonöt név szerint is feltüntetett szereplővel, s a névtelenek, chorus, muzsikusok, táncosok, háziszolgák, vadászok, katonák sorával, címerdíszítő oroszlánok és griffek megjelenítőivel. Az ismeretlen szerzőtől színre vitt iskoladráma házasságról szól, olyan királyi esküvőről, amelynek alakjai ismert történelmi személyek. Latin és magyar címe: *Connubium Honoris seu Matthias Corvinus e captivo Bohemiae Regis Gener. Hunyadi Matyas a' Tsehek Királynának Veje*. A kétnyelvű „műsorfüzet” tükrözi az iskolai színjáték hagyományos fölépítését. A Prologust három felvonás (Actus / Rész) követi összesen huszonnégy (scena / ki-menetel) jelenettel, majd az Epilogus, végül a Nomina Actorum – a szereplők neve következik társadalmi hovatartozásuk, iskolai helyük megjelölésével. Nagyszabású ünnepi előadás volt ez, amit a háztörténet bejegyzése

¹⁷⁴ Historia Domus, 12–13; Cserei, *i. m.*, 295, ahol az első férjről, gróf Gyulaffiról írja, „a mi református vallásunknak nagy persecútora, ám az Isten ifjúkorában el is törle e világból. A felesége azután mene férjhez Kornis Istvánhoz, és pápistává lön.”

¹⁷⁵ Cserei, *i. m.*, 308: „... a gubernátor Bánffy György... lágyan hadná a religió causáját, féltvén, hogy a gubernátorságot lehúzzák róla, ezért felettte kedvez vala a pápistáknak...”

¹⁷⁶ Czegei, *i. m.*, 325, 1700. június 22–25; Thalassus syncharisticus... Ab Addictissima ejus Honoribus Academia Romano-Catholica Claudiopolitana... (RMK II. 1998.) Az Academia megjelölés az intézmény elemi-, közép- és főiskolai tagozatának összefoglaló neve.

¹⁷⁷ Székely Ádám, hallerkői báró Haller István mostohafia volt, Haller Torma-vármegye főispánja 1697-től és guberniumi tanácsos; 2. felesége Torma Borbála, Mikes anyjának nővére (megh. 1697) volt; Cserei Hallert a „reformata religiot” üldöző nagy pápistának tartja, *i. m.*, 302, 417, 440; MÖM I, 823.

¹⁷⁸ Prónay Antal: Mikes Kelemen mint »actor«. Századok 1909, 46–53; MÖM I, 418–419; Debreczeni-Denderle József: Catharina, Regis Bohemiae filia – Clemens Mikes. Utunk (Kolozsvár) 1971, 16. sz.; Erdélyi Régi Szín-Játékok. 1700–1759. Öszve-gyűjtötte G. Kemény József. 1842. (37. kolligátum 3. sz. A Connubium honoris... műsorfüzete); a másik nyomtatott program jelenlegi lelőhelye a budapesti Piarista Rend Központi Könyvtára, jelzete P 32/3/10, negyedré, p. 10; Staud, *i. m.*, I, 248; Historia Domus, *i. m.*, 30; Litterae Annuae (Wien, Roma) Cod. 12097, 1702, 63. recto és Cod. Austr. 154, 1702, 87. recto.

szerint a díszletekre, kosztümökre fordított kétszáz forintnyi kiadás is jelez,¹⁷⁹ a rendező, a már említett Ujhelyi Ádám, a retorikai osztály mestere is tisztos honoráriumban részesült.

A drámai cselekményt az Argumentum, a darab Summája ismerteti. „László Királynak iffiúkorában való halála után, minden rendek egy értelemmel Hunyadi Mátyást Magyar Ország Királynak választák. Kinek ki-kérésére (mivel a' Tseh Ország Királynál Pogiebrági Györgynél fogva tartatik vala:) követség küldeték. Mellyet a Csehek Királya vatsora felett meg-értvén, Mátyást magánál fövebb helyre ülteti, és Leányát házas-társul néki adván, nagy tisztességgel Magyar Országba vissza-küldi. Bonfini, *Rer. Ung. Dec. III. lib. IX.*”¹⁸⁰ A cseh király csak úgy egyezett bele a nála fogóságban lévő ifjú Mátyás hazatérésébe a Vitéz János vezette követséggel, ha előbb feleségül veszi leányát; a szerzői kombináció szerint Katalin titokban szerelmese, a fogoly magyar királyfi kiszabadításán fáradozott. A drámai bonyodalom színesítésére, Bonfinitól eltérően, feltűnik a színen a Mátyás elvesztésére törő féltékeny Henricus cseh herceg is. Az elsők között kiemelt szereplőkhöz tartozik még a cseh püspök, az udvari prefektus, továbbá két legátus, öt konziliárius, két lakáj, kilenc szolga.

Podjebrád György cseh király alakítója hallerkői báró Haller Gábor rhétor, Mikes asztaltársa a Nemesi Konviktusban. Corvin Mátyás megjelenítője Gaszner János szebeni szász ivadék, rhétor, a konviktusból. Harmadiknak következik: az egyetlen női szerep kör „Catharina Regis Bohemiae filia. Clemens Mikes, Praenobilis Siculus ex Tribus Sedibus. Parvista è Convictu Nobilium.” Henricus herceg és a cseh püspök Dominus Weisz József és Polentari János, eperjesi magyar nemesifjak, mindketten főiskolai logicusok, szintén a konviktusból. A váradi püspök is Dominus, Malecek Márton főiskolai metaphysicus, magyar nemesifjú. Az udvari prefektus, D. Balázs Pál is főiskolás, physicus, háromszéki székely nemesi sarj, a Szent József szemináriumból. A két követ, D. Perneki András és D. Thuróczi Ferenc, logicusok, az előbbi perneki, az utóbbi turóczi magyar nemes, a szemináriumból. A tanácsosok erdélyiek, részben székelyföldiek; egy kivételével seminaristák; D. Puskás Tamás gyergyói székely nemes, logicus; Geréb József háromszéki köznemes, poéta; Dési János erdélyi nemes, poéta a konviktusból; Balló József is gyergyói székely nemes, rhétor; Kári Miklós csiki székely nemes, rhétor. A két belső lakáj: Jentis Vencel köznemes Leodiensis és Rácz Pál valach nemes, poéta, Mikes asztaltársa a konviktusból. A szolgák konviktorok, parvisták vagy principisták: hallerkői Haller János, Rácz János valach nemes, Rácz Péter erdélyi nemes, Jabrovízkai (Jabronski) Gábor erdélyi köznemes, Mikes asztaltársa, Lengyel János Antal győri magyar nemes, Szalánczi István erdélyi köznemes, Mikes asztaltársa, Gyerőfi László és János erdélyi köznemesek, Mikes asztaltársai, Horváth Mihály kolozsvári civis

¹⁷⁹ Erdélyi, *i. m.*, 36–37; *Historia Domus*, 30; Pintér Márta Zsuzsanna: Mikes a kolozsvári jezsuita kollégiumban. = *Irodalom, történelem, folklór*, *i. m.*, 44.

¹⁸⁰ A nagyszombati kollégiumban 1701-ben játszottak hasonló témájú iskolai darabot; Matthias Corvinus è captivo Regis Bohemiae in Regium Hungariae solium evocatus c. Staud, *i. m.*, I, 121; a Rákóczi-korban aktuális politikai célzattal is adtak elő Rozsnyón és Kassán, Esze Tamás: A kurucok Mátyás-drámája. ItK 1958, 1–18.

a Nemesi Konvictusból. A tanintézet alsóbb osztályosai közül csak Mikesnek jutott főszerep, a többi a középiskola két felső osztálya és a főiskola diákjai között oszlott meg.

A Prologus érzékelteti a kollégiumi latinságot s a diákszereplők által betanult barokk stílusú drámaszöveg fogalmazását: „Ungaria sole eclipsim passo tricollem suum saeva tempestate discissum, et obscuratum gemit; mittitur à Providentià Hymenaeus, qui solem lunae conciliet, tricollem componat et illustret.” Az „Előliaro-Beszéd” ennek megfelelően arról adhat érzékletes benyomást, hogy hangzott volna ez a közönség előtt magyarul, ha az előadás nem latinul folyt volna. „Midőn a’ Napnak világossága elfogyatkozot vólna, sirattya Magyar-Ország, hogy az ő hármass hegye, a’ nagy Égi háborútól el-szagattatott és meghomályosodott légyen; a’ Providentiától (az Isteni gondviseléstől) küldetik Hymenaeus, hogy a’ Napot a’ Hólddal rendben állítsa, a’ hármass hegyet öszve rakja, és meg-világosítsa.”

Az első felvonás nyitó jelenetében a fogoly Mátyás „siratja” a maga állapotját, s megfogadja, hogy Isten segítségével megbünteti az ellene tört vetőket. Ezután következik a királylány „kimenetele”: „Catharina a’ Tseh-Ország királya leánya szánakodik Mátyásnak szerentsétlen esetén, és ő benne való jóságra nézve szerelmére fel-gerjed, maga fájdalmát, kertének gyönyörűségével héjában akarván enyhíteni.” A további jeleneteken a királlyá választott Podjebrád tiszteletére rendeznek játékokat; a nemesség fejévé tett Henricus Katalin kezét óhajtaná elnyerni, de Morinustól megtudja, hogy a leány Mátyást kedveli, mire a cseh herceg a királyfi „el-vesztésére szándékozik”, s a husziták elleni gyűlölséggel vádolja őt. A cseh király Mátyás váltságdíját a huszita háború költségeire szeretné fordítani. A Prágába érkező Vitéz Jánost az aggódó anya küldte fia kiszabadítására. A hetedik jelenetet a háború lecsillapításának sikertelenségéről szóló kórus követi.

A második felvonás nyolc jelenetéből háromban lép színre a szerelmes királylány. A királyi tanácskozást követően érkezik a hír Mátyás magyarországi királlyá választásáról. A harmadik jelenetben: „Catharina halván ezt a’ hírt, bízik, hogy maga szerelmétől meg-nem tsalattatik.” S a negyedikben: „Catharina Attyánál esedezik a’ Mátyás megszabadulásáért, de meg-nem hallgattatik; mindazonáltal halván a’ Király az ő virtusit, szándékozik hogy azokra ezután jobban reá vigyázzon.” A kétségbe esett Henricust Rosinus azzal biztatja, hogy megnyeri neki a királylányt. Az intrikus a hatodik jelenetben lát hozzá: „Catharina Reménség es Félelem között háborúan hallya Rosinustól Mátyásnak hozá való gyűlölségét, azért szívének indulatit változtattya, de erőt vészen a’ szerelem; azért Florinust el-küldi a’ tömlöczbe Mátyáshoz, hogy meg-jelentse néki, hozzá való szeretetét, és kiszabadításában való fáradságát.” A Florinus és Mátyás titkos beszédjét kihallgató Morinus Henricust a fogoly gyalázására készíti a király előtt. A nyolcadik jelenet után következő kórus optimista kicsengésű: „Amorem in Labyrintho gementem Ariadne educit, quos de inde Ungaria in solium gloriae collocat.” – A’ Labyrinthusban siránkozó szerelmet, Ariadne ki-vezeti, kiket azután Magyar Ország a’ ditsőségnak Királyi székében helyhezett.”

A harmadik felvonás a magyar országgyűlési követeket fogadó Podjebrád király biztató ígéretével kezdődik. A második jelenetben: „Catharinát bánattyában Mátyásnak

hozzá való szerelmével, és Magyar Országi Követeknek el-jövetellekkel vigasztallja Florinus.” Az udvari kapitány királyi menyegző előkészítését végzi, mire Henricus öröme gyűl, majd megtudva, hogy nem ő a vőlegény, bánatában kétségbe esik. Az ötödik jelenetben minden eldől: „Mátyás a’ lakadalomba hivatván, a’ Tsehek Királynál fővebb helyre ültetetik, mint Magyar Ország Királya köszöntetik, és a’ Király maga leányát néki adgya.” A politikai érdekekkel párosított szerelmi érzelmi motívum a drámaíró képzeletének szüleménye. A hatodik jelenet rögzítése: „Fabricantur Arcus honoris in Ungariam profecturo Matthiae.” – „Magyar Országba való menetelére, Mátyásnak Arcus honoris készíttetik.” A diadalív vagy díszkapu készítésével elérkezett a királyi pár távozásának ideje. Scena VII. „Matthias solemni cum pompa in Ungariam abit.” – Hetedik ki-menetel. „Mátyás nagy pompával Magyar Országba indul.”

Az Epilogus látványos allegorikus képpel búcsúzik a közönségtől, s a szerelmeseknek címzett szerencsekívánatokkal tér vissza a jelenbe. „Hymenaeus in sacro Junoni templo corda amantium succendit; cui vota musarum supplicant pro felici connubii successu: adest Juno in Iride, et multiplicem felicitatem, Excellentissimae domui, ac Illustrissimus Neo-conjugibus spondet applaudentibus Musis.” Ugyanez a darab Béfejezésében: „Hymenaeus Juno templomában, a’ szerelmesek szívét fel-gyújtja; kinek a’ musák könyörögnek, hogy szerentsés legyen házasságok, elő jö Juno a’ szivárványban, és sok féle Szerentséssel való bódog állapotot ígér, a’ Méltóságos Bánfi Háznak, és a’ Méltóságos új Házasoknak, mellyen a’ Musák örvendeznek.”

Az előadást a gyalui lakodalomra összegyűlt erdélyi előkelőségek közül számosan megtekintették, köztük az erdélyi püspök, a havasalföldi vajda követe és mások. Az ismert háztörténetíró bőven foglalkozik a színjáték sikerével, amely növelte a jezsuita intézmény és diáksága általános megbecsülését. A nem katolikusok részéről az is elhangzott, hogy Erdélyben eddig hasonló előadást nem láttak. Megcsodálták a szereplők színpadi megjelenését, ügyességét, játékmódját és deklamálásuk módját, a nézőket megragadó játékot.¹⁸¹

Érdekes viszont, hogy a gyalui színpompás lakodalmi gyűlekezetről megemlékezők közül egyik sem ejtett szót az előző napi kolozsvári színelőadásról. A gubernátor kérésére Gyaluban „házakat öltöztető” Czegei július 3-án kislánya halála miatt hazatért Tordára.¹⁸² Apor Péter „emlékezetes lakodalomról való toldalék”-ában írja: „Kolozvárról indult meg az nász népe...” Rabutin járt a fényes kíséző sereg élén a császár képében, akit Gyalu várában „három porta triumphalis” fogadott, s Bánffi gubernátor ment elébe díszkísérettel.¹⁸³ Az „emberek sokaságával és fejedelmi pompával” végbement lakodalom Bethlen kancellár emlékezetében is megmaradt.¹⁸⁴ Cserei is ott volt a lakodalmasközött. „Az úr, Apor István volt a násznagy, nyoszolyóasszony Haller Györgyné, generál

¹⁸¹ Historia Domus, 30; Pintér, i. m., 1992, 44–46.

¹⁸² Czegei, i. m., 354.

¹⁸³ Apor, i. m., (1972) 62–63.

¹⁸⁴ Kemény János és Bethlen Miklós művei. A szöveget gondozta és jegyz. V. Windisch Éva. Bp., 1980, 909.

Rabutin a császár képiben ült külön majestásban egyedül asztalnál...” Asztalnoka gr. Pekri Lőrinc, „innya adója” gr. Bethlen Sámuel; s amikor a násznagy a vőlegénnyel, vőfélygel, nyoszolyókisasszonnyal „nagy reverentiát tévén” valóságos udvari színjáték szerepét játszva, féltérde ereszkedve a kalapos Majestást napkelet felől magasan elhelyezett székében köszöntötte, majd a menyasszonyt őfelségétől elbúcsúztatta, gr. Bethlen Miklós felelt rá. A színes, aranyos, ezüstös szövésű, aranyköves gombokkal, gyémántos medállyal, jóféle gyönggyel ékesített bársonyos köntösök, menték, dolmányok, szoknyák, kosztümök forgataga a krónikást is elkápráztatta: „Annál pompásabb lakadalmat Erdélyben nem értem, nem is láttam soha olyan cifra, drága öltözetű úri asszonyokat, mint ott... Mert a római király lakadalmában sem voltak cifrább asszonyok, mint itt Erdélyben...”¹⁸⁵ Az ötven vendégasztalhoz tíz drágamívű pohárszék tartozott; királyhoz illendő ezüst-aranyos szélű tálak és rubintos, smaragdös, gyémántos, aranyos ivóedények a Majestásnak, aranyos-virágos kupák, ezüstös-aranyos csészék, poharak, kristályok, kannák, tiszta ezüst serlegek, boros vedrek, több ejteles fehér „ezüstpohárok” az úri társaságnak.

Ami a lakodalmi falatokat illeti, Apor meg sem kísérli, hogy felsorolja őket: „Az válogatott étek sokaságát le nem írhatni...”¹⁸⁶ A különféle pástétomokból csinált mindenféle „portékák” és jó fogások kerültek ki a marosszéki, székelyföldi, fejedelmi konyhamesterek keze alól. A vendégereg leszedte a marcipános gyümölcsfákról az alma, körtvély, citrom, narancs formájú gyümölcsöket, de felfalta a fák között heverésző szarvasokat, őzeket, az ágakon ülő görlicéket és galambokat is. Eltűntették bendőjükben az óriás tálakból az „ad vivum kicsinált” Fogaras várát, belső és külső bástyaival együtt, a várkapuban álló német silbakot a hátán lévő puskájával, a bástyákon lévő ágyúkat, s a várárokból „firkoló” halakat.

Amikor a császári familia egészségére ittak, eldördültek a gyalui vár ágyúi; akkor is lövések dördültek, amikor a menyasszonyt más köntösbe öltöztetvén, „az régi szép, jó szokás szerint, az haját lebocsátván a fényes pántlikákkal megrakván, kihozták az színben”, s a menyasszonytáncot követően a vőfély elvezette hálólhelyére. Apor nem mulasztotta el megjegyezni: „Nem volt abban az lakadalomban sem paszamántos köntösű, sem porozott hajú vagy hátul zacskóban kötött üstökű magyar csak egy is, hanem az német officírek, mind urak, asszonyok, kisasszonyok, úrfiak igaz magyar köntösben voltak öltözve, mind magyar nótát vontanak, mind magyar táncot táncoltanak...”¹⁸⁷ A több napos vigalomban ott voltak a templomi esküvőt előzőleg lebonyolító jezsuita rendház képviselői, s talán meghívták az ifjú párt dicsőítő színjáték szereplőit is a Nemesi Konviktusból. A Kolozsvárt kezdődő, s szomszédságában lezajló erdélyországi esemény számba menő „emlékezetes” lakodalom az egyik legnagyobb szabású főrangú s nemesi gyülekezet volt a századforduló viszonylagos békés éveiben. Mindez Mikes kolozsvári diákévei tekintetében a lakodalmi színjátékban való szereplése révén tűnhet

¹⁸⁵ Cserei, *i. m.*, 321.

¹⁸⁶ Apor, *i. m.*, 64–65.

¹⁸⁷ Uo. 66.

kiemelkedő jelentőségűnek, s nemcsak iskolai, hanem erdélyi társadalmi és művelődési-néprajzi szempontból is.

Látták-e diákfiúkat szülei vagy rokonai a kolozsvári jezsuita színpadon, nem tudható, de nem is zárható ki teljesen. Nincs támpontunk arra sem, hogy Mikes diák első kollégiumi éveiben milyen kapcsolatot tartott szüleivel és atyafiságával; hol töltötte vakációinak heteit, hónapjait; levelezett vagy találkozott-e rokonságával, meglátogatták-e a kolozsvári konviktusban. Közvetlen életrajzi adatok hiányában közvetett, de Mikes élet-körülményeivel összefüggő adatokra támaszkodhatunk. Tavasszal a városban is híre kelt, hogy gróf Mikes Mihályt beiktatták Belső-Szolnok-vármegye főispáni tisztebe.¹⁸⁸ A tél végétől Kolozsvár rakva volt császári zsoldosokkal; Pálfi regimentje Joannes Gottfried Hanesch „Oberstleutnant” parancsnoksága alatt „immár három esztendőktől fogva itt quartélyozva sok méltatlan dolgot követett el a városon”; hetek óta elmenőben vannak, de már itt van gróf Thirheim regimentje is, így élnek mind a városiak nyakán.¹⁸⁹ Áprilisban meghalt Tótfalusi Kis Miklós, a jeles tipográfus, akit időnként a jezsuita kollégium nyomtatványainak elkészítésével is megbíztak. A Farkas utcai kőfalon túl emelkedő házsongárdi kertben temették el a reformátusok és a városi művelődés nagy halottját.¹⁹⁰ Pünkösöd másnapján Bánffi gubernátor fogadta a Konstantinápolyból visszatérő „híres orátort”, lord William Paget portai angol követet, aki az erdélyi protestánsok pápisták általi üldözéséről szerzett híreit azzal foglalta írásba, hogy Bécsben bemutatja a császárnak.¹⁹¹ Karácsonykor Staatsrath Paul von Hainer, a dán király muszkaországi követe érkezett Bécs felől, s egy hetet időzött Kolozsvárt.¹⁹²

1703–1704

A helyi eseményektől, valláspolitikai ellentétektől terhes, átmenő kereskedelemtől pezsgő, nemesi és polgári törekvésektől zajló városi életet színessé tette a különféle iskolák, a református, unitárius és katolikus kollégium diákságának, tanulófijúságának jelenléte. Mindegyik felekezeti iskola el volt foglalva saját gondjaival, létkérdéseivel. A jezsuiták háza táján folyt az építkezés a téli hónapokat követő időben is. 1703 tavaszán népes megmozdulásra gyűjtötték össze a páterek a konviktus lakóit s az iskola tanulóit. „... hozák hírül, hogy újabban az erdélyi catholikus püspök beérkezett volna Kolozsvárra, kit is az jezsuiták igen nagy ceremoniával acceptáltak, processióval menvén eleiben ki, holott is az kereszt vagy talám venerabile előtt az püspök térdre esvén,

¹⁸⁸ Czegei, *i. m.*, 350: 1702. májusában; „B. Szolnok Vármegye Fő Ispányságáról Szollo Collationalis levél.” 1702. Regestrum, fasc. 2.

¹⁸⁹ Szakál, *i. m.*, VII, 158.

¹⁹⁰ Czegei, *i. m.*, 350–351; 1702. április 24; Herepei, *i. m.*, III, 264 (akadémiai vitatézis) RMK II. 1998 (verseskötet); Staud, *i. m.*, I, 246–247 (iskoladráma-program).

¹⁹¹ Cserei, *i. m.*, 324; Kincses Kolozsvár, *i. m.*, I, 225: 1702. május 25; Szakál, *i. m.*, VII, 158.

¹⁹² Szakál, *i. m.*, VII, 158.

egy szőnyegen jurált, az mint hallom, az catholica religio és jesuitai szerzet oltalmazására és gondja viselésére Erdélyben etc. etc. Az mely alkalmatossággal szintén akkor igen nagy dörgéssel és villanással való záporosó lött ott, úgy hogy magokat vagy őket igen megloholta vagy verte...”¹⁹³ – emlékeztet Illyés András püspök látogatására az ironizáló református naplóíró. A konviktus lakói, mint az öregdiák Apor Péter is említette, részt vettek a ház körüli munkákban, különféle ceremóniákon és ünnepségeken. Az iskolai évfázón tanáraik megjutalmazták őket magatartásukért és jó tanulmányi eredményükért. Ez évben a díjakat báró Haller Gábor főnemes és Bussy Rabutin generális adta át. A konviktus létszáma emelkedőben volt; 1702-ben 39, 1703-ban 43 diák lakott a konviktusban.¹⁹⁴ Egy korabeli lista szerint Mikes Kelemen előkelő nemesifjakkal együtt az első asztalnál ült nyolc társával együtt: Haller Gábor, Pater Pál, Rátz Pál, Béli Pál, Jabronszki Gábor, Gerőffi László, Szalánczy István, Gerőffi János voltak asztaltársai.¹⁹⁵ A tizenharmadik esztendejében járó Mikes diák ez idő tájt a grammatisták középszintjénél tarthatott a tanulásban. A „Liber continuens nomina et historias convictorum Claudiopoli anno 1703” kéziratos konviktusi névsor az osztályok és az asztalok (I-II-III) szerint tartalmazza a konviktorok neveit, köztük Mikesét is.¹⁹⁶

Az esztendő történéseit Kolozsvár s Erdély szemszögéből is találóan jellemzi Szakál (Barth) Ferenc óvári kapitány közelebbi dátum nélküli naplójegyzete: „1703. Rákóczi Ferenc híre lengedez.”¹⁹⁷ Ide is elért az európai háborúk szele. A megelőző években kitört ún. északi háború és a spanyol örökösödési háború sodrában kirobbant a magyarországi függetlenségi háború: Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós 1703. május 6-i brezáni kiáltványa harcba hívta a Habsburgok ellen az ország minden „nemes és nemtelen” lakosát, a „Cum Deo pro patria et libertate” zászló kibontásával. A Magyar- és Erdélyországra szóló pátensek gróf Bethlen Miklós Máramaros-megyei főispánhoz és

¹⁹³ Czegei, *i. m.*, 361: 1703 május 23; Cserei így jellemezte 1699-ben: „csíki fi lévén, gyermek korában ment vala ki Magyarországra tanúságra [tanulni]. Ez valóban alkalmatlan s haszontalan ember vala, a bort szerette meginni, s minden discursusa csak abból állott, mint kellene az eretnekeket Erdélyből kiírtani. Különben semmi tudománya nem volt, s magok a pápista urak szégyenlették dolgait...” *i. m.*, 301.

¹⁹⁴ Pintér, *i. m.*, 1992, 42; *Historia Domus*, 22, 53; Erdélyi *i. m.*, 40.

¹⁹⁵ Erdélyi, *i. m.*, 43–44; Pintér, *i. m.*, 1991, 94–95; Boér Sámuel, Mikes mostoha-ági unokatestvére, 1703-ban a második asztalnál étkezett; megemlítendő, hogy Boér Simon 1702 októberében telket adományozott a jezsuitáknak Marosvásárhelyen missziójuk megalapításához, *Historia Domus*, 39.

¹⁹⁶ Bíró Vencel szóbeli közlése (1959); ekkor a kolozsvári piarista rendházban e kéziratnak nem sikerült nyomára jutnunk; a jezsuita főiskola névkönyve, „Liber continuens nomina... 1703–1772.” c. kézirat, amelyet ő még használt, Bíró V. szerint a Toroczky-család marosvásárhelyi letétjével (79. csomó) a budapesti Országos Levéltárba került, címe hiányzik, 4–5 cm vastag, lapszámozás nélküli, fvrétű bőrkötéses kézirat volt: a rektor, kancellár, jezsuita tanárok neve évről-évre karok szerint a tanulók névsorával együtt; még nem került elő. Vö. Bíró V.: A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században. Erdélyi Múzeum 1945, 2–3.

¹⁹⁷ Szakál, *i. m.*, VII. 159.

ifj. gróf Teleki Mihály, Kővár kapitányához is eljutottak, amelyeket Szebenben átadtak Rabutin generálisnak.¹⁹⁸

Az első „igen nagy kurucz hír” Rákóczi hadainak előnyomulásáról július végén jutott el Czegeihez, akit a Gyulafehérvárra távozó gubernátor kolozsvári „personalis locumtenens kapitány”-ának szemeltek ki. Augusztus 11-én pedig közelebbről: „Rossz hírem érkezvén Kolozsvárról, hogy az Rákóczi uram kuruczai már az Meszesen belől nyargalódnának...”¹⁹⁹ Rabutin, Erdély katonai parancsnoka, élést szállíttat a várakba, városokba, legtöbbjüket – köztük Kolozsvárt – megrakja erős „praesidiummal”; mintegy ötszáz német és kétszáz rác állomásozik benne. Augusztus elején báró Dietrich Glöckelsperg tábornok, Szilágysomlyó császári parancsnoka ötszáz lovasával Szatmárba vonul, mire a Kolozsvártól északra eső Kraszna-vármegyei partiumbeli várak kuruc ostrom alá kerülnek.

Már az első kuruc járások és erdélyi hadiesemények közelről érintették Mikes diák családját; édesapja után majdnem elvesztette mostohaatyját is. Ezt két egymást alátámasztó hiteles forrás is tanúsítja. A szereplőt korábban ismerte a „rettenetes bódulást” szemlélő erdélyi historikus. „Rákóczi pedig mind Kővárt obsideáltatja, mind pedig Somlyót. Somlyón egy német lejtman vala huszonöt muskotélyossal, magyar kapitány Boér Ferenc vala, ki lágy, félénk ember lévén, noha sok száz tanult vitéz katonák valának keze alatt, kikkel egy darabig resistálhatott volna a kurucoknak, odahagyá Somlyót, s beszőkik Erdélyben. Rabutin törvényt láttat rája a Guberniummal, tisztitől, becsületitől priváltatik, életinek pedig grátiaadása hagyatik a császár autoritásában.”²⁰⁰ Az egyik törvénytevő maga a kancellár volt, aki önéletíróként így emlékezik erről: „Somlyót az erővel s törvénytelenül reájok vetett főispán és kapitány Boér Ferenc odahagyá s beszalada. Csuda, a generális csak a sok szitokkal, és hogy mű törvénnyel büntessük, avval megelégedék. Mű tevének törvényt reá; mint és micsodást, úgy azt is, hogy noha capitalis ellenségem öccse, és maga is ellenségem volt, ha nem atyja voltam-e esetében, mondja meg maga. Könnyezve, kezem csókolva köszönte akkor... Boér beszaladása után jöve nagynehezen bé Fejérvárra [ti. a gubernátor], és lön ez a Boér törvénye.”²⁰¹

Kolozsváron is híre terjedt a Somlyó és Kővár körüli harcoknak, sőt a helyőrség német és rác gyalogjai részt vettek Szilágysomlyó augusztus 21-i fölverésében és segítséget vittek Rabutinnek az ostromlott Kővár felszabadításához.²⁰² A nagy pusztítást végző generális hadi sikeréről nyomban értesítette az erdélyi urakat, köztük Mikes Mihályt is. „G. Rabutin Lajos Erdélyi Commendirozó Generalisnak, Székelyek Obesteréhez és

¹⁹⁸ Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai. Rákóczi tükrök I, 147–149.

¹⁹⁹ Czegei, *i. m.*, 362–363.

²⁰⁰ Cserei, *i. m.*, 335; Teleki, *i. m.*, I, 150.

²⁰¹ Bethlen, *i. m.*, 1980, 924–938: „Anno 1703. esztendő béli dolgokról.”

²⁰² Czegei, *i. m.*, 363–365; Szakál, *i. m.*, VII, 161; Jean Louis Rabutin de Bussy: *Mémoires sur les campagnes faites en Hongrie*. (Drezda 1795) – Emlékiratok a magyarországi háborúkról. Ford. Szávai Nándor. = Rákóczi tükrök I, 189–190; R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben, 1703–1704 július. Századok 1954, 36–39.

Szolnok Vármegye Fő Ispányához G. Mikes Mihályhoz Brassobol írt Levele: melyben jelenti a Kövár Vidéken Kurutzok ellen való Diadalmat – egyebekben pedig ajánlja a Grofnak a mindenekben való hívséges gondoskodását.²⁰³ A tűz azonban föléled s ismét terjed Kolozsvár vidékén. „Rabutin Kolosvárra annyi praesidiumot küld, hogy a házakba is lovat kötnek...” – írja a városi bíró.²⁰⁴ Szeptemberben a Belső-Szolnok-vármegyei Szentbenedeknél a gróf Bethlen Sámuel marosszéki főkapitány vezette székely hadakat verték meg a kurucok. Kolozsvárról is kijártak velük „ellenkezni”, prédálni, de november 11-én a Kolozs-megyei Boncidánál Orosz Pál tábornok kurucai nemcsak szétszórták Thoroczka István aranyosszéki főkapitány székely seregét s a segítségükre jött kolozsvári német őrséget, hanem a városi védelem megerősítésére rendelt, a hostátot, a külső városrészt őrző székely ezredeket is magukhoz vonták.²⁰⁵ Az elesettek, eltűntek, sebesültek erősen csökkentették a létszámot. „Ezek helyett három compániát commendiroz megint Rabutin, kik igen fenék, és a városi embert csak öltön ölik minden büntetés nélkül.”²⁰⁶ Egyeseket azzal vádolnak, hogy „restek a császár szolgálatában.”

Még a kolozsvári kommandánsra is megneheztelt Rabutin, s magához hívatta; „de ez nem mervén Szebenbe menni, recipiálta magát az jezsuitákhoz...” – írja a szintén aggódó vicekapitány november 14-én.²⁰⁷ Az óvárosi kapitány is följegyezte, mi történt „a minden városiak directiója nélkül” beözönlő németek közreműködésével. „S ezen nap az eddig való commendánst u.m. Thierheim regementjéből vicecolonellust Ludovicus de Genitscht meg akarván fogni, szaladott a páterek klastromába...”²⁰⁸ A letett parancsnok néhány napig ott rejtőzhetett a jezsuitáknál, mivel csak később próbálták őrizet alatt Szebenbe kíséni. A páterek s a kollégium diáksága körében is riadalmat okozhatott a kiadását követelő német zsoldosok megjelenése a Farkas utcában. Az itt lévő két iskola tanulói is gondot okoztak a vicekapitánynak. Elkezdődtek a szökések, s nemcsak a református kollégiumból; 27 Novembris „állíttattam strázsát az Gyerőfiné asszonyom ajtajára az gubernium parancsolatjából, hogy házából ki ne bocsássák, hogy az fiait a jezsuitáktól elszóktette.”²⁰⁹ Éppen Mikes Kelemen említett két asztaltársáról van szó. A Rabutin bizalmát élvező új kommandáns, Kaltenplatt Lőrinc császári főstrázsamester alatt tovább súlyosbodott a város élete. A kurucok egészen a monostori hostátig „lár-máztak”, a városban kvártélyozó német milícia pedig a környéket „tisztította”, rabolva, égetve, prédálva, élelét gyűjtve erőszakoskodtak. Az eltelt nyári s a zajos őszi hónapok

²⁰³ Regestrum, fasc. 111.

²⁰⁴ Vizaknai Briscius György kolozsvári főorvos és bíró naplójára vö. Rákóczi tükör I, 359.

²⁰⁵ Erdély története, II, 897; Czegei, *i. m.*, 365–369; Rabutin, *i. m.*, I, 290–291; Szaniszló, *i. m.*, 313; Szakál, *i. m.*, VII, 162; Bethlen, *i. m.*, 1980, 940–942; Teleki, *i. m.*, I, 153–160; Apór Péter: Synopsis mutationum... – A koromban végbement jelesebb erdélyi változások áttekintése és életem folyása. = Rákóczi tükör I, 311; Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. = Rákóczi tükör I, 105; R. Várkonyi, *i. m.*, 1954, 46–49.

²⁰⁶ Vizaknai, *i. m.*, I, 359.

²⁰⁷ Czegei, *i. m.*, 370.

²⁰⁸ Szakál, *i. m.*, VII, 164; Vizaknai, *i. m.*, I, 359; Rabutin, *i. m.*, I, 292.

²⁰⁹ Czegei, *i. m.*, 371.

után megváltozott Kolozsvár lakóinak élete. Az inkább romló, mint épülő városon karácsony előtt olyan vihar söpört végig, hogy a főtéri s Farkas utcai templom tetejét és tornyát is megszaggatta, amiből az emberek rosszat jövendöltek. „Az mi Istenünk siralmas karácsoni innepeket adott érnünk... alig tudunk különbséget az innep és köznapok között tenni...”²¹⁰ – sóhajt az év végén a vicekapitány.

*

A kuruc blokád alá került Kolozsvár nem szakadt el a külvilágtól. Igaz, körülötte cirkáltak csapataikkal a jószántukból vagy kényszerből kuruccá lett urak; a városból kiszökött gróf Csáki László, az említett gróf Thoroczkai István, gróf Pekri Lőrinc Fehérvármegyei főispán, Udvarhely-széki főkapitány, gróf Teleki Mihály. Folyt a hírszerzés a hostáti beütések, kicsapások, „nyelv fogások”, hadmozdulatok napjaiban; katonai posták hírei, a kiszököttek s kémek tudósításai, titkos levelei táplálták a hírforrásokat. Tudtak az őszi s téli hónapokban Erdélyben támadt „paraszt had” dúlásáról, a székelyföldi rebellioról, a Maroson túl terjedő lázadásról. „23 Januarii hozták hírül és írták is Szebenből, hogy mind Udvarhelyszék, Háromszék, Csík, Gyergyó, Kászon-székek felültenek az kuruczok mellé...”²¹¹ – veti papírra friss értesülését a vicekapitány. A fölkelt székelyek márciusi barcasági kiáltványa egész Erdélyt fegyverbe szólította.

A háromszéki kurucjárás ezúttal a zabolai Mikes-atyafiságról, zágoni Mikes Kelemen nagybátyja személyéről tartogatott váratlan újságot. A székelyek főkapitányát személyesen is jól ismerő Czegei 1704. április 5-én összegezi napi híreit: „Még kapunyitás előtt jó reggel a hídelvi hostátban feles kuruczok voltak; kimenvén a ráczokban egyet benne elkapnak. Eodem hozták hírül, hogy Mikes Mihály uramat Szebenből Háromszékre küldvén, menő útjában a Sárkány erdejében elfogták volna és az kuruczok közé vitték volna...”²¹² A Mikes diákhöz előbb-utóbb eljutó rendkívüli hír hátteréhez maga a császári parancsnok ad felvilágosítást: „Mickhets (Mikes) gróf, Háromszék kapitánya, aki iránt Rabutin gróf látszólag több bizalmat mutatott, mint a többiek iránt, ugyanezzel

²¹⁰ Czegei, 372–373; Szakál, *i. m.*, VII, 164–165; II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, 1703–1706. Közli Thaly Kálmán. Pest, 1873, Archivum Rákócianum I/1, 181, 196, 228–229, 239, 243; Magyar András: Kolozsvár az 1703–1711. évi Habsburg-ellenes szabadságharc első szakaszában. *Studia Universitatis Bolyai Cluj-Kolozsvár* 1959, 45–57; császári rendeletre készült „Conscriptio Universalis in anno 1703 civitatis Claudiopolitanae...” adóalanyi összeírás szerint kb. 300 (ebből kb. 200 jövedelmező s kb. 100 pusztá) kőház, kb. 500 (ebből kb. 150 jövedelmező s kb. 350 pusztá) faház volt; Jakab, *i. m.*, III, 74–76; Kincses Kolozsvár, *i. m.*, II, 400.

²¹¹ Czegei, *i. m.*, 376; Vargyasi Dániel István tanúja volt Székelyföldön, hogy „a magyar nemzet ősi szabadsága visszaállításának színe alatt megnyervén és a Rákóczi részére csábítván, mindezek fegyvert fogni készültek, és ilyen szerződés alatt összetömött nagy székely sereggel síkra szállanak...” *Descriptio vitae*. (Szeben 1764) D. I. Önéletírása. Ford. Marosi Gergely. = Erdély öröksége VII, *i. m.*, 182–183.

²¹² Czegei, *i. m.*, 397; R. Várkonyi, *i. m.*, 63–65.

a csellel élt;²¹³ amikor kiküldték Háromszékre, hogy lecsillapítsa az ott kezdődő lázongást, olyan jól felhasználta az alkalmat, hogy összejátszva a lázadókkal, azzal az ürüggyel pártolt át hozzájuk, hogy útközben egyik csapatuk fogságába esett, jöllehet húsz német lovas kísérte, akiket a lázadók meg sem támadtak.”²¹⁴ Rabutin verzióját egyik korabeli forrás sem erősíti meg. Wesselényi Nagyszebenben március 11-ig jelzi Mikes uram útrakelését; március 17-én ír elfogásáról; és március 25-én: „Mikes uramat pedig Hermányban tartják fogva a pap házában, mivel igen rosszul vagy, a köszvényben fekszik...”²¹⁵ A brassói táboron lévő vargyasi Dániel István szerint a kurucok által bekevert szabad királyi szász város, Brassó felé tartó Mikes grófot „nyílt ellenség gyanánt” fogták el, s vele „a legdurvábban” bántak, kényszerítették, hogy Rákóczi fejedelem és a szövetséges magyarok hűségére „a szentséges esküt” letegye, s hódolatát jelentse ki. „S midőn látá Mikes gróf, hogy minden remény, melynél fogva magán segíthessen elhagyta, alig nyerhette meg a dühöngő néptől, hogy mint fogoly Rákóczi fejedelemhez vitetd-hessék; ami ugyancsak aztán megtörtént.”²¹⁶ Cserei szerint is veszélyben forgott a Rabutin parancsát teljesíteni akaró székely gróf élete. Brassó közelében „a háromszéki kurucok Hermán nevű szász faluban lévén, hírekkel esék Mikes jövelete, sok százan eleiben menének, a németek békivel elszaladának Brassóban, Mikes Mihály beteges lévén elfogatik az örmény püspökkel együtt, rája tódula a sok bolond paraszt popule, s egynehányszor a szállásán is meg akarták ölni, ha egynehány régi maga szolgálai, kik már a kurucok között valának, meg nem oltalmazták. Erdélyből kiviszik Rákóczihoz, ott csakhamar kuruccá lön, noha a német császárnak sok grátiáját vette vala ő is...”²¹⁷

A Mikes-féle téli székelyföldi küldetés előzményeiről tud az Erdély védelmét szervező kancellár is, aki Rabutinnal nem jutott dülőre. „Mikes Mihályt mű üdején akarók véle Udvarhelyre küldeni, hogy a székelységet, német officérek is lévén mellette, tartsa hűségben. Nem akará; azután későn ő maga küldé a szájokba, ők is kapák, és nagy fő kuruc lön belőle mind e napig...”²¹⁸ Háromszéken másokkal együtt Thököly volt ezereskapitányai és hívei, köztük Henter Mihály és Nemes Tamás, szervezték a székely székek fölkelését. S bár a januárban Jean-Charles Tige cs. ezredestől elszenvedett holdvilági vereség, s márciusban Nagyenyed és kollégiuma fölprédálása, valamint áprilisban a Ludwig Ferdinand Graven császári ezredessel szembeni feketehalmi csatavesztés

²¹³ Rabutin előző mondataira utal; a kuruccá lett Thoroczkai helyébe küldött Pekri is elpártolt tőle; Pekrit Balázsfalván fogta el Gutti István kuruc ezereskapitány; Czegei, *i. m.*, 373; Cserei, *i. m.*, 337–338.

²¹⁴ Rabutin, *i. m.*, I, 293; Csutak Vilmos: Háromszék felkelése a Rákóczi-szabadságharc elején. A sepsiszentgyörgyi ev. ref. kollégium Értesítője 1906/7. Sepsiszentgyörgy 1907, 32–36.

²¹⁵ Wesselényi István: Sanyaru világ. I. Napló 1703–1705. Közzéteszi Magyari András. Bukarest 1983, 66, 68, 71.

²¹⁶ Vargyasi Dániel, *i. m.*, VII, 185: hozzáfűzte, hogy öccsével együtt követték Mikes grófot, aki „kezet adott a fejedelemnek”; Rákóczi a gróf ajánlására az ifjú nemes Dániel Pétert fegyverhordozójává tette.

²¹⁷ Cserei, *i. m.*, 339.

²¹⁸ Bethlen, *i. m.*, 1980, 945, 964; Mikes gróf elfogásáról vö. még Szaniszló, *i. m.*, 317.

meggyengítette a székelység katonai erejét, Gyulafehérvár elfoglalását és Kolozsvár kuruc blokádját nem akadályozhatta meg. Április 17-én a vicekapitány visszatér a korábbi hírre. „Mutogatták magokat a kuruczok, de semmi kárt nem tettek... Eodem ettek ebédet Csáki uramnál Mikes Mihály és Száva Mihály uramék. Háromszéken magok a székelyek fogták el ő kegyelmeket és már most Rákóczi uramhoz viszik.” Ekkor Tordából hozták már őket bizonyos Nagy Gáspár, egy Kolozsvárról hetvened magával kiszökött kuruccá lett katona csapata kíséretében Szilágysomlyóig.²¹⁹ Éppen előtte való napokban érte nagy kár a várost.

A kurucok a Magyar utcai és a Monostor utcai hostátokat és a Hidelvét lövöldözték s égették; tűz volt a jezsuiták háza környékén is; „éjczaka kilencz óra tájban Külső-Közép-utczát és Külső-Farkas-utczát meggyújtván, Közép-utcza egészen elégett, Farkas-utczának is nagyobb része...” A katolikus és református kollégium körüli külső városrész látványa megdöbbenítő: „Rettenetes romlás, pusztítás volt mindenfelől a hostátokban, hogy még egy keményszívű pogány is keserűsége indult volna, ha látta volna; ki sírva elégett fedelét szedte össze, ki még a tűztől megmaradt házának fedelét hánnya szerte, rontotta, ki nagy sírva keseregve oldalfélt nézte, hogy az német is házát s kertit rontja, ki ezekre nézve, még a sok tűz között megmaradt házát egészen sírva, keseregve rontja s hordja, vesztegeti...”²²⁰ Szent György napjára virradólag teljes védelmi készültségben állt a város, minden kapu dupla strázsával megrakva várta az elhíresztelt ostrom megindulását. Így teltek a tavaszi s kezdődtek a nyári hónapok, miközben fölégették a pátterek malmát, monostori serfőzőjét, az apátsági templomot és a régi jezsuita scholát is,²²¹ megfosztva a konviktus tanulóit a monostori kijárás lehetőségétől.

A kolozsvári vicekapitánynak s több uraknak 1704 június elején nemes Erdélyország gyulafehérvári országos gyűlésére hívó „regalist” küldtek be Rákóczi nevében s Pápai János kézjeggyével. A korábbi „kurucos”, kérő s fenyegető, „mocskos és disznó” levélféle és pátens után jelentkező újabb kuruc levélírók régi ismerősök: gróf Pekri Lőrincz és gróf Mikes Mihály az méltóságos fejedelem Rákóczi Ferencz ő nagysága plenipotentariussi „bona fide” figyelmeztetik, hogy „succursusról” ne is gondoljanak, de arra igen, „ha Isten ő felsége kezünkben adja Kolozsvárt, kiről nem is kételkedünk...”²²² A várost féltő, két tűz közé szorult kapitány már értesülhetett a másik nagy hírről: Rabutin fölségsértés vádjával elfogatta Szebenben gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellárt.²²³ A generális elrendelte a kuruccá lett urak birtokainak, köztük Mikes Mihály za-

²¹⁹ Czegei, *i. m.*, 401; R. Várkonyi, *i. m.*, 65.

²²⁰ Czegei, *i. m.*, 399; Szakál, *i. m.*, VII, 167–171.

²²¹ Czegei, *i. m.*, 414; Archivum Rákócianum I/1, 207, 225, 314; R. Várkonyi, *i. m.*, 69–70.

²²² Czegei, *i. m.*, 409–410; Bonczida, 26 Juni 1704; Wesselényi is tud Szebenben a két „plenipotentarius”-ról, *i. m.*, I, 120; a zabolai gróf ekkor már megkapta „Rákóczi Fejedelem által G. Mikes Mihálynak egy ezredes Lovas Fő Kapitányságról költ Collationalissá”-t, Regestrum, *i. m.*, fasc. 111; MÖM I, 812; Erdély története II, 900–902.

²²³ Rabutin, *i. m.*, I, 298–299; az alkalmat Bethlen Columba Noe... – Olajágot viselő Noé galambja c. röpirata (Hága 1704) szolgáltatta: Bethlen, *i. m.*, 1980, 979–980; Cserei, *i. m.*, 344–345; Apor, *i. m.*, I, 313.

bolai jószágának pusztítását, sarcolását; Mikesné Bethlen Druzsínát fogságba vetette Brassóban,²²⁴ ahol a várbörtön lakója volt már Boér Ferenc, Apor Péter, Petki Dávid, Szentpáli Ferenc és mások; a Szebenben őrzött Pekriné Petróczi Kata Szidóniát és Teleki Mihályt s az ide gyűjtött urakat maga tartotta szem előtt. Az általa vicekapitánnyá tett Czegeivel is levelezésben állott, s ellátta parancsaival őt s a német kommandánst is.

A császár hűségén tartják a várost akkor is, amikor július elején a gyulafehérvári országgyűlés II. Rákóczi Ferencet erdélyi fejedelemmé választotta. „A három nemzet” képviselőiből álló hírvívó küldöttség élén gr. Mikes Mihály ment a fejedelmi udvarba. Kolozsváron mindennek híre ment. De „örömet” csak később, s akkor lóttek a bástyákon s a piacon, amikor augusztusban a Höchstädt-i döntő csata hírére, a császár győzelmére „tedeumot” mondtak a jezsuiták templomában.²²⁵ Az öröm órái után a szokásos hostátbeli csetepaték következtek, miközben a kommandáns szeptemberben titokban értesítette Rabutint, hogy Thoroczkai és Teleki szaporodó kuruc hadai a város ostromára készülődnek. Szorult az ostromzár, erősödött a lövöldözés és az ágyúzás, nőtt az elesettek száma, éhínség fenyegetett; Kolozsvár „periculumban forog vala”.²²⁶

Október elején a hentesek bástyájáról sugáragyúval kezdték lőni a Szamos-parti kuruc sáncot; hozzákezdtek a takácsok bástyája mellett lerontott kőfal javításához. A kurucok a Kőmáltetőről ágyúval és tarackokkal tüzeltek a bástyákra, kapukra, kőfalra. A Házsongárd alatti szilvás eleiben a szabók és takácsok bástyáját löve, „némely golyó-bis Király-utczára, Farkas-utczára is általmenyen – jegyezte föl Czegei –... az házoknál, és az Farkas utczai templomunknak is szarvazatjának tetejét és kötésit megrontotta és ütötte...” Az október 6-i „armistitium” napján a kurucok leveleket küldözgettek be a kommandásnak, a vicekapitánynak és a városi tanácsnak, mire a kolozsvári urak, főrendek, papi rendek és tanácsurak megegyeztek, hogy „már majd szintén mindenekből kifogyván és pusztulván, commendans uramat consultálnánk, hogy teljességgel extremitásra ne kellessék jutnunk, melyet írásban akarván beadni, estve felé készült el...”²²⁷ – de a kommandáns a dolgot másnapra halasztotta. Október 8-án azonban fordulat következett be a régóta ostromlott város életében. A Szebenből elindult Rabutin felmentő csapatai éjjel-nappal meneteltek Kolozsvár felé, amely ily módon belekerült a generális észak-erdélyi hadjáratának övezetébe. A székelykocsárdi győzelmes harc után a város határáig jutott császári csapatok megverték a Pata és Szamosfalva között fekvő Sövénygyben táborozó számosabb kuruc hadakat.²²⁸

²²⁴ Wesselényi, *i. m.*, I, 252: okt. 17. Mikes Mihályné a brassói Fellegvárban nyomorog; 287: nov. 19: Mikesné beteg Brassóban.

²²⁵ Czegei, *i. m.*, 423; Szakál, *i. m.*, VII, 176; az augusztus 13-i Höchstädt melletti „triumphusi hír” aug. 25-re ért Kolozsvárra.

²²⁶ Czegei, *i. m.*, 424–427; Szakál, *i. m.*, VII, 175–176; Vizaknai, *i. m.*, I, 360; Cserei, *i. m.*, 342.

²²⁷ Czegei, *i. m.*, 428–432.

²²⁸ Markó Árpád: Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. HK 1933, 198–203; Kelemen Lajos: Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704-ben. A kolozsvári unitárius kollé-

A sok bajt okozó kolozsvári kuruc ostrom folyamán éppen hogy megkezdett iskola-
évet megzavarták a sóvölgyi csatáról érkező hírek. A Felvinczi Györgynek tulajdonított
ének, *A kolozsvári veszedelemről való história*,²²⁹ jól érzékelteti a történeteket.

Mindenfelé rólad siralmas verseket
Irnak könnyhullással teljes énekeket,
Mert mindenütt ő hagy számtalan testeket,
Kiknek keservesen siratják élteket.

Számtalan sok néped vesz Holdvilágnál,
Azután csakhamar Feketehalomnál,
Halamba rakaték Szebennek sáncánál,
Ujabban most sok test hulla Kolozsvárnál.

...

Ki kedves magzatját, ki szép hűtös társát,
Ki siratja bátyját, ki édes rokonát,
Jajszóval említi Kolozsvár határát,
Könyvével ujítja ételét, italát.

...

Irtam ez verseket ezerhétszáz négyben,
Midőn nemzetünknek szép piros vérében,
Usztanak a szabályok Kolozsvár völgyében,
Nyugassza meg Isten lelketek mennyégben!

A császári főparancsnok sóvölgyi győzelme feltörte ugyan a kolozsvári kuruc ostromzárát, de még több bajt zúdított a sok megpróbáltatáson átment város lakosságára. „Miután ez a csata ily szerencsésen végződött, Rabutin gróf másnap Kolozsvárra ment...” – emlékezik a várost ezúttal ellenséggént kezelő generális.²³⁰ A városbíró megörököltette látogatását. „Generál Rabutin békén nagy dühösséggel a várba, és szid, hogy csak keten hárman maradtak meg hűségben, fiaink és apáink kurucokká lettek... a tancsházat felfereti, és minket hárman majd felakasztat...” – írja Vizaknai naplójában.

gium Értéktője az 1907–1908-ik iskolai évről. 35; Cserei, *i. m.*, 343; Szaniszló, *i. m.*, 317–318; Apor, *i. m.*, I, 312; Rabutin, *i. m.*, I, 295–296.

²²⁹ A kuruc küzdelmek költészete, *i. m.*, 506–508, 822; Herepei, *i. m.*, III, 528.

²³⁰ Rabutin, *i. m.*, I, 297; Gróf Bussi Rabutin tábornok naplójából 1704. október havából. Közli Gömöry. HK 1895, 122–127.

„17-dikén [12!] virradólag – folytatja – a vár kőfalát porral felhánytatván a kapuk kulcsát elviszi, és a praesidiumot belőle kivívén, minket magunknak hágy.”²³¹

A közbenső mindennapok a vicekapitány életét is megkeserítették. A méltóságos generális uram ő excellentiája elrendelte, hogy a városiak maguk bontsák le a sáncokat, ássák, fúrják, törjék s rontsák, hányják szét a nagy fáradsággal csinált védfalakat. Mivel nem tudták megtartani ezt a nagy várost, a császáriak a lövészszámokat, mindenféle municiót és élelmet szekerekre rakják; prédálják a kiszököttek családját, a kurucnékat, „másokon is prédát, sok károkat tesznek, úgy hogy az utolsó ítélet is talán ily félelemmel és rettegéssel végben nem mégyen, minémű félelemben és rettegésben az város vagyon. Egyaránt papjaink, scholáink, házainkra reá mentek...” Október 12-én éjszaka „tizenegy és tizenkét óra között háromszori harang félen verés után a kőfal alá ásott minákkal az csizmadiák bástyájok közt egy darab felvettetett.” A minával aláaknázott monostori kapuig húzódó falat nem sikerült felrobbantani, de a bástyák egy része romba dőlt. A dörejektől megrázott s lőporfüstbe takart utcák lakói föllélegeztek, amikor „a bent való németesség” az éjszakai készülődést követően hajnalban kiment a városból. „Gondolatunk és reménységünk felett Isten tőlök megszabadított és oltalmazott, kiért Istené a dicsőség és dicsértesség szentsége! Tizenhét esztendeje egy hét hijján, hogy a kolozsvári kapukat és azoknak kulcsait a magyaroktól elvették.”²³² Rabutin a városi német őrséget Szamosújvárhoz helyezve, visszaindult Szeben felé.

A sorsára hagyott város környékén táborozó kurucok alkalmasnak látták az időt Kolozsvár meghódítására. Hadnagyaik a monostori kapu előtt próbálkoztak a „trak-tával”, Gyalunál a várátvételhez gyülekeztek; október 19-én gróf Csáki László a Külső-Magyar utcába érkezve, kéri a várat és fenyeget. A katolikus grófhhoz „a pater superiort, Kapi uramat ő kegyelmét” küldték ki elsőben, majd az „uri, fő, nemesi, papi, városi rendek” nevében megkezdődtek az alkudozások. Az éjszakai „lármák” és a város felpredálásáról szállongó hírek közben folytatott tanácskozások kimenetelét eldöntötte, amikor „25 Octobris jó reggel még kapunyitás előtt hozták az ur Károlyi Sándor uram patensit...” Az egész városi „communitas” nevében – Rabutin távoli fenyegetései ellenére – kényszerű végzés született: „29 Octobris még virradta előtt összegyűlvén a tanács és közönségesen együtt conferálván, minden rend megegyezett rajta, hogy a méltóságos Rákóczi fejedelem hűségére álljunk és homágiumunkat is praesentáljuk ő nagyságának... E végre mingyárt Teleki Mihály, Csáki László, Radvánszky János uramék három zászlóval onnan megindulván, és ebéd után két óra tájban bejönnek... és ugyan az nap Radvánszky uram előtt csak magánosan homagiumomat letöttem...”²³³ – számol be a fordulatról a vicekapitány. A következő napokban a kolozsvári tanácsot, majd a tanács-háznál a városiakat eskették az erdélyi fejedelem hűségére. Novemberben változás tör-

²³¹ Vizaknai, *i. m.*, I, 360.

²³² Czegei, *i. m.*, 434; Rabutin, *i. m.*, I, 297.

²³³ Czegei, *i. m.*, 434–436; Vizaknai, *i. m.*, I, 361. Ifjabb Teleki Mihály II. Rákóczi Ferenc Fejedeleme főtitkjének naplója. (Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból.) Szerk. Temesi Alfréd. Bp., 1960. 55–60.

tént a kapitányságban, mely tisztségre Csáki Lászlót helyezték; Czegei pedig Rákóczi hívására a fejedelmi táborba indult.

A kuruc kézre került erdélyi „metropolis” első rangos vendége is megérkezett decemberben; 10-én „gróf Mikes Mihály uram levelei is érkeztek Somlyóról, hogy jő, követ lévén ő kegyelme is, de hátrább maradt volt...” 13-án be is érkezett, „székelyek generálisságát adván a méltóságos fejedelem ő kegyelmének.”²³⁴ Zágoni Mikes Kelemen zabolai nagybátyja ismét befolyásos főúrrá emelkedett; októberben már ő képviselte az erdélyi rendeket a selmecbányai béketárgyalásokon. Az ismerős jezsuitáknál bizonyára találkozott tizenötödik életévében járó unokaöccsével, az ostromot átélte konviktusi diákkal. Innen hamarosan továbbindult befelé új, immár fejedelmi megbízással. „Mikes uram Háromszékre ment. Ott meg is láthatja a házát Zabolán és Uzonban, mert nemcsak elégették, hanem még a kőfalait is mind elrontották és porral felhányatták...”²³⁵ – írja december 25-én a Rabutin bosszúját végrehajtó Graven háromszéki pusztításait jellemezve a szebeni naplóíró.

1705–1706

Az erdélyi vezérlő tábornokká kinevezett gróf Forgách Simon hadaival január 22-én bevonult a kuruc kézre került Kolozsvárra.²³⁶ Még a tél folyamán ideérkezik a Rákóczi egri táborába tartó Des Alleurs márki altábornagy, XIV. Lajos megbízottja. Titkára, de L’Hommeau jegyezte föl február 14-én; „... megérkeztünk hát Kolozsvárra vagy Clausembourgba, amely Erdély egyik jelentős városa; egy Szamos nevű kis folyó partján fekszik, s ennek habjai a város falait és a helyenként emelkedő tornyokat öntözik...”²³⁷ Forgách ment a márki elébe s kísérté be a városba, ahol a bíró üdvözölte. „Beérkezvén a francia követ nagy solemnitással excipiáltatik, és én a város neve alatt a közép kapunál salutálom.”²³⁸ Másnap a Forgách által adott pompás lakoma után „eljöttek a jezsuiták – írja a titkár – és a generálisnak és Des Alleurs úrnak egy náluk előadandó komédiát ajánlottak szórakozásul; az urak megígérték, hogy elmennek, aminek következtében az egyik jezsuita atya eljött hozzám, és elkérte Des Alleurs úr címerpajzsát, hogy tiszteletük jeléül a generálisával együtt a rendház kapuja fölé helyezték.”²³⁹ A Farkas utcai alkalmi iskolai játékot jelezheti a háztörténet egyetlen ismeretlen előadásra vonatkozó

²³⁴ Czegei, *i. m.*, 441–442.

²³⁵ Wesselényi, *i. m.*, I, 314.

²³⁶ Cserei, *i. m.*, 356; Rabutin, *i. m.*, I, 300; Apor, *i. m.*, I, 314; Szaniszló, *i. m.*, 318; Váradi-Sternberg János: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. Századok 1968, 1059–1061.

²³⁷ De l’Hommeau: Mémoire sur un voyage fait en Hongrie en 1704 et 1705 – Emlékirat egy magyarországi utazásról... = Rákóczi tükrök II, 96; Márki Sándor: Desalleurs altábornagy Rákócziánál. HK 1917, 10.

²³⁸ Vizaknai, *i. m.*, I, 361.

²³⁹ De l’Hommeau, *i. m.*, II, 95.

följegyzése 1705-ből.²⁴⁰ Des Alleurs február 16-i távozása után beteg titkára, Forgách tanácsára, a pátereknél keresett szállást; „... bevonultam a jezsuitákhoz, ahol egy szobát kaptam hálólhelyiségekben...”²⁴¹ A vendég személye érdeklődést kelthetett a konviktorok körében is. De l’Hommeau három hónapig lakott az atyáknál, s csak május közepén indult inasával Des Alleurs után Felső-Magyarországra.

A tartósan kuruc kézre került erdélyi városok megpezsztült életéhez képest komorabban festett a császáriak kezén maradt Szeben és Brassó lakóinak sorsa. Az ideszorult erdélyi főemberek közül számosan távozni akarnak; „a generáltól kikéredzenek Havasalföldiben, hogy már inkább ott élődhessenek, holott erős reversálist adtak vala, hogy a kurucok közi nem mennek, mégis kijövének, de sokan megbánák azután, mint Petki Dávid, Boér Ferenc, Apor Péter, Gyulai László, Bálint György, Josika István, Dávid s mások sokan. Noha nem mindeniknek, de némelyiknek még elég volt, mivel éljen a várakban, de a nagy ambíció rávitte, azt gondolták, már egy lábíg elvész a német s ők uraság nélkül maradnak, ha idejin ki nem mennek Rákóczi mellé...”²⁴²

Elsősorban Mikes Kelemen mostohaatyja sorsának alakulása szemszögéből érdekelnek figyelmet Cserei sorai, hiszen ismerte az előzményeket is. A Rabutin haragja elől Szebenből távozó volt somlyói kapitány brassói fogságban kötött ki. Wesselényi május 7-én megerősíti Boér és társai kimenetelének tényét brassói levelezése alapján. „Ma jövének levelek Brassóból. A többi között pedig nekem is írt Apor Péter uram. Irja ökegyelme, hogy a generális akaratjából Petki Dávid, Boér Ferenc... és ökegyelme onnan kibocsáttattak Havasalföldébe...”²⁴³ Hogy közülük Apor, Petki s maga Cserei is a kurucok közé „keveredett”, ismert dolog; de Boér visszajövetele utáni „magaviselés”-ről eddig csak annyi derült ki, hogy ismét a brassói fellegrvár börtönébe került. Föltehető, hogy Mikes diák közben minderről értesült, talán a páterekhez eljutott hírekből is.

A Rákóczi táborából a kuruc közigazgatás alá került Kolozsvárra visszatérő korábbi vicekapitány a nyártól a fejedelem bejövetelének előkészítését végzi²⁴⁴ Teleki Mihály gróffal. A városban többször időző Forgách tábornok Rákóczinak ajánlva kiadta Zrínyi *Török Áfiumát*. A jezsuitáknak is dolgozó Tótfalusi Kis Miklós volt műhelyében megjelent őskiadás bizonyára bekerült a Farkas utcai kollégiumok könyvtárába is.²⁴⁵ A történelmi közelmúlra tekintő jeles kötet nemcsak a tanárok, hanem a diákok kezében is megfordulhatott. II. Rákóczi Ferenc, akit a szeptemberi szécsényi országgyűlés a szövetkezett rendek vezérő fejedelmévé választott és beiktatták vezérő fejedelmi méltóságába, október elején Gyulafehérvárra indult, hogy beiktassa magát az erdélyi fejedelmi székbe és megakadályozza gróf Ludwig Herbeville seregének Erdélybe vonulását. Petes Ferenc püspök és az udvariak egy része már Kolozsvárra érkezett; október 29-én „Mikes uram és több erdélyi főrendek is felesen jöttek bé”. Másnap fölkeresték a Somlyóról

²⁴⁰ Staud, *i. m.*, I, 248; *Historia Domus*, 63.

²⁴¹ De l’Hommeau, *i. m.*, II, 95–96.

²⁴² Cserei, *i. m.*, 357.

²⁴³ Wesselényi, *i. m.*, I, 397; Apor, *i. m.*, I, 314–316.

²⁴⁴ Czegei, *i. m.*, 458–467.

²⁴⁵ Hopp L.: Mikes és világa. Bukarest, Kriterion K. 1973, 36.

Zilahon át Magyaregregyhez szállt fejedelmi táborn. „Mind Pekri uram, mind Mikes uram feles főrendek urunkhoz mentek ki...”²⁴⁶ – számol be Czegei a rendkívüli kolozsvári eseményről.

Rákóczi győzelmes bejövetelének hírére és Forgách rendeletére Kapi Gábor jezsuita rendfőnök, kolozsvári rektor irányításával a tanárok és a diákok november elején pompás díszkaput emeltek, hogy a város méltóképpen köszöntse a kuruc fejedelmet. A jezsuiták nem tudtak kitérni a kényes feladat elől, s a rendet érintő szécsényi határozatok után a Szent Márton napjára hirdetett erdélyi országgyűlés várható belpolitikai fejleményeire s a hadi helyzet biztató kilátásaira való tekintettel látványos módon fejezték ki tiszteletadásukat. „A kolozsvári jezsuiták, két kézre tudván játszódni – írja az atyák őszinteségét kétségbevonó egyik szemtanú –, páter Kapi intimációjából nagy költséggel porta triumphalist erigálnak ben a városban Székely Lászlóné háza előtt, különbözőféle picturákkal s emblémákkal, gyalázatos hízékedéssel s hazugsággal Rákóczi Ferenc hadi viselt dolgait az igazságnál feljebb magasztalván és a római császárt alázván.” A város főterén szemlélők között valószínűleg Mikes Mihály is ott volt, mivel a krónikás közös Kolozsvárra kerülésükről is megemlékezik: „Mi az idő tájban gróf Mikes Mihállyal együtt Csíkban valánk, az anyja, Mikes Kelemenné teste temetésén, kit Brassóban betegágyában két frája megfojtott vala... Onnan Brassó alá menénk, s oda hozák ki Mikes Mihály feleségit Brassóból, a főstrázsamester Falkenhaimmal váltván ki magát. És mivel már Rákóczi jövetelének híri vala, kiindulánk Kolozsvárra, ott Pekri Lőrincsel megegyezvén, Magyar-Egregyhez menénk, Rákóczi táborára.” A kolozsvári látványosságról így vélekedik: „Láttam én is azt a portát, s nevetséggel olvastam a szent atyák hazug inventióit.”²⁴⁷ A város bírása is számított a „méltóságos fejedelem” jövetelére, s naplójában megjegyzi, hogy „solennisi pompájára” a jezsuiták „porta triumphalist szép dicsőségesen készítenek... a tanácsház előtt”.²⁴⁸ Ez a „tanácsház” az említett Székely Lászlóné házával azonos, „városház”-ként akkor ismert nagypiaci épület volt. Minden elő volt készítve Rákóczi fejedelem méltó fogadására.

Az ünnepi várakozást azonban hirtelen felkavarta a november 11-i zsidói csatavesztés vész híre. A városbíró a váratlan és balszerencsés fordulat nyomán keletkezett általános riadalom óráiról ír naplója folytatásában: „Nov. 13–14. A porta triumphalist futva éjjel nappal rontják, s hányják a jésuiták, sok ember elszalad a városból, akik pedig megmaradunk, rettentő félelemben vagyunk. Beérkezik Kolozsvárra az egész német

²⁴⁶ Czegei, *i. m.*, 468; ezek a naplóíró utolsó hírei, nov. 11-én meghalt; Apor Péter is ott volt, *i. m.*, I, 316; gróf Mikes 1705. évi erdélyi tevékenységéhez vö. Wesselényi, *i. m.*, I, 346–348.

²⁴⁷ Cserei, *i. m.*, 361; Wesselényi, *i. m.*, I, 287; Mikes Mihályné kiváltása 1705 augusztusában történt.

²⁴⁸ Vizaknai, *i. m.*, I, 362; A „jesoviták kapuját” említi Ottlyk György udvarmester is önéletrésében: Történelmi naplók. 1663–1719. Közli Thaly Kálmán. MHHS 27. Bp., 1875, 98–99; később Hermányi is, *i. m.*, 203. sz.; Jakab, *i. m.*, III, 77–79; Katona István: *Historia critica Regum Hungariae*. XXXVII. (1705–1711) Buda 1806, 76–77; Galavics Géza: A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet. = Rákóczi-tanulmányok 482–487.

armada...”²⁴⁹ Volt is rá okuk, mivel a zsidói csatából győztesen kikerülő gr. Leopold Schlick tábornok és gr. Ludwig Herbeville tábornagy haragja a városra zúdult. A diadalkapu felépítését s föliratait leíró Gyalogi János jezsuita akadémista sajnálkozva jegyzi föl a kárba vesztett fáradozással, súlyos következményekkel járó díszkapuépítés szomorú tapasztalatait „... a midőn már Kolosvár piatzán fenn-áll-va a dütsősség és Triumphalis ékes bótozatok az utzák hosszán: mellyek közel-sem ilyen Vendéget vártak a ki bėjött; noha nem láthatták szemeikkel se a várt, a váratlan Vendégek azt a készültet: a kit is mint nagy költséggel fel-emelték, meg olly nagy gyorsasággal lerontották és el-sikkasztották, ugy hogy a darabjába se maradna, hogy a német ne lássa. De azt nem lehetett ugy eldugni, hogy a hire ki ne menne Tiszán, Dunán és azon is tul a tengerig...”²⁵⁰ Az erdélyi guberniumban és a bécsi udvarban nagy port kavarázó eset, a császár iránti hűség elárulását a város szemére vető vád keményen érintette a lakosságot, különösen a jezsuita kollégiumot, tanárait s diákjait. „A német ármáda megindulván a harchelyről, Kolozsvárra érkezék. Már a jesuiták a triumphális portát egyberontották vala, s Péter Kapi elszaladott vala, a német generálok eléhordaták a porta eszközeit és megégettették” – értesült Cserei a történekről, megemlítve azt is, hogy „a jesuiták házai-ba dánusokat rendelének quártélyban, luteránusokat, hogy inkább mortificálják őket, és mind Kolosvárra, mind pedig más helyekre quártélyban eloszták a regimenteket, s rettenetes hallatlan kínzó executióval nyomorgatták a szegénységet.”²⁵¹ A jezsuita kollégium diákjai Mikessel együtt szenvedő félként s hiteles szemtanúként élték át az újabb megszállást; „... hét hétig hevervén itt a nagy armadával, mindenünket megeszik, isszák, semmink se marad...” – panaszkodik a városbíró.²⁵²

Ez a tartós kolozsvári „heverés” alkalmat adott a felbőszült generálisoknak, hogy hadműveleti naplójukban rögzítsék a jezsuiták szégyenteljes diadalkapuja romjainak megtalálását, illetve az összeszedett maradványokból rekonstruálták annak fölépítését, az „állítólagos fejedelmet” dicsőítő propagandisztikus ábrázolásait, a császárt sértő föliratait, s az egészet csatolták a Haditanácsnak készített diáriumhoz. Ennek alapján lehetővé vált a „porta triumphalis” teljes leírása, vizuális rekonstrukciója a képek jelölésével.²⁵³ Mivel a jezsuita konviktus diákjai részt vettek a díszes porta fölállításában és el-tüntetésében, s valószínű, hogy Mikes is köztük volt, indokolt röviden kitérni rá.

²⁴⁹ Vizaknai, *i. m.*, I, 362.

²⁵⁰ Descriptio Portae Triumphalis Pr. F. R. D. F. V. ERECTAE Claudiop. 1705. P. J. Gyalogi (Sylviae I. 1750) leírása: De rebus memorabilibus Transylvaniae Anni 1705. c. részben. Collectio Manuscriptorum C. J. Kemény Tom. XXXIV. 347, 354. KTL, a volt EM Lt. gyűjt., vö. a Kemény J. által készített másolatot is, Gyalogi J. Erdélynek 1705 beli nevezetesebb történetei. Kemény Coll tom. XXIII. és MTAK Mft. 638/VI.; Hopp L.: Rákóczi és Mikes a törökországi emigráció előtt. = Rákóczi-tanulmányok 420–421; Gyalogit 1711-ben avatták a filozófia doktorává, később a bölcséletet tanította; Bisztray, *i. m.*, 88.

²⁵¹ Cserei, *i. m.*, 365.

²⁵² Vizaknai, *i. m.*, 362.

²⁵³ Galavics, *i. m.*, 483: „Descriptio portae Claudiopolis in honorem Ragoczy et Forgatsch erectae. = Diarium über die Operationen der – k. Truppen gegen die Rebellen unter Ragoczy und

A mindkét oldalon díszített diadalkapu korabeli szokás szerint arcképekkel, allegorikus ábrázolásokkal, s ezekhez tartozó bibliai és klasszikus föliratokkal, időszerű latin disztichonokkal volt telezsúfolva. A kapun áthaládónak szemébe tűnik az ív fölött, 1705 chronosztichonját adó latin jelmondat: „PORTA PATET POSITA A DACIS TIBI MAGNE RÁKÓCZI” – belépésre invitáló megszólítás – Nagy Rákóczi, az erdélyiek által neked állított kapu nyitva áll előtted! Legfelül a fejedelmi ősök a Báthory- és Rákóczi-családból: nyolc arckép vagy mellkép Báthory Istvántól I. Rákóczi Ferencig, megjelölő címmel és címerrel. A fő helyen, a kapuív és az ősi galéria közötti térbe illeszkedett Rákóczi fejedelmi díszbe öltöztetett hatalmas lovasképe, alatta minden címmel. Ettől balra a hét dombos Erdélyt jelképező nőalak, hízalgő hangű disztichonokkal:

„Terra licet videare bonis plena omnibus. Isto
Non aliud, credo, principe maius habes.”²⁵⁴

Magyar fordításban: Föld, noha látszólag tele vagy mindenféle jóval, én úgy hiszem, e fejedelemnél nagyobb teremtményed nincs. Jobb felől a Rákóczi felé forduló gróf Forgách Simon erdélyi vezénylő tábornok lovasképe, jelképesen jogart nyújtva át neki.

„Sanguine tantorum Tibi quae debentur avorum
Transylvania, ducum maxime, sceptrum cape.”

Vezérek legnagyobbika! ragadd meg Erdély jogarát, amely a nagy ősök vére jogán megillet téged – hangzik magyarul.

A diadalív talapzatán erényszobrok álltak; jobbról a Pietas, balról a Prudentia. A Kegyeség és az Okosság fejedelmi erényei Rákóczi génuszát segítik diadalra. Ennek megfelelő képek díszítették a két pillért. A bal oldalin fent az aranyat érő rézpénzverés ábrázolása dícsérő disztichonnal; ezt követi Pallas Athéne mitológikus alakja, latin néven Minerva és műhelye buzdító disztichonokkal:

„Doctrina bellisque praeest Iova nata, Minerva:
Vera Minerva modo est, quae acuit prudentia ferrum.”

Fordítása: A tudomány s a hadászat élén áll Jupiter leánya, Minerva: most valóban Minerva az a bölcsesség, amely élesíti a kardot. Majd egy a rendre, egyetértésre (ordo, concordia) utaló elmés (1+tizenkilenc nulla) számkombináció, amely a sokaságnak egy

Forgatsch von 3 bis 26 November 1705. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Krieg mit den Rebellen in Ungarn. Protokoll und Index 1705. No. 207. XI. Vö. hozzá a tanulmány 14–15. sz. mellékletét.

²⁵⁴ A disztichonok közül az elsődleges Gyalogi-féle változat alapján idézünk, A kuruc küzdelmek költészete, *i. m.*, 541–542, 828–829, magyar fordítással.

vezérbe vetett hitének, a vezér és a mögötte felsorakozó vezetettek egységének erejét szimbolizálja. Legfelül a zsidó-magyar párhuzam időszerű biblikus jelenete; a hegycsúcon álló, kezét imára emelő Mózes és a zsidók alatt folyó csatája, biztató felírral: „Cumque levaret Moises manus vincebat Israel”. Amikor Mózes kezét felemelte, győzött Izrael.²⁵⁵ A középső helyet betöltő allegorikus jelenet mondanivalója magasztaló célzatú: egy meredek hegycsúcs felett fénylő, „Libertas aurea” feliratú, az arany szabadságot jelképező aranygyűrűt többen akarják elérni, de Rákóczi géniuszának kivételével mind lezuhannak a mélybe. A disztichonok adnak rá magyarázatot:

„Scire cupis, cur nam de tot tentantibus unus
Hic teneat montis proemia tanta iugum?
Hunc ad iter pietas movit deduxit avita,
Oppositas rupes hic pietate domat.”

Magyarra fordítva: Szeretnéd tudni, hogy annyi próbálkozó közül miért ez az egy jutott fel – nagy jutalomként – a hegy csúcsára? Mert őt az ősi jámborság indította s vezette az úton; a szembemeredő sziklákat jámborságával győzi le. A Pietas segítette a csúcsra Rákóczi géniuszát, amit az alsó kép is alátámaszt, amely szerint megóvta életét minden veszélytől, s elvezette a „tisztesség és dicsőség” birodalmába; a Pietas géniusza a jelen és a jövő ígérete. Az uralkodói „kegyesség” eszméjének célszerű kiemelése a diadalkapu „kulcsábrázolása”-ként²⁵⁶ is felfogható, ami a konföderációra mindeddig föl esküdni nem akaró, de a kiűzetést elkerülni igyekvő erdélyi jezsuita rend sajátos politikai törekvéseit tükrözi.

Ez a jezsuita politikai szemlélet érvényesült a diadalkapu szerényebb kivitelű hátoldalán is. Az ív fölötti részt egy óriási szív tölti be, Erdély jelvényeitől övezve. Az 1705-öt jelző chronosztichonos felíratot a császár is megirígyelhette: „DONO PRINCIPI CHARISSIMO COR HOC DAMVS” – Magyar jelentése: Ajándéku adjuk neked ezt a szívet, legkedvesebb fejedelem. Az egész teret húsz kép, a Rákóczi által elfoglalt várak, városok emblémaszerű ábrázolása tölti ki; tömör fogalmazású, bibliai, antik irodalmi, filozófiai, időszerű állampolitikai töltésű mondatok, citátumok, bölcselkedő mondások, latin szójátékok kíséretében. A szív két oldalán Kolozsvár látképe és Gyalu vára. Az előbbihez kissé „szócsavaró” szöveg tartozik: „Muros tot, non qui appugnavit, sed qui defendit, expugnavit, simul tamen iste amisit, ille obtinuit: hoc est Divinae providentiae aenigma.” Fordítása: A sok falat nem az nyerte meg, aki ostromolta, hanem aki védte; mégis mihelyt az elvesztette, ez megnyerte: ez az isteni gondviselés rejtélye.²⁵⁷ Az alább következő többi kép közül említjük a Mikes mostohaatyja által feladott Szilágyosomlyó rövid szövegét: „Báthorio pridem mea vota subesse nepoti” – annyi mint: Báthoryé voltam egykor, kívánom, hogy unokája uraljon. Rá illene Székelyudvarhely szövege is,

²⁵⁵ Galavics, *i. m.*, 485.

²⁵⁶ Uo. 488.

²⁵⁷ Uo. 486.

amelynek őrsége feladta a várat a kurucoknak. Ami Rabutin szemében bűn volt, a jezsuiták szerint követendő példa: „Exemplum dedi vobis, ut quaemadmodum ego feci, ita et vos faciatis” – Példát adtam nektek, hogy amiképpen én tettem, ti is úgy tegyetek. S a számos magyarországi kép közül íme Érsekújvár: „Venisti, me vidisti, vicisti” – a.m. „Jőjjetek, engem láttatok, győztetek” – hirdeti a caesari szállóige variációja. Több kisebb város, Modor és Bazin látképéhez horatiusi idézet illet: „Sequitur post nubila Phoebus.” – a.m. Borúra derű következik.²⁵⁸ Az egész tabló optimista hangulatú, reményteljes jövőt jósoló; a program képzőművészeti megfogalmazását szolgáló allegorikus ábrázolások reprezentatív barokk alkotásként táplálták a Rákóczi-kultuszt.

A hadiszerencse váratlan fordulata érthetően zavart keltett a kuruc fejedelem iránti hódolatukat kifejező, de a császár iránt lojális kolozsvári jezsuiták körében. A megfelelő előkészületet és rengeteg aprólékos kivitelező munkát igénylő, nagy költséget fölémésző „porta triumphalis” ügyét mindkét táborban vitatták, mindkét részről kétségbe vonva a szentatyák őszinteségét.²⁵⁹ Vajon hogy láttak a kétségtelen politikai dilemmát a diadalkapu felállítását megelőző és lebontását követő napokban a jezsuita konviktus diákjai, hogy élték meg a kényszerű alkalmazkodás napjait a tanárok és tanulók a kollégiumban?

Erdély átmeneti elvesztésével november közepén lezárult Kolozsvárt a tartós kuruc igazgatás időszaka. A váratlan vereség súlyos következményei érintették a zabolai Mikes-famíliát is. A dési küldetésben járó gróf nem vett részt a zsidói csatában. „Mi Mikes Mihállyal együtt ülésen valánk, mikor a harc lőn, oda hozák meg éjszaka a hírt, jó reggel Szamosújvárra menénk, én ott elkéredzém Mikestől, s Petki Dáviddal együtt Marusszékre Kálba jövék... Mikes Mihály Rákóczival elmene, a felesége is Csíkból Molduvában szalada, s a csíki klastromban levő jóvait, borait Graven hihozatá, elpredáltatá...”²⁶⁰ – számol be Cserei a velük történekről. A téli hónapokban elvesző Erdély rendjeinek 1706. márciusi huszti országgyűlése kimondja Erdély csatlakozását a magyarországi konföderációhoz; a Magyarországra menekült erdélyi rendek követeket küldenek az elhúzódó nagyszombati béketárgyalásra; Mikes Mihály is a békebiztosok között van.

Mikes mostohaapjáról is van hírünk; Cserei utal rá saját megpróbáltatásait ecsetelve. „Graven eleget furiála ellenem, az Isten megcsendesíté, semmi bajom nem érkezik, noha bizony valóban féltem, mert szintén akkor fogatta vala meg Boér Ferencet s Apór Pétert, mindeneket elpredáltatván, Brassóban küldé a fellegvárban, ott raboskodának

²⁵⁸ Uo. 486–487.

²⁵⁹ Uo. 482, 488–490; Ráday Pál iratai 1703–1706. Sajtó alá rend. Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László. Bp., 1955. I, 721 (Responsio, 1706); Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. Bp., 1897, IV, 217–218: A jezsuiták – írta Rákóczi – „hadviselésünk alatt Nagyszombatban színjátékot rendeztek, Kolozsváron diadalívet állítottak tiszteletünkre s más egyéb módon fitogtatták hűségüket, míg ugyanakkor Bécsben az udvarnál a császár iránti hűségükkel kérkedtek, mint kik császárpártiságuk miatt tőlünk üldöztetést szenvedtek.”

²⁶⁰ Cserei, *i. m.*, 365–366; Forgách, *i. m.*, 1061–1062.

szegények egynehány esztendeig...”²⁶¹ Alább kiderül, hogy Boért követte Brassóba felesége, Mikes édesanyja is.

Miközben folytak az Erdély visszaszerzésére irányuló, gróf Károlyi Sándor által vezetett hadműveletek, Kolozsvár hostátjain ismét elkezdődött a „kuruc járás”. A városbírónak megparancsolták, hogy a kurucok ágyúitól lerontott és a Rabutin távozásakor felrobbantott védfalat a lakosok építsék meg. Júniusban a Meszesen Várad felé átkelő Rabutin seregébe kapnak bele a portyázó kurucok. A rövid „armistítium” lejártával július végén gróf Pekri csapatai a városból kicsalt „praesidium”-ban nagy kárt tesznek.²⁶² Kolozsvár „rettenetes inségét” temetések teszik még szomorúbbá. Egyszerre hét koporsóban temették el Bánffy gubernátor gyermekágyban meghalt feleségét, Anna leányukat, Székely Ádámné gyermekeitől, akinek lakodalmán Mikes diák iskoladrámában szerepelt, Kata leányuk Wesselényiné két meghalt gyermekét. A Farkas utca másik templomában a jezsuiták temették el a Szebenben két éve elhunyt gróf Apor Istvánt, a Katolikus Státus oszlopos tagját, „nagy pompával és frequentiával”. Nagy temetése volt gróf Glöckelsperg tábornoknak is, akit Cserei „jámbor, kegyes, nagy vitéz tanult generál”-nak tartott, „ki a magyarokat igen szerette...” Apor pedig a „haza atyjá”-nak nevezte őt, akinek az Erdélyből kivonuló Rabutintól át kellett volna vennie a főparancsnoki tisztséget.²⁶³ De Kolozsvárt keményen tartotta báró Tollet császári ezredes, a városi őrség parancsnoka.

Ilyen nehéz körülmények között folyt a tanítás az iskolákban, a megszakításokkal terhes tanévekben a változó közigazgatású városban. Mikes diák ekkor már a grammatikai osztályok végén járhatott, vagy a „humaniorák” felső osztályába lépett. Vajon kijutott-e néha a városból, járt-e közben az anyai ágon ismert abafáji vagy fiátfalvi atyafiság udvarházában? Későbbi misszilisei alapján föltételezhető, hogy ez idő tájt kerülhetett sor két éves mostohaöccsével való találkozására. „Kedves öcsémuram, ... csudáltam, mint emlékezik kéd a hét esztendő korában lévő dolgokról. Hogy lehetett volna azt nekem meg is gondolnom, hogy úgy leírjon kéd, valamint egy képíró. A szürke ló, a fürjészet, a sütőház jól jut eszembe. De kédnek, hogy jutnak eszébe? De hogy jut kéd eszébe, és miért nem felejtette el kéd százszor a sütőházban való embertelen cselekedetet, amelyet megvallom, hogy reá nem emlékezem...”²⁶⁴ Talán ez volt Mikes diák utolsó látogatása második otthonában.

Az immár egy esztendő óta ismét császári kézen lévő, a zsoldos katonaság által kizsigerelt, s újra a kurucok ostromgyűrűjébe került városról és lakosairól az unitárius Felvinczi György városleíró költeményében ad hírt.²⁶⁵ Kolozsvár egyik szolgabírájaként

²⁶¹ Cserei, *i. m.*, 368; Apor, *i. m.*, I, 317–319; hamarosan Cserei is odakerült, ha nem is volt fogságban, de Brassóban „nyomorgott”, *i. m.*, 369.

²⁶² Vizaknai, *i. m.*, I, 362–363, 365; Szaniszló, *i. m.*, 320.

²⁶³ Cserei, *i. m.*, 370–371; Vizaknai, *i. m.*, I, 363; Apor, *i. m.*, I, 319.

²⁶⁴ Vö. a 106–107, 147. jegyz. és MKM 365.

²⁶⁵ RMKT XVII. század 13. k. 1988, 431–439, 631–633; A kuruc küzdelmek költészete, *i. m.*, 556, 833–834.

jól ismerte a közügyeket, a városlakók gondjait, bajait mindennapi életét. Íme néhány érdekesebb mozzanat az 1706 őszén keletkezett vers huszonhat strófájából.

Ritkán kellő
Hives szellő
Fú téged, Kolosvár,
Csak Kis-Aszszony
'S Jakab közt van
Te benned egy kis nyár.
Kül ezeken,
Túl és innen
Mentéd' le-ne vesd bár,
Mert Kalota
'S Görgény háta
Hevet tölled el-zár.

Jól esmérlek,
'S úgy ditsirlek,
A' mint most hozzád fér
Szilvád, szölöd
Tellyes időt
Csak kár, hogy ritkán ér;
Mert a' rogya
Vagy jég rontja,
Vagy el-süti a' dér.
Ha történik,
Hogy meg-érik,
Peseg benned a' vér.

A rövid nyár melletti hűvös, szeles őszi s téli időjárás mind a városlakó, mind a gyümölcsös kertekben bővelkedő környezet szemszögéből felmerül. Szó esik a Mikes emlékezetében szólás formájában megmaradt jó kolozsvári kenyérről is.²⁶⁶

Szép embered,
Jó kenyered,
Nem éri-fel Erdély,
Pannonia
'S Polonia

²⁶⁶ „... mi haszna vagyon egy éhelhalónak abban, hogy Kolozsvárt jó kenyeret sütnék...” – villan föl benne hosszú évek múltán a kolozsvári mondás. 63. lev. Rodostó, 7. szeptemberis 1725. MKM 129.

'S több keresztyén quartély;
Most vész, majd adtz,
Böven pénzt kapsz
Az árud sem tsekélly,
Kenyér, bor, hús,
Van sok árus,
Az éhségtől ne félj.

Így volna, ha a városjárás során nem tűnnének föl a nélkülözés, drágaság és pusztítás nyomai. Éppen a jezsuita kollégiumot jelző Farkas és Torda utca táján, ez utóbbiból nyíló Búza s az ezzel párhuzamos Szén(a), s Kis-Fazakas utca környékén romos kőfalak mentén járunk.²⁶⁷

Te szép klastrom,
Hány az ostrom,
Mellyen által mentél?
Uttzád rutult,
Házad pusztult,
Mellyet építettél.
Farkas neved,
De már szived
Nyúlnál-is inkább fél,
Mert farkasok
Üres hasok
Által emésztettél.

Sohajcs, Thorda,
Kin ki-horda
Az halál sok testet,
A' kikkel birsz,
Csak ritkán irszsz
Azokról már estet!
Csak egy ház van,
A' ki ugyan
Mésszel benned festett,
Mert az inség,
Sok ellenség
Tön belőled restet.

²⁶⁷ Vö. Herepei János: Kolozsvári utcák Felvinczi György versében. = Adattár III, 523–534; Szabó T. Attila: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvár 1946.

Hát te Búza,
Honnan húza
A' sors illy nevet rád?
Mert még ingyen
Zabod sincsen,
Nem hogy vólna búzád.
Másnak-sem adtz,
Ha a' piac
Drága pénzen nem ad,
Ha ott vehecz,
Nyertes lehecz,
Hogy meg-töltöd a' szád.

Ebben az évben a kurucok szüretelnek Kolozsvár határában.

A' ki szerzé
Ezt éneklé
Ezer hét száz hatban,
Kurucz sereg
Ott kevereg,
Vár körül az hadban.
Szölönk szüri,
Népünk türi,
Van éhség sok házban,
Kézi malom,
Mert unalom,
Hitesd-el magadban.

Mikes Kelemen már hatodik évét töltötte a sokat próbált város falai között; elég változáson ment keresztül, mire a kolozsvári diák betöltötte tizenhatodik esztendejét. A hadi helyzet hullámozása, a sarcolás és nélkülözés súlyosbította a városi lakosság és a viszonylag nagy számú diákság életét. Mindez éreztette hatását a jezsuita iskolában is. Míg 1705-ben az iskolai névtár mintegy kilencven tanulót tartott nyilván, 1706-ban sokan elszéledtek, a kezdeti növekedés helyett apadt a diákok száma.

A megújuló erdélyi harcok idején keletkezett alkalmi versezet, *Az erdélyi városokról való ének* harmadik strófája ráillik a sokat szenvedett Szamos-parti városra:

Kolozsvár is magyar város, de most német bírja.
Azért szegény, mert németre szállott minden zsírja,

Gazdag város volt valaha, mint krónika írja,
De most, szegény, csak azt nézi, hol lészen ő sírja.²⁶⁸

Az ismeretlen versszerző nem túlzott; Kolozsvár lakóinak megpróbáltatása még nem ért véget.

1707

Az Erdélyben hadakozó Pekri gróf Petki Dávidot Brassó blokádjára küldte; ő maga Szeben kiéheztetésével próbálkozott. S míg a kurucok Kolozsvár felől Rabutinre vigyáznak, báró Tige császári ezredes más úton bevonult Szebenbe. Pekri innen Kolozsvár alá ment, hogy annak bevételével próbálkozzék. De a császári sereg utánament. Február 2-án készült a tordai köznemes naplójegyzete: „Estve későn jön hírünk, hogy baron This Szebenből kijött felesed magával és Kolosvár felé jön; nagy hirtelen, az mint ilyen tumultusban és véletlen félelemben lehet, ezen écaka elfutunk az havas felé... Az német Tordán hál egy éjjel... egynehány embereket le is vágnak, az fejércselédet megparáznaíttják, és véllek éktelenül bánnak; innen megyen Kolosvárra... egy darab falát az német felvettetvén, az praesidiumot maga mellé vévén, visszaindul Szeben felé...”²⁶⁹ A városbíró is megemlékezett Kolozsvár császári „megsegítéséről”, katonai kiűréséről: „A szegény elalélt város megsarcoltatván, a kőfalát porral elrontja, a praesidiumot elviszi...”²⁷⁰ Az események alakulását Brassóból figyelő Cserei a következőket is látja; a kolozsvári német őrség békés kihozásával, „sok szekerekkel és ládákkal” megrakodva, „a várost pusztán hagyja, a kurucok beszállanak s megsarcoltatták a szegény kolosváriakat”, s hozzáfűzi: „nem is forgott Erdélyben egy város annyi változásokon, a kincses Kolosvárból koldus Kolosvár lőn a kétféle had között, annál több kerített magyar város sem vala Erdélyben, az is elpusztula Rákóczi miatt.”²⁷¹ Mire február 24-én a város ismét kuruc ellenőrzés alá kerül, a fejedelem már meghirdette Munkácsról az erdélyi országgyűlést Marosvásárhelyre.

Március végén a Kolozs-megyei Szamosfalvánál fogadta őt az erdélyi urak küldöttsége. Székelyudvarhelyre gróf Teleki ment eléje gróf Mikessel. Április 5-én II. Rákóczi Ferencet beiktatják a fejedelmi székbe. Törvénybe iktatják a huszti végzést Magyarország és Erdély konföderációjáról. Az erdélyi rendek képviselőjében jelen lévő gróf Mikses Mihály tagja lett a létrehozott kormánytanácsnak. Mint fejedelmi „belső tanácsúr” megbízólevelet kapott új urától, mert az okmány szerint a magyarországi „nemes státusokhoz követül küldenünk méltónak és illendőnek ítéltük...”²⁷² A marosvásárhelyi me-

²⁶⁸ A kuruc küzdelmek költészete, *i. m.*, 546, 830.

²⁶⁹ Szaniszló, *i. m.*, 322.

²⁷⁰ Vizaknai, *i. m.*, I, 365.

²⁷¹ Cserei, *i. m.*, 381.

²⁷² Ráday Pál iratai II, 143; Teleki, *i. m.*, 1960, 66; Cserei, *i. m.*, 383; Apor, *i. m.*, I, 320.

zön ott volt a kolozsvári bíró is, aki nagycsütörtökön hazaért. Ünnepi híre volt, amit föl is jegyzett: „23-a Aprilis nagy solemnis pompával bójó a fejedelem Kolosvárra és az innepeket ott tölti.”²⁷³ Rákóczi ekkor alapította meg a Nemes Ifjak Társaságát vagy a Nemesi Compániát. Kolozsvári jelenléte fordulópontot jelentett Mikes diák életében.

A zágoni, háromszéki, székelyföldi gyermekéveket követő kolozsvári diákévek során Mikes Kelemen székely lokálpatriotizmusa kitárult egész Erdélyországra, vagy ahogy évtizedek távlatából nevezi, az ő kedves Tündérországára.²⁷⁴ A szülőföld megtartó ereje, Zágon, Háromszék, Székelyföld, Erdély vonzása annál erősebben élt Mikesben, minél távolabb került tőle. Itt az emberek is mások, az asszonyok pedig szinte tündéri lényekké lényegülnek a metaforikus irodalmi fikcióban. „Meg nem kell, édes néném, az ígéretet másolni. A nemes vér, amit fogad, megtartja, ha magyarországi volna kéd, tartanék valamitől, de erdélyi lévén, ott a nemesasszonyoknak a szavok olyan állandó, valamint a brassai havas. Tartsa meg hát ígéretit, és három vagy négy holnapját a télnek töltsse el kéd itt a magyar asszonyokkal. Való, hogy kéd lesz egyedül erdélyi, de egy erdélyi asszony nem ér-é annyit, mint tiz magyarországi? A rózsa többet ér a kórónál, a nap fényesebb a holdnál. Mikor Magyarországon fogatkozás vagy a napban, csak egy erdélyi asszonyt vigyenek oda, annak szépsége elég fényességet ad. E' nem dicséret, hanem igazmondás. Ha az Isten őket szebbnek teremtette másoknál, ki tehet arról...”²⁷⁵ A gáláns, játékos erdélyiességnak van erkölcsi tartása, udvari magatartásbeli jellege is. „Egy erdélyi nemesember felől nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az adomért szolgál...”²⁷⁶ – írja mintegy évtizedes szolgálat után; „az erdélyi vér, nem az adomért szolgál, hanem a becsületért...”²⁷⁷ – így gondolkodhatott a fejedelmi szolgálatba lépő erdélyi ifjú nemes is. Rákóczi fejedelem és Mikes Kelemen kolozsvári találkozása eldöntötte a tizenhét esztendő sorsát.

Az erdélyi fejedelem székely apródja

Rákóczi már korábban elhatározta, hogy európai mintára felállítja a Nemesi Társaságot, amely tisztképző iskolaként szolgálna a megfelelő ajánlólevéllel rendelkező nemesifjaknak, s meglevő udvari testőrezredei mellett a belső és bizalmas csoportos

²⁷³ Vizaknai, *i. m.*, I, 366; Louis Lemaire is: *Relation abrégée de ce quis' est passé dans la guerre d'Hongrie...* (Hamburg 1756) – Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig... Ford. Szávai Nándor. = Rákóczi tükör II, 251.

²⁷⁴ 14. lev. Drinápoly, 6. junii 1718. MKM 26.

²⁷⁵ 32. lev. Jénikő, 10. octobris 1719. MKM 53.

²⁷⁶ 22. lev. Jénikő, 28. decemberis 1718. MKM 37.

²⁷⁷ 23. lev. Jénikő, 25. martii 1720. MKM 57.

A volt fejedelmi udvari emberekből, magyarokból és franciákból álló kíséret inkognitóban élő uruk, Sáros grófja kialakuló életmódjához alkalmazkodott, az ő új életrendje szabta meg elfoglaltságukat, teendőiket vagy napjaik múlását az udvarban vagy a fővárosban. A párizsi lakásból hamarosan kiköltözködő Rákóczi emberei egy részének a Szajna bal partján, a Louvre déli szárnyával szemközti részen, a Malaquais-rakpart és a Petits Augustin utca sarkán álló Hôtel du Perron barokk stílusú palotának lakásait bérelte ki;⁴⁶⁷ itt lakott többek között Brenner, Sibrik, Láng doktor, Ilosvay, Charrière, d'Absac, a szakácsok egyike és mások. A kis létszámú személyes kíséret, köztük Kisfaludy, Mikes, Szathmári, uruk többször változó udvari lakóhelyén, vagy a többiekkel együtt Párizsban tartózkodott. Ilyenkor innen mentek „order szerint” hosszabb-rövidebb szolgálatra, gyakran huzamosabb időre.

A nemesifjak uruk melletti névtelen jelenléte apródtársuk naplójegyzeteiből és számos megjegyzéséből, s a vallomásíró némely megnyilatkozásából föltételezhető. Az útinapló korabeli udvari szokás szerint a fejedelem személyét állítja középpontba, csak az a fontos és említésre méltó, ami vele történik; a naplóíró személye éppúgy háttérbe szorul, mint jelen lévő társaié. Közvetve tehát rendkívül értékes forrás Rákóczi mindennapi környezetéhez, apródjainak, így Mikes Kelemen franciaországi életszakaszához is. Az előzmények ismeretében ugyanis joggal föltehető, hogy sok vonatkozásban egy közös fölfedező út szereplői, részesei lehettek. Bár szerepük különböző volt, a párizsi élmény ereje egyaránt elragadta őket, mint néhány évtizeddel korábban az ifjú Bethlen Miklóst: „Akadémiát, bibliothékát, királyi házat, nagy királyi ispotályokat és sok számtalan ritka dolgokat, parlamentet és egyéb igazgatásoknak rendit, pompáit csudával néztem, a városnak rettenetes nagy voltába csak belébámultam, de Párist esztendeig sem győznék az ember kitanulni... Néztem ... sok egyéb dolgokat, melyeket le nem győznék írni...”⁴⁶⁸

Mikes francia iskolája: Párizs – Versailles – Grosbois

A fővárosi társasági és királyi udvari élet rendkívüli ismeretszerzési lehetőségeket kínált azon kevesek számára, akik a Napkirály vendégszeretetét és rokonszenvét élvező

⁴⁶⁷ Új lakóiról az Hôtel de Transylvanie nevet kapta; Rákóczi tudtával s kényszerű elnézésével francia tisztjei korabeli divat szerint működő „kártyaszalont” rendeztek be, hogy valami pénzhez jussanak; bár a rendőrség betiltotta az éjszakai játékot, a felsőbb hatóságok hallgatólagos tudtával éveken át folytatódott; Pillias, *i. m.*, 83–107: Le Jeu de l'Hôtel de Transylvanie, 1713–1716; Köpeczi, *i. m.*, 1989, 461–462.

⁴⁶⁸ Bethlen, *i. m.*, 1980, 594: „Peregrinációmról anno 1664.” Pierre Chaunu: A klasszikus Európa. (La civilisation de l'Europe classique. Paris 1966.) Ford. Benda Kálmán és Terényi István. Bp., 1971, 11, 128, 130, 168–169, 194, 353, 356, 373, 400.

Sáros grófja oldalán olyan, alig hozzáférhető helyeken is megfordultak urukkal, ahová a nemesifjak „peregrinációs” vándorként aligha vagy ritkán jutottak volna el. Ismerve Rákóczi igényét és apródjai képzése iránt régóta mutatott törődését, sokirányú érdeklődése és széleskörű műveltsége folytán mindarra fölhívhatta figyelmüket, ami szellemi előmenetelük érdekében hasznosnak látszott vagy összefüggött szolgálatuk új követelményeivel. A viselkedési formáktól kezdve, a beszédmodortól, nyelvtudástól és társasági szabályoktól az ízlés- és stílusbeli ismeretekig, a színházi élményig, a francia művelődéstörténeti emlékek, képzőművészeti alkotások, díszkertek és vadaskertek fölfedezéséig, a múzeumlátogatásokig, a vallásos és világi irodalmi kultúra különféle rétegeinek és elemeinek befogadásáig, az olvasástól a könyvek vásárlásáig és vásári látványosságokig minden beletartozik az új tájékozódás szellemi szféráiba. Gyakran az alkalmiság, de a jövevények számára az új társadalmi és kulturális jelenségek iránti fogékonyság és szellemi érdeklődés is közrejátszott Európa első, mintegy 400.000 lakosú városának és az alkonyában is hatalmas francia abszolút monarchia udvarának megismerésében. Ebben a fejedelem személyes kíséretéhez tartozó apródok az új életviszonyokba beilleszkedő, franciás életmódját kialakító uruktól nemcsak lehetőséget, hanem ösztönzést is kaptak. A kezdeti ismerkedés után a fölfedező folyamat tartóssá vált; az elszállt évekre Mikes úgy gondol vissza, hogy „jó iskola”⁴⁶⁹ volt; ez derül ki apródtársai, Szathmári Király és Kisfaludy megnyilatkozásaiból is.

A Luxembourg palotában töltött első párizsi hetek alatt a vallomásírótól említett udvari előkelőségek látogatása a rejtélyes királyi vendégnél, a francia szokásokhoz alkalmazkodó „franca köntösbe” öltözött nemeseinek szolgálati próbája is volt. Életük megragadóan új színtéren folyt, ahol néhány évtizeddel korábban még a párizsi királyi udvari élet virágzott.

A nyugati irányba tartó Saint-Honoré a Rue Royale-ba torkollik, amely a mai Concorde terének megfelelő, Szajna felé nyíló, hatalmas zöld térségbe vezetett. Innen kezdődik a vízfolyás irányában a Le Nôtre királyi kertépítő által parkosított liget, amelyet éppen a század elején neveztek el Elysiumi Mezőknek. A Champs-Élysées-től keletre, a Cambon utca Szajna-parti végétől húzódik a régi királyi kert, a Jardin des Tuileries, egészen a monumentális Louvre palota udvaráig, a francia királyok korábbi párizsi székhelyéig. A gótikus és reneszánsz homlokzatú palotákat megújító, barokk és klasszicista építőművészeti alkotás már ekkor fölbecsülhetetlen értékű királyi kincsek múzeuma volt. A Saint-Honoré utca kelet felé a klasszicista stílusú Vendôme tér előtt visz el, ahol XIV. Lajos lovasszobra magasodik. Távolabb, a Louvre tözsomszédságában a Palais (Richelieu) Cardinal, vagy új nevén a Palais Royal, díszes parkját övező oszlopos galériák árkádsorával, amelynek délnyugati sarkához csatlakozott Molière színháza, a Théâtre Français. Innen nem messze állott a Porte de la rue Saint-Honoré, mely kapun át el lehetett jutni „Párizs gyomrába”, a Les Halles óriási piacára, s tovább a Grève térre és

⁴⁶⁹ 88. lev. 1728. MÖM I, 161.

az Hôtel de Ville-hez, még távolabb a Bastille-hoz. Sáros gróf „gentilshommes”-jainak elegendő idejük adódott a tájékozódásra Párizs egyik legelőkelőbb negyedében.⁴⁷⁰

Innen hidak íveltek át a Szajná a túlsó partra; a Louvre-nál a Pont Royal és a Pont du Carrousel, odébb a Cité szigete nyugati csúcsán átvívó egyik legrégibb híd, a Pont Neuf, közepén IV. Henrik lovasszobrával és fogatoktól, árusoktól, mutatványosoktól hemzsegő, színes forgatagával. A messziről látszó gótikus Miasszonyunk temploma előtti térségben jobb felől a Pont Notre Dame, a Pont au Change, a pénzváltók hídjá, a katedrális balra a Pont Saint Michel, amely a régi párizsi diáknegyed, a Quartier Latin és a Sorbonne felé nyit utat, amerre a könyvesek utcája, a rue Saint Jacques is vezet. A hidak tövében a kikötőknél, s a Szajna-parton vándor könyvárusok, az ún. „bouquiniste”-ok kínálták portékájukat.

A város minden újdonsága, a fővárosi élet biztatónak tetsző körülményei ellenére Rákóczi inkább az udvarba, a Napkirály által fölépített Versailles-ba, a kegyesnek mutakozó uralkodó környezetébe kíváncszott. Diplomáciai megfontolásai, személyes ambíciói és óhajai egyaránt erre készítették az inkognitoba burkolódzó fejedelmet. Reményteli elhatározása a maga mellett tartott nemesifjak életére is kedvező hatással volt; életterük kiterjedt a nagyszerű város és a pompás királyi udvar együttesére. Így vált lehetővé, hogy egymástól távol eső városi és udvari, nemesi és polgári intézmények egyaránt látókörükbe kerülhettek; például párizsi átmeneti lakhelyük, az Hôtel de Perron (Transylvanie) szomszédságában, a Quai de Conti rakparton nem is oly régen épült Mazarin-palotában létesített nemes ifjak kollégiuma, illetve a Versailles és Rambouillet között Mme de Maintenon által alapított Saint-Cyr-l'École, a nemes leányok nevelő intézete. Mintegy ötven kilométeres körzetben zajlott életük; legszebb helyein gyakran megfordultak, minden „ritka dolgokat” többször szemügyre vehettek, ami korábban Bethlen Miklós csodálatát is kiváltotta.

1713

1713. február 18-án Sáros grófja és legszűkebb kísérete elindult a jó remények útján. „A Várasbul költözködtünk ki Salyo nevű Faluban, egy Karmelin nevű embernek a Házában. 21. Estve kilencz óra után gyűlés támadott az konyhában, kinek is az egész fedélzeti mind leégett. Mart. 9. Szállásunkat változtatván, Salyobul mentünk más Faluban Passiban, ki is közelebb vagyon Verszályhoz, mintsem Párizshoz. 15. Indultunk meg az Felséges Fejedelemmel Verszályban délután két órakor. Háltunk meg két ézczaka az Marki Dánsó Uram házában.”⁴⁷¹ A Versailles-ba érés előtti hetekben Párizs

⁴⁷⁰ L. Hauteceur: *L'histoire des châteaux du Louvre et des Tuileries*. Paris-Bruxelles 1927; Marcel Poëte: *Une ville de Cité, Paris de sa naissance à nos jours*. Paris 1931, III, 388–448, 449–576; *Guide littéraire de la France*, i. m., 1–187.

⁴⁷¹ Szathmári Király, i. m., 268; Chaillot-ban majdnem benne égtek bizonyos Nicolas René Quarant nevű polgártól bérelt házban, Köpeczi, i. m., 1989, 461; Passy-ban egy Pierre Orseau nevű tanácsos kertes házában laktak; Vallomások, i. m., 1979, 518.

elhagyása, a Chaillot-ból a Bois de Boulogne szélét érintő Passy-ba költözés idején érdekes újsághír számolt be egy találkozóról. „Rakoczy fejedelem meglátogatott némely jeles tudóst („savants”), és őt az irodalmárok („gens de lettres”) nagyrabecsülik a tudományban és a szépművészetekben szerzett ismeretei miatt.” A látogatás helyszínét nem jelölő közlés hitelét megerősíti egy másik – erre vagy újabb esetre hivatkozó tudósítás: „... miután sokat tud, gyakran tanácskozik a szépirodalomról („la belle littérature”) az irodalmárokkal, akikkel tele van Párizs, és ahol, úgy tűnik, hogy az összes tudományok találkozót adtak; ez a tulajdonság, amely olyan dicséretes egy fejedelemnél, nem kevesebb tiszteletet és megbecsülést ébresztettek iránta ebben a nagy városban, mint amenynyit már rangja és összes erényei keltettek.”⁴⁷² Az ilyen tények az urukat kísérő apródok közül főleg a később irodalmi pályájáról ismert Mikes apród lehetőségei szempontjából érdemelnek különös figyelmet. Ilyen könyvekkel kapcsolatos, irodalmi találkozások Philippe de Courcillon marquis de Dangeau közvetítésével is létrejöhetnek, aki a Francia Akadémia tagja, naplóiíró, verselő és hivatalviselt udvaronc volt, s feleségével, a Rákóczi nejjével rokonságban álló Dangeau márkízzal pártfogolt vendégüket bevezették az előkelő körökbe. Már a királynál tett bemutatkozás után ismeretséget kötöttek, s Jean Baptiste Colbert marquis de Torcy külügyi államtitkár „csodálatos ebédje” után följegyezte: „Úgy láttuk, hogy sok szellem és tudás van a fejedelemben.”⁴⁷³ Ebből sokat juttatott tanulni vágyó ifjú nemeseinek is. A tudományos, szépművészeti, irodalmi fórumok látogatása mellett korán lehetőség nyílt más „tudományok” iránti érdeklődésre is.

A tavaszi katonai parádék, gyalogos „Karabélyos-Compániák” és „lovas-Granatírosok” szemléi alkalmat nyújtottak hadtudományi kérdésekről való eszmecserékre. Az első látványos díszszemlére egy Dangeau márkinál elköltött ebéd után került sor; ő volt a király svájci testőrségének parancsnoka. Március 27-én délután két órakor „az Felséges Király az maga Francia és Svajczer gyalog-Regimentjét mustrálta meg az Várban, rendelt seregekben masíroztak a Király előtt, egész új mundérban...”⁴⁷⁴ – tudósít Szathmári a versailles-i eseményről, amely másnap François de Neufville, Villeroy hercegének, a társaságot kedvelő marsallnak ebédjével zárult. Máskor s többször is „az Hadi Fő-Miniszter”, Daniel-Antoine Voysin adott ebédet. Az udvari nyilvánosság, az „egész Úri rend” előtt lezajló királyi quardiák színpompás, több órás mustrája nemcsak a hadszervezési és hadvezéri tapasztalatokkal rendelkező, s hazai udvarában francia tiszteket tartó Rákóczit kápráztatta el, hanem a kuruc tábori életben mellette megedződött apródjait is.

⁴⁷² Gazette d’Amsterdam 1713. március 10; Journal historique 1713 április; vö. Köpeczi, *i. m.*, 1989, 463; Rákóczi Párizsba érkezését hírül adták a Mercure galant, a hollandiai Lettres historiques és a verduni Journal historique számai, uo. 460.

⁴⁷³ Dangeau, *i. m.*, II, 445; az Académie Française (1688) és az Académie des Sciences (1704) tagja; öccse, Louis de Courcillon de Dangeau abbé szintén az Académie Française (1682) tagja, elsősorban grammatikus, értekezések szerzője.

⁴⁷⁴ Szathmári Király, *i. m.*, 268, 271–272 (1713), 309 (1714), 355–357 (1715); Villeroy marsall részt vett az 1664-es törökellenes magyarországi hadjáratban.

A Versailles és Passy között létesült, kb. egy órás személyes hintós lovas forgalom a tavasz folyamán megélénkült. Április elejétől új mozzanat a királyi udvari rendtartásban előírt istentiszteleten való részvétel. „Az Király Kápolnájában hallgattunk Missét és Passiót...” – írja éppen húsvét hetében Szathmári. A „várbeli” kápolnában és a parochialis templomban hallgatott szentmisék az egyházi év ünnepkörének megfelelően előírt szertartásokkal, prédikációkkal, kórusokkal, zenekísérettel folytak. A királyi mise után a népes arisztokrata udvaronc társaság eloszlott a Le Vau, Mansart által épített hatalmas, fényűző palotán és a csaknem másfélezer szökőkúttal ékesített hatalmas parkban. Az első hetek ebéd előtti és délutáni elfoglaltsága szinte adva volt; „az Király Galleriáját, háló és kis házait megjártuk, a’ Medályokat és a’ metczett gyűrűket is mind megnéztük, és mindenféle Curiositásokat (kik az képekből, órából és Égi-Golyóbisokból állanak)...” A királyi lakosztályok, a „Grands et Petits Appartements” látogatásával kezdődött az északi szárny bejárása, ahol a Mansart, Robert de Cotte s a szobrász Coustou által kiképzett kápolna és a Gabriel által épített kastély-opera is található. Méreteiben és belső díszítésében is szemet kápráztató lehetett számukra a Le Brun, Nattier, Troy, Coysevox, Tuby s más kiváló festők és szobrászok kiképezte Tükörterem és a Csatak galériája; a királynék portréival övezett színes történelmi arcképcsarnok. Mászor „az Király Istállójában” voltak, ahol „az ló escolában” néztek körül, a legnagyobb lóiskolában, amit életükben láttak. Ilyenkor a „Felséges Király Fő-Lovász-Mestere Darmanyák Herczeg”, Charles de Lorraine, comte d’Armagnac, „grand écuyer du Roi” adott ebédet.⁴⁷⁵

Sok időbe teltek a korabeli kertművészet Le Nôtre alkotta remekének fölfedezésére szánt első áprilisi séták. A naplóíró kedvtelve ismételt fordulatává vált „az kertben mentünk sétálni...” Az elragadóan szép természeti környezet tavaszi látványa fogadta őket „az Király Kertjében”, bejárva a fasorokkal tagolt óriási park zugait, a 60–80 méter széles „Grand Canal” és a „Petit Canal” parti lugasok labirintusát; „az holott az vízi nagy Fontániákat mind megnéztük; onnan az Narancsosházban (Orangerie) mentünk... – azután tovább – az Aesophus Fabuláit az külömb-külobbféle állatokról, kik is vízi-mesterséggel vadnak felcsinálva, játszódva megnéztük... az honnan két Gondoly nevű hajóban az Canalison Trianumba mentünk... az Felséges Király nyári mulató Trianum nevű házában, holott az virágos és más kertet, és mindenféle vízi-mesterséget s a Palotákat megjárta ő Felsége...” A hónap végén s május elején hosszabb vízi útát tettek a kis gondolán észak felé Marly királyi vadaskertjéig. „Reggel idején az Várbeli kertben

⁴⁷⁵ Uo. 168–169; J. Guiffrey: *Les Comptes des Bâtiments du Roi sous le règne de Louis XIV, 1664–1715.* (Collection des Documents Inédits de l’Histoire de France.) 5 vol. 1881–1891; Pierre de Nolhac: *Histoire du château de Versailles, Versailles sous Louis XIV.* Paris 1911–1928; P. Francastel: *La sculpture de Versailles.* Paris 1930; Uő. *Versailles et l’architecture urbaine au XVIIe siècle.* Annales 10e année 1955, n° 5; Bernard Teyssèdre: *L’histoire de l’art vue du grand siècle.* Paris 1964; *Au temps du roi Soleil. Les peintres de Louis XIV. Notes pour servir d’introduction,* Jacques Thuillier. Lille 1968; Marcelle Benoit: *Versailles et les musiciens du Roi, 1661–1733,* Paris 1971; Uő. *Musique de Cour, Chapelle, Chambre, Ecurie.* Paris 1971; Victor-L. Tapié: *Baroque et Classicisme.* Paris 1972, 149–286, 515–520.

mentünk; innen az Canalison ugyan egy kis hajócskán Marlinban mentünk, az holott az Strucz-madarakat, az Dán-vadakat, Perugi juhokat és egyéb vadakat megnéztük... és az vízi-mesterségeket meglátván, s a király házait is megjárván, visszajöttünk az Verszályi kertben az vízi-mesterségeknek jobban való megnézésére, melyet jól meg nem nézhetünk, mivel az eső kivert bennünket...” Kiváncsiak voltak a kerti vízi parádé hidraulikus, mechanikus rendszerére, a „machina”, a „víztartó-ház” és a sok kilométernyi földalatti ólomcsatornák működésére, a „Grandes Eaux”, a „játsszó víz” előidézésének fortélyára.⁴⁷⁶ A főrendi társasági ebédek gyakori házigazdái között található Louis-Alexandre Bontemps belső komornyik, XIV. Lajos első inasa (valet de chambre) és bizalmasa, a palota intendánsa és a Tuilériák kormányzója, aki jelen volt Sáros grófja első királyi audienciáján is. Marlyban Louis-Antoine de Paradaillon de Gondrin, du d’Antin, a királyi épületek főfelügyelője volt a hercegi vendéglátó, aki végigkalauzolta őket a felső és alsó kertekben. Louis Sanguin de Livry márki, a „Király Fő-Konyha-Mestere” szintén a szíves és fényes ebédadók közé tartozott. A visszatérő asztaltársak: Villeroy marsall, Louis-Antoine de Noailles herceg, az „Angliai Ambassador (Ch. T. Shrewsbury) Feleségestül”, Dangeau márki, Antonin-Nompar de Caumont, Puyguilhem márki, más-keppen Lauzon herceg, marsall, Saint-Simon sógora; köztük volt „Cardinal Polinyák”, politikus és költő, aki követként járt Lengyelországban, két éve még az utrechti béketárgyalások egyik francia megbízottja. Melchior de Polignac abbé tudta, hogyan foglalkoztak a magyarországi ügyekkel. Ritkábban, de a városon is voltak hasonló ebédek, mint Antoine de Gramont de Guiche hercegnél vagy Charles Ferriol d’Argental márki Uramnál, („a’ ki ezelőtt Constanczinápolyban Ambassador volt”), s szinte a kezdetétől figyelemmel kísérte a magyarországi háború menetét. A főrendi társaságban többen is akadtak, akik tájékozottak voltak az inkognitóban feltűnt magyar fejedelem és emberei történetéről és a béketárgyalások kimenetele iránti várakozásuk hátteréről.

Éppen ez idő tájt jött a híre: „az békesség az Francia, Anglia, Hollandia, Prussia, Portugália és Sabadudia (Savoya) között pecsételtetett meg 11. Majj, és publikáltatott Párisban 22.” A Habsburgok szövetségeseivel április 11-én megkötött utrechti béke kihirdetése nagy ceremóniával ment végbe. „Az egész Várasbeli Tisztek, Váras-kerülői (ez, király képe, és nyolcz Heroicusok régi kurta köntösben), az Tanácsbéliek penig hosszú, bokáig való köntösben, feketében és veresben voltak, Muzsikával a’ Várasban tizenkét helyen Lóháton publicálták az békességet.” Május 25-én a király Marly plébánia-templomában a délutáni vecsernyén hallgatta a *Te Deum*-ot; Párizsban is *Te Deum*-ot mondtak, és este díszvacsorát adtak a városházán, a Grève-téren pedig tűzijátékot, mozsarakkal és tarackokkal kísért s éjfélig tartó „tűzi-mesterséget” rendeztek, amire Rákóczi és Miksa Emmanuel menekült bajor választófejedelem is hivatalos volt. Az apródok is tudtak a történetekről, illetve értesülhettek uruktól, hogy említés sem történt

⁴⁷⁶ Szathmári Király, *i. m.*, 169–171; a naplóíró által említett, gyakran nehezen fölismerhető névalakban írt személyek azonosításához támaszkodtam Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 173–235, valamint Saint-Simon herceg Emlékiratai. Vál., ford., utószó és jegyz. Réz Pál. Bp., 1975. (Saint-Simon: Mémoires t. I-VII. Réd. Gonzague Truc. Pléiade, Paris 1953–1965 kiad. alapján.)

róluk, s bizonyára azt is tudták, hogy Rákóczi audienciát kért s kapott a királynál, s Brenner révén memorandumot nyújtott be, további kegyét és támogatását kérve.⁴⁷⁷

A párizsi napok egyébként igen hasznosan teltek. „Reggel kilencz órakor mentünk a' Lúver nevű király-házban (a' melyet az mostani király apja építtetett), az Királyi Képmű- és Faragó-Academiában; az Palotákban való képeket és státuákat és holmi rajzolásokat megnézni...” A korábbi királyi lakhelyen létesített királyok és királynék galériája, a korona ékszerek gyűjteménye, Leonardo da Vinci, Raffaello, Fra Bartolommeo, Fra Angelico, Rubens, Veronese, Tiziano, Rembrandt, az olasz és francia festők impozáns képtára, I. Ferenc, IV. Henrik és Medici Mária, Richelieu műkincseinek tára, az antik gyűjtemény, a barokk festőktől, Le Nain, Poussin, s a XIV. Lajost szintén megörökítő Lorrain, Rigaud klasszicista alkotásaiig.⁴⁷⁸ A Louvre-ban tett első látogatást este új élmény követte: „az operára mentünk, az holott egy Actát representáltak muzsika-, ének-szóval, és minden egyéb mesterségekkel. Innen kilencz órakor estve Passiban mentünk...” – fejezi be május 26-án a párizsi pénteki napot a fáradhatatlan naplóíró. Föltehetőleg a *Médée et Jason* című operát látták.⁴⁷⁹ De érdekelték őket a piaci és vásári látványosság is; egyik nap Rákóczi „egy majmot akart megnézni, ki is Férfi- és Asszonyköntösbe volt felöltöztetve, mindenféle hadi exercítiumot és más egyéb mesterségeket csinált...”⁴⁸⁰

Május végén – Dangeau szerint – Sáros grófja meghívást kapott Marlyba a király szarvas-vadászatára. Ettől fogva újabb lehetőség nyílt az udvari időtöltésre, szórakozásra és társasági életre, ami Rákóczi személyi kíséretét is érintette. „Urunk Marlinban ment az Királyhoz az Bavariai Electorral és egyéb Franczia Herczegekkel és Marschallusokkal szarvast siencurantázni, az honnan éczczakára haza-jött...” – tudósít röviden az apród a továbbiakban majd gyakran visszatérő „vadászó napról” hétfőn, május 29-én. A korai istentisztelet végeztével többször vadászat következett, mint például június 11-én. „Az Felséges Fejedelemmel mentünk Verszályban idején 5. öt órakor, és onnan – Missét hallgatván – ment Rambulyéban Gróff Tulúzhhoz vadászni; ott volt „Marschal Talard”, Hercule Mériade de Rohan herceg, s folytatódik a felsorolás a főrendi vadászó társaság újabb tagjaival és régi ismerősökkel.⁴⁸¹ Ismét egy nevezetes személlyel bővült a magyarországi fejleményekben érdekelt személyek köre Camille d'Hostun de Tallard herceg révén, aki Miksa Emmanuellel együtt – a magyarországi háború kimenetelére végzetes hatású – höchstädti vesztes csata (1704) egyik francia hadvezére volt. Az új helyszín a Versailles-tól kb. harminc, Párizstól délnyugatra mintegy ötven kilométernyire található, kiterjedt erdőséggel, parkokkal, kis tavakkal övezett Château de Rambouillet, I. Ferenc idejétől kedvelt királyi vadászkastély. A reneszánsz

⁴⁷⁷ Szathmári Király, *i. m.*, 272; Köpeczi, *i. m.*, 179–181.

⁴⁷⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 272, 274; L. Hauteceur: *Histoire du Louvre*. Paris s.d. Illustrations; B. Dorival: *La peinture française au XVIIe siècle*. Paris 1942.

⁴⁷⁹ Szathmári Király, *i. m.*, 272–273; Köpeczi, *i. m.*, 205–206.

⁴⁸⁰ Szathmári Király, *i. m.*, 272.

⁴⁸¹ Uo. 273; *Guide littéraire de la France*, *i. m.*, 191, 217; a „chien courant” a.m. sinkorán, vizsla, kopó.

stílusban átépített, a barokk és a klasszicista építészet alakító jegyeit viselő, francia és angol kertek között emelkedő nyári rezidencia, vadászok pihenője, főúri szórakozások, intrikák és sokféle társalgások, több napos hajtóvadászatok színtere. A három-négy órára növekedett utazás miatt is többnyire huzamosabb tartózkodás az apródoknak is alkalmat kínált a francia udvari életmód és főúri társasági szokások megismerésére.

Ezzel szemben a közben sorra került párizsi időzések rövidek, látogatással, ebéddel, színházzal, városnézéssel kapcsolatosak. Június 22-én a cél a Saint-Michel melletti Luxembourg parkból nyíló Avenue de l'Observatoire végén négy évtizede épült csillagvizsgáló. „Délután voltunk Urunkkal az Observatoriumban, az holott minden Curiositásokat megnéztünk. Innen haza jöttünk.”⁴⁸² Másnap a „nagy solemnitással” véghezvitt pünkösdi „processiót” járták Passy parochialis templomában, de az éjszakát már Versailles-ban töltötték.

A hónap végi egy hetes királyi hajtóvadászatot az uralkodó jelenléte tette különlegessé. „Verszajból indultunk meg délelőtt kilencz órakor Rambulyében a' vadászatra Gróff Tuluzhoz Posta-sézán...” – jegyezte föl a naplóíró június 24-én; „az Felséges Király érkezett ide hétfün délután 5. öt órakor... Vadászott mindennap szarvasokat és nyulakat az egész Udvarral, Herczegekkel, Fejedelmekkel és Fejedelem-Asszonyokkal. Az Dámák Amazonok módgyára lovakon vadásztanak. Itt volt...” – kezdi a már ismert és újabb nevekkal, szokás szerint hallomás után, fonetikus, ejtés utáni írásmóddal rögzítve őket. Köztük az „öreg” és „ifjú” Orléans-i hercegnő, az egyik trónörökös jelölt, a királyi unoka, Charles de France, duc de Berry feleségéig, a Bourbon hercegek és kisasszonyok, köztük a többször emlegetett „Saroloa [Charolais] fejedelem-kisasszony”, Conti hercegek és hercegnők, köztük Marie-Anne de Bourbon ifjú Conti hercegné; özvegy Conti Fejedelem-Asszony, „ki is az ... Király balfelől való [Mme de La Vallière-től] Leánya volt”, a másik „özvegy Burbon Herczegné, ki is más bal-ágybúl”, azaz más Szeretőjétől való Leánya volt az F. Királynak, és egy testvér Dümen Herczeggel...” – a király „balfelől való” fiai, Louis-Auguste de Bourbon, Le Maine herceg és Louis-Alexandre, Toulouse grófja „Fő Admiral” (Mme de Montespantól született és Mme de Maintenon által nevelt „fattyak”); továbbá Tallard, D'Estrées, Villeroy s más hercegi marsallok, egyéb főrendek. „Az muzsika minden estve megvolt...” – szól tömören a napló.

A franciaországi nyár jórészt Passy – Versailles – Marly – Rambouillet közti kocsikázással, többnyire szarvasok, nyulak „sinkorántázásával”, madarak, foglyok és fákák puskázásával, farkasok, vaddisznók lövöldözésével telt. A király többször vadászott Marly vadaskertjében „az szokott Úri s Asszonyi rendekkel... az egész Udvarral...” A „fölstököm” után, ebéd előtt és után összejött vadász kompániák új tagokkal szaporodtak, akiket Szathmári szintén felsorolt, köztük van Filippo Antonio (Gualtieri) Gualterio bíboros pápai nuncius, Gabriel-Claude Villars d'O márkí, aki Louis-Alexandre

⁴⁸² Szathmári Király, *i. m.*, 273; volt egy csillagvizsgáló a közeli Meudonban is Guise herceg egykori, Le Vau és Mansart által újjáépített kastélyában, ahonnan Párizs panorámája is kirajzolódott; a naplóíró nem jelzi, hogy melyik observatoriumban voltak.

de Bourbon, XIV. Lajos törvényesített fiának nevelője, Léonard-Hélié Joseph Pompadour márkí, Paul de Beauvillier herceg „főminiszter”, Philippe de Vendôme herceg, Louis d’Aubusson de La Feuillade herceg hadvezér és államférfi, Louis de Phélypeaux Pontchartrain miniszter s kancellár és más főrendek. Augusztus 15-én Marlyban más jellegű udvari találkozó volt: Notre Dame – Nagyboldogasszony ünnepe, „fête de l’Assomption de la Vierge”, Szűz Mária mennyei megdicsőülésének napja. „Ezen az nap lévén nagy ünnep: az Király az Marlini Parochialis-Templomban ment Vecsernyére, délután 3. három órakor...”⁴⁸³

A királyi udvarba bevezetett, s az uralkodó környezetében otthonosan mozgó magyarországi vendéget Mme de Maintenon is pártfogásába vette. Leveleiben kedvezően ír róla, s híveiről. Tőle tudjuk, hogy Rákóczi már júniusban meglátogatta a leányintézetét Saint-Cyrban, amelyet kedvelt palotahölgye, Dangeau márkíz és Mademoiselle d’Aumale mutatott meg neki. „Mindenhez van ízlése, bölcs, kegyes... egyszerű ember... aki mindenféle ismerettel rendelkezik. Nagy vadász, szereti a zenét s a színházat, ismer mindent a kert dolgaiban, az építészetben, kíváncsi minden szép dologra...” Tud gondjairól, azok szenvedéséről, „akik hozzá ragaszkodtak”, vannak emberei, „akik követik őt, és akik vele vannak...”⁴⁸⁴ Jól ismerhette őket Dangeau márkiné, akinek férje azt írta naplójába, hogy „nagy személyzete volt, s ő gondot viselt embereire, jól fizette őket; a vadászat mellett csakis erre költött...”⁴⁸⁵ Saint-Simon róla adott jellemzése közben megjegyezte felszaporodott kíséretéről, hogy „házanépe erkölceit, kiadásait, pénzügyeit pontosan, de szelíden ellenőrizte...”⁴⁸⁶ – vagyis szokása szerint törődött sorsukkal, amennyire királyi járadéka lehetővé tette.

A „Várasban” közben ritkán fordultak meg. A Dangeau-Courcillon famíliánál szokásos ebédet többször kötötték össze színházlátogatással. Így volt július 5-én: „Délután 5 órakor az Comédiára mentünk...” – írja az apród; a jelek szerint elsőként Molière *Les Femmes Savantes* ötfelvonásos verses erkölcsi komédiáját, *A tudós nőt* nézték meg. Tőlük indultak augusztus 25-én is: „Ezen az nap délután az Operára volt ő Felsége, az Opera után pedig hálásra Passiban mentünk...” Ezúttal a *Les amours déguisées* c. operát adták elő.⁴⁸⁷ Annak nincs jele, hogy ilyenkor fölkeresték volna az Hôtel de Perron lakóit, de kapcsolatuk megvolt; Szathmári július 31-én Rákóczi levelével ment Brenner uramhoz. Augusztus 10-én pedig ketten, Charrière és Brenner jártak náluk Marlyban.⁴⁸⁸ 30-án hosszabb útra s tartósabb időzésre készülődtek. „Reggel 9. kilencz órakor Passybul Párisba jöttünk az egész Bagácsiával; innen az Bagácsiát Uraimékkal együtt ő

⁴⁸³ Uo. 274–278.

⁴⁸⁴ Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 188–189; vö. *Lettres inédites de Madame de Maintenon et de Madame la Princesse des Ursins*. Paris 1826, t. II, 389, 399–402, 422–423.

⁴⁸⁵ Dangeau márkí naplójából, Rákóczi tükör II, *i. m.*, 446.

⁴⁸⁶ Saint-Simon, *i. m.*, 445–446.

⁴⁸⁷ Szathmári Király, *i. m.*, 274, 279; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 204, 206; a látott darabok címének valószínűsítéséhez vagy azonosításához vö. még Köpeczi, Rákóczi à Paris, *i. m.*, 1989–1990, 322–323; P. Mélése: *Le théâtre et le public à Paris sous Louis XIV*. Paris 1934.

⁴⁸⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 276–277.

Felséghe Fontenbló felé indította. Maradtunk hárman ő Felséghe mellett.”⁴⁸⁹ A párizsiakkal kibővült kíséret s a „bagázsia” útrakelése a francia királyok régi vadász-kastélya, a mintegy hatvan kilométerre délre fekvő Fontainebleau felé, új útirányt jelez. 31-én „dél előtt 11. tizenegy órakor vett ő Felséghe szezabeli hat fekete lovat; ugyan-ezen az hat lóval s a Posta-Sézával engemet elküldött ő Felséghe Fontenbló felé hét órakor estve...” Szeptember 1-jén pénteken „ő Felséghe penig érkezett Marki Dansó Uram hintájában kilencz óra után estve...” A középkori Szajna-menti vadászházat I. Ferenc renaissance kastéllyá építette át, s az első Bourbon király, IV. Henrik is sokat költött rá, akit Jacquet de Grenoble márvány domborműve itt örökített meg. XIV. Lajos építőművészei (Du Cerceau, Gabriel) is dolgoztak rajta, Le Nôtre a hatalmas fenyves és tölgyes erdő közepén létesített parkot alakította ki, benne a Diana-kerttel s tóval, Mansart főrangúak tartózkodására alkalmas kétemeletes klasszicizáló tornyos pavilonokat épített hozzá. A királyi hagyatékok őrzésére is alkalmas régi épületrész bejárata a Porte Dauphine, a Trónörökös kapuja, az ovális udvaron át valóságos kastélymúzeumba vezetett, ahol láthatók voltak az emeleti nagy királyi és királynői bútorozott lakosztályok, a kápolna, a trónterem, a fogadóterem barokk kárpitokkal, faliszőnyegekkel, freskókkal, a reneszánsz díszítésű s aranyozott bálterem, olasz szobrászok, festők (Primaticcio, Niccolò dell’Abate) kompozíciójával, Bacchus ünnep, Philemon és Baucis, Vulcanus, a Három Grácia s más belső díszítésre szánt jelenetekkel, a könyvekkel ékes Diana-galéria, a Szarvasgaléria, az Óra-pavilon, s a főépület északi teraszos része mellett az Ancienne Comédie, kis udvari színház.⁴⁹⁰ A körlépcsővel s csigalépcsők rendszerével összekötött lakosztályok, galériák, pavilonok renaissance-barokk-klasszicista stílusjegyeket őrző épületegyüttesét és fényes királyi rezidenciát csak Versailles pompája múlta felül.

A király megérkezéével szept. 2-án megindult „az egész Úri s Asszonyi rendekkel” folytatott szarvasvadászat, a királyi „equipagiat” kísérő hercegi ekvipázsok és vadász-kosztümös amazonok, lovasok válogatott kis hadával, paraszthajtók, „sincoránta kutyák” loholásával. A színpompás főrendi udvari társaság vadász-szenvedélye párosult a kerti séták passziójával és egy másik társasági szórakozási formával, a színházi estével. „Comédia is volt ez nap... Comédia volt ez estve...” – kezdi színházi értesítését Szathmári szeptember 4-től, s október 9-ig tizenhét esetben jelzi – általa meg nem nevezett – komédiák megtekintését. Szinte másnaponként játszotta a Comédie Française társulata Regnard, Montfleury, Molière, Racine, Legrand, Th. Corneille, Lafont, Bruyes és Jean Palaprat, Florent Dancourt népszerű darabjait.⁴⁹¹ Köztük színre került Regnard *Légataire universel* c. műve, Molière háromfelvonásos verses komédiája, az *Amphitryon*, majd a *Mariage forcé* – Kénytelen házasság énekes, zenés, balett vígjáték, *l’École des maris* – Férfek iskolája verses, s a szintén háromfelvonásos prózai vígjáték, *Les fourberies de Scapin* – Scapin furfangjai, és a drámaíró Racine egy háromfelvonásos bohózata, *Les*

⁴⁸⁹ Uo. 280; a naplóról ritkán jegyzi föl, hogy hányan vannak uruk mellett szolgálatban.

⁴⁹⁰ Uo. 280; Guide littéraire de la France, i. m., 212–213; az egyik ilyen muzeális helyszín emléke lehet Mikesnél: „egy régi francia királynak láttam a székit...” 19. lev. 1718. MKM 32.

⁴⁹¹ Szathmári Király, i. m., 280–286; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, i. m., 205.

Plaideurs – *Pereskedők*, s két tragédiája, *Mythridate* és *Britannicus*, történeti drámák öt felvonásban.

A színházi szezonnal párosított őszi vadásztúrákat kölcsönös ebédek, látogatások, színházi vacsorák tették még színesebbé. Többször voltak gróf Toulouse folyóparti „mezei házacskájában”, La Rivière-ben; „ugyan ide való menetelünkör kaptam a jobbik lábam-szárára ez nap egy lórúgást...” – jegyezte föl első kirándulásuk alkalmával, szept. 3-án Szathmári, ami az apródok jelenlétéről tanúskodik. A személyes kíséret állandósult a huzamos itteni tartózkodás alatt, amit Sáros grófjának „a váron kívül... maga háza”, saját lakosztálya tett lehetővé. Az uralkodó kegyéből Rákóczinak Rambouillet-ban és Marly-ban is lakosztály állt rendelkezésére; Fontainebleau-ban „a király pompásan bebútoroztatta a lakosztályt, amelyet Sáros grófjának adott...” – írta Dangeau márki szept. 1-jén, érkezésük napján. A vendégjárás, illetve „az maga hintájában” járás a magyar „gentilshommes”-ok szolgálatát szükségessé tette; „Urunknál volt Vademont Fejedelem ebéd előtt 10. órakor, ebédre pedig Urunk ment ő hozzája...” – említi például Szathmári szept. 18-án. A szarvasvadászat hagyományos eseménye a király „solemnis vadászatja” s az elejtett vad „feláldozása”; „kinek ugyan megnyúzása és az kutyákkal való megegetése szokás szerint az Felséges Király és az egész Udvar előtt hét órakor estve, harmincz szövétnekeknek égetésével és ugyan harmincz jáger-kürtnek szóllásával ment véghez...”⁴⁹² – idézi föl a naplóiíró szept. 22-én a pompás erdei ceremóniát.

A hónap végén egy életbeli „rendes komédiát” írt le a naplóiíró. Egy főrendbeli párizsi apátúr egy festő feleségének szeretője volt, s amikor az rájött, hogy a „festőné” megcsalja az apáttal, legényeivel „ágyban kapta” őket. Felesége haját megmetszette, és klastromba küldte; az apáturat az „munkálódó-házban” fürdőbe hívta, s mezítelenre vetköztetve, ábrázatától a talpáig „örökösen” zöldre fűrésztötte, s felöltöztetve elbocsátotta. A megzöldült apátot penitencia tartására a Szent Lázár klastromba vitték, ahol naponta „háromszor verik az bűnös embereket az Barátok” – fejezi be a nála szokatlanul hosszan tárgyalt történetet az apród, s a végén hozzáfűzi: „Curiositásul az F. Király is látta az Apátúrt Fontenblóban.”⁴⁹³ A komikus eset részletező előadása arra vall, hogy az augusztusi féltékenységi história hőse szóbeszéd tárgya volt az apródok között is.

Arról viszont Dangeau tudósít, hogy a hónap folyamán visszaérkezett Spanyolországból D’Absac úr, s meghozta a választ a madridi udvarból „Ő Katolikus Felségeik”-től. V. Fülöp spanyol király, XIV. Lajos unokája, 10.000 écut küldött az „haut et puissant prince”-nek,⁴⁹⁴ ami bizonyára megörvendeztette Rákóczit és környezetét.

Október 10-én kedden befejeződött a negyvennapos fontainebleau-i vadászat. „Gróff Tuluzzal, Marki De Livrivel fölöstökömözött Urunk, a’ szokott egynéhány Urakkal. Innen, hintókra ülven, mentenek ki az mezőre szarvast hajtani ugyan az Gróff equipágiájával. Az mely vadászon az szokott egynéhány Herczegnek is jelen voltanak; ’s fogattanak el kettőt.” A magyar naplóiírótól a francia veszi át a szót. „A király ebéd

⁴⁹² Szathmári Király, *i. m.*, 280, 282–283; Dangeau, *i. m.*, II, 449; Saint-Simon, *i. m.*, 446.

⁴⁹³ Szathmári Király, *i. m.*, 284–285.

⁴⁹⁴ Dangeau, *i. m.*, II, 449; Saint-Simon, *i. m.*, 446.

után dolgozószobájában kihallgatáson fogadta Sáros grófot, aki nagyon elégedetten távozott.” A búcsúest vidáman zajlott le. „Ez este az vadászatról az egész Vadászó-Compánia az gróff Tuluz mezei házacsájában mentenek vacsorára, és ott mulatnak egész tizenegy 11. óráig écczaka.” A Szajna „gyönyörű partján” vált el Rákóczi az udvari társaságtól. „Szállására jüvén Urunk 11 órakor: mindjárt posta-sézára ült, ő Felsége, és négy postát posta-lovakon jüvén, a’ kettejét az magunk lovain jüttünk. Én magam voltam lóháton Urunkkal. Érkeztünk Passziban 7. hét órakor reggel. Az egész écczaka mindéig jüttünk. Fontenbló Párishoz 14. Franczia mélyföld.”⁴⁹⁵

A következő napok pihentető párizsi séza-kocsizással, ház körüli Bois de Boulogne-i puskázással teltek; majd a Dangeau-Courcillon társaság érkezett ebédre. S mivel a király közben visszatért Versailles-ba, délután oda hintóztak, onnan vadászni Rambouilletba, s vissza az udvarba. Október 18-án „itt Verszályban 8. nyolcz órakor écczaka Comédia volt az Várban...” Négy nap múlva már Párizsban folytatták: „Délután az Felséghe Fejedelem volt az Felséghe Király szőnyeg-csinálóinál az Várason kívül, az holott az egész munkát megnézte (Urunk) ő Felséghe.” A Szajna bal felőli részén Passytól délkeleti irányban volt Gobelins, ahol a kézi szövésű szőnyeg és falikárpit manufaktúra működött. „Innen igenesen mentünk az Király Orvosságnak való füveskertjében, az holott többire mindenféle nemes virtusú, idegen Országokból való füvek meghvadnak...”⁴⁹⁶ A XIII. Lajos idejében létrehozott, nagy királyi botanikus kertben ez idő tájt kb. két és fél ezer növény volt látható. A városnézés udvari vadászatokkal folytatódott október végéig.

November 1-jén az apród naplója a francia udvari etikett új elemét rögzítette. „Reggel nyolcz órakor ment Urunk Passzibul Verszályban az Felséghe Király felkelésére...” Igaz, hogy az apród-kíséret az ilyen „családiás” alkalmakkor a királyi lakosztályon kívül maradt, ám az urukat ért kitüntetés rájuk is fényt vetett. Mint ahogy az a gesztus is, hogy a másnap egy hónapra Marlyba indult király vadászatára Sáros grófja ismét meghívást kapott. Életük ekkor egy rambouillet-i kirándulás, három párizsi látogatás és az északi szomszédságban Saint-Germain-en-Laye parkjában, Le Maine herceg „equipagiájával” folytatott szarvasűzés kivételével Marly és Passy között folyt. Új arcok tűnnek föl a vadászok, ebéd- és vacsoravendégek társaságában: Jean-Baptiste Rouault de Gamaches gróf, „az király Guardiájának tisztje”, Armand de Béthune, Charost hercege, „az Király egyik Compania Testőrző-Quardiájának Kapitánya”, a már említett Luxembourg herceg öccse, Jean-Baptiste de Durfort, Duras herceg, „Pompon Miniszter-Apátúr”, Chamillart Pomponne abbé, aki még velencei követként ismerte Rákóczi háborús ügyeit, valamint első ízben a később sűrűn említett René de Tessé marsall, „ki is az F. Király Flottáját Commendérozza az Tengeren”, s egy újabb államférfi, Louis-Phély-

⁴⁹⁵ Szathmári Király, *i. m.*, 286; Dangeau, *i. m.*, II, 449.

⁴⁹⁶ Szathmári Király, *i. m.*, 287–288; Guide littéraire de la France, *i. m.*, 89, 107; a mai Avenue des Gobelins helyén Colbert márki hozta létre a manufaktúrát 1662-ben.

peaux de la Vrillière „Egyházi dolgait folytató Király-Miniszter”.⁴⁹⁷ Szinte az egész francia miniszteri kar összeáll a naplóban; az apródok nevükkel együtt az állami udvari kormányzati hatáskörüket is megismerték.

Mindez arra vall, hogy Sáros gróf emberei kellően tájékozódtak megszokottá váló francia környezetükben. Hozzájutottak az őket közletről érdeklő hírekhez is, „az útban hallottam megh, hogy Friburgot az Francziák az Németektől megvették...” – írja az apród november 6-án Marlyba menet. Az itteni vadászat és a „Király felkelésére” összegyűlt társaság körében bizonyára erről is szó esett, hiszen a győzelem kedvezően befolyásolhatja Claude-Louis-Hector de Villars marsall Savoyai Jenővel 26-án, Rastattban kezdődő béketárgyalásait.

A vallomásíró is emlékszik rá: „... a francia hadsereg elfoglalta Landaut és Freiburgot, Németország leghíresebb erődjeit. Az ily sikeres eredmények nem kis reményt keltettek bennem...”⁴⁹⁸ Maga is próbálkozott, levelezett Besenvallal, s fölmerült a francia-lengyel szövetség lehetősége, a lengyelországi bujdosókat érintő lengyel-francia együttműködés új formája. Emlékiratot nyújtott be Torcynak; levelezésben állt udvari marsalljával, Vay Ádámmal, írt Bercsényinek is: „Bízom Istenbe, feltámasztja csillagunkat... alig várom, hogy a mindennapi vadászat alatt kivadászhassam hazám boldogulásának fundamentumát...”⁴⁹⁹ Ezt a hitét táplálhatta közvetlen környezetében levő nemeseiben is.

A hónap végén a Versailles-ba történt visszaköltözést 27-én már színházi est követte: „Itt ő Felséghe az Comédiát meghhallván, 10 órakor ugyan Pósta-sézán Passiban visszajöttünk hálásra.” Egy párizsi „hat lovas sézán” tett kocsikázás után a naplóíró 30-án visszatér az előbbi hírre. „Idején reggel Pósta-sézára ülén, ment urunk Passiból Verszályban az Király felkelésére. Ez nap énekeltek az Verszályi Király-Kápolnájában Te Deum Laudamust az Friburgum megvételéért...”⁵⁰⁰ Másnap, december elsején ebéd után már Párizsban voltak „hat lovas hintón az Operára”. Az elmúlt hónapban négy királyi „felkelésen” való jelenlétről tudósít a naplóíró; 15-én hazatérőben első ízben „Clany nevü kastélyban” szálltak meg, amely jóval közelebb esik Versailles-hoz, mint Passy, ezzel is rövidítve a többszöri téli „lámpás-világgal” tett, hosszú rambouillet-i utat. A változatos időtöltés karácsony közeledtével sem vált kevésbé mozgalmassá.

A karácsonyi ünnepek alatt kevés időt töltöttek otthonukban; december 24-én „dél előtt Urunk Párisban volt, ebédre visszajött; 9. kilencz órakor penig écczaka az éjféli Missére Verszályban jött, az Király-Kápolnájában hallgatni”. Karácsony napján: „Az F. Király felkelésére volt Urunk, onnan az Király-Kápolnájában Missét hallgatni. Ebédelt ő Felséghe Dansónénál.” S másnapján: „Pósta-sézán Urunk ment Verszályból Párisban ebédre Curszilyó Urhoz. Ebéd után az Operára volt Felséghe ugyan Curszilyó Uram-

⁴⁹⁷ Szathmári Király, *i. m.*, 288–291; Breteuil szerint Rákóczi már március 16-án megjelenhetett „a király felkelésénél”, vö. Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 212.

⁴⁹⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 289; Vallomások, *i. m.*, 1979, 557.

⁴⁹⁹ Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 181–186.

⁵⁰⁰ Szathmári Király, *i. m.*, 291–292.

mal... Ez az Opera új volt.” Lehet, hogy az apród által újnak jelzett opera kortárs zeneszerző, Jean-Joseph Mouret *Les fêtes de Thalie* című darabja volt.⁵⁰¹ Az év utolsó napjai udvari s városi környezetben teltek; december 30-án „Urunk ebédelt Dansóné Asszonyomnál. Écczakára hálásra Clanyiban jött ő Felséghe. 31. Ebédelt Urunk Dansó Uramnál bizonyos személyekkel. Ebéd után 10 órakor Passziban ment hálásra ő Felséghe. Az itteni s az Hôtel de Perron (Transylvanie) lakrészben virradtak át az újévre Rákóczi s francia földre vele érkezett kíséretének tagjai. „Vége az 1713. Ezerhétszáz-tizenharmadik esztendőnek”⁵⁰² – fejezi be a hajón megkezdett évet a naplóíró.

1714

„Miután az esztendőt az adventi és ünnepi ájtatosság után Versailles-ban befejeztük, az új évet ugyanitt kezdtük meg...” – jelzi a folytonosságot a vallomásíró. Az új esztendő első napjai, a francia szokásokhoz igazodva, versailles-i és párizsi újévi látogatásokkal teltek egészen Vízkeresztig. Január 7-én a Dangeau-Courcillon családi együttlétet a már ismert városi szórakozás követte: „Ebéd után négy órakor az Operára voltunk...” – számol be Szathmári naplója folytatódó lapjain. André Campra zeneszerző és Danchet szövegíró *Téléphe* c. operáját játszották ekkor.⁵⁰³ Újabban Clagny vált főbb tartózkodási helyükké; innen közelebbről járhattak „az Király felkelésére”, a gyakori „fölstököm utáni” vadászatokra, Bourbon herceg s hercegné vagy Berry herceg farsangi maskarás báljaira, a várbeli színházi estékre. A fiatal Louis-Henri de Bourbon herceg „equipagiájával” üzött vadászatok a kanyargó Szajna bal parti ívének fekvő Saint-Germain-en-Laye fölfedezésére vezettek. „Urunk kért magának a Pater Superiortól egy házacska szállásul, míg feje-ruháját változtatja. Ez az Augustinusok Clastromocskája az erdő közepin vagyon...” A középkori ötszögű alaprajzon I. Ferenc idején megépített reneszánsz várkastély XIII. Lajos halálának és XIV. Lajos születésének helye. „Szent-German város, az holott az Királynak egy királyi vára vagyon, ki is ezelőtt egynehány száz esztendővel építettett; situatioja kimondhatatlan szép, de maga az Vár belől igen dísztelen, mivel régi módra vagyon építve. Az Várban az Angliai Királyné lakik, az Jakab Király Feleséghe; kiket is midőn az Anglusok kiűztek Angliából, az Felséges Francia Király szállásul adta nekik az Várat...”⁵⁰⁴ A Le Nôtre tervezte francia kerttel övezett, s az egykori emeleti királyi lakosztályokból és parkosított teraszáról festői pári-

⁵⁰¹ Uo. 293; Köpeczi, A bujdósó Rákóczi, *i. m.*, 206.

⁵⁰² Szathmári Király, *i. m.*, 294.

⁵⁰³ Uo. 295; Vallomások, *i. m.*, 1979, 525; Köpeczi, A bujdósó Rákóczi, *i. m.*, 206 (Bibliothèque musicale du théâtre de l'Opera. Catalogue historique, chronologique, anecdotique. Réd. Th. de Lajarte. Paris 1878, I, 119).

⁵⁰⁴ Szathmári Király, *i. m.*, 296 (január), 301 (február), 305 (március); Guide littéraire de la France, *i. m.*, 195–196; II. (Stuart) Jakab (1685–1689, megh. 1701); az angol királyné és Conti herceg „annak a két Martinozzi nővérnek gyermeke, akiknek anyja Mazarin bíboros húga volt.” Saint-Simon, *i. m.*, 42–46, 134–135.

zi panorámát nyújtó kastély tömör jellemzése egyik példája az apródok mindennapi életében adódó ismeretszerzés módjának.

A farsangi párizsi és versailles-i színház repertoárjában a részben már ismert darabok szerzői, Regnard, Molière, Racine, Montfleury mellett újabbak, François Baron, Hauteroche, Champmeslé, Paul Scarron, Raymond Poisson is színre kerülnek. Láthatták a burleszkíró Scarron, Mme de Maintenon első férjének *Don Japhet d'Arménie* c. komédiáját; Regnard *Démocrète amoureux* és *Folies amoureuses* c., három- és ötfelvonásos verses darabját; Molière *Georges Dandin* c., háromfelvonásos prózai előadását, a szintén prózában írt *l'Avare* – *A fősvény* ötfelvonásosát, a *Comtesse d'Escarbagnas* rövid jelenetekből szőtt prózai komédiáját, s a *Don Juan ou le Festin de Pierre* ötfelvonásos prózai vígjátékát Th. Corneille által átdolgozott formában. Racine is műsoron volt, a *Plaideurs* után a *Phèdre* – *Phaedra* ötfelvonásos tragédiájával.⁵⁰⁵ Február 15-től február 19-ig tizenkét alkalommal írt az apród délutáni vagy esti színházlátogatásról, s többször estétől reggelig tartó bálokról, amikor például jan. 29-én Berry herceg palotája „oly teli volt mindenféle Maskarás Párisból jött és Verszályi Uri és köz-renddel, hogy az tapodást vagy a lélekzetet alig vehette az ember.”⁵⁰⁶

Csak Bourbon herceg meghívására változott a helyszín egy hétre, amikor február elején a kb. negyeven kilométerre eső Chantilly-be kocsizott a vadászó kompánia. Északra tartva, félúton Ecouen falunál váltottak lovat, ahol a hercegnek „egy gyönyörű vára vagyon...” – rögzíti benyomását a naplóró. A középkori erősségből reneszánsz várkastéllyá épített főúri rezidenciát kiterjedt tó és a Le Nôtre által kiképzett kert, erdőbe nyúló park övezte, hol a „paraszt-hajtókkal” és kutyákkal űzött téli vadászat folyt.⁵⁰⁷

Innen február 8-án Saint-Denis-n keresztül tértek vissza; „Párisnak egy részin keresztül-menvén: az Vandom nevű piacon, az holott is az mostani Király XIV. tizenegyedik Lajos, rézből, lovastúl s rajta ülven, az piacz közepin fel vagyon emelve, mely Status sokkal nagyobb az természet munkájánál; ezen az piacon a Ló esett megh velem, de Istennek legyen hála, sérelmemre nem szolgált...”⁵⁰⁸ A Place Vendôme-on, a Mansart tervei alapján szimmetrikusan kiépített, akadémiai és királyi rendeltetésű palotákkal körülvett, egyik legszebb fővárosi téren haladtak át. Párizsban egyébként havonta kétszer-háromszor fordultak meg: „lévén ő Felségének bizonyos dolga az mester-emberekkel. Innen vissza akarván jünni, volt ő Felséghe egy Tükörárusnál tükroket nézni...” Máskor „az kötélén-tánczolóknál” volt, „az holott külömb-külobbféle kötélén való mesterségeket és csintalan ugrásokat exerceáltak...” Előfordult, hogy Brennerrel időzött, vagy

⁵⁰⁵ Köpeczi, Rákóczi à Paris, *i. m.*, 322–323; Uő., A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 205; esetenként több rövid darabot is játszottak, egyeseket ismételték.

⁵⁰⁶ Szathmári Király, *i. m.*, 298; figyelemre méltó az „Uri és köz-renddel” megkülönböztető szóhasználat.

⁵⁰⁷ Uo. 299; Guide littéraire de la France, *i. m.*, 200–201; a Montmorency-család által újjáépített palota a Bourbon Condé hercegek birtokában volt; „paraszt-hajtókkal” vadásztak Fontainebleau-ban is.

⁵⁰⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 300; Guide..., *i. m.*, 41–42; a névadó Vendôme herceg, IV. Henrik és királyi szeretője, Gabrielle d'Estrées fia.

„képfőnál volt magát leiratni miniatúrában”.⁵⁰⁹ Január közepén és végén viszont Sibrik Miklós járt Clagnyban az udvartartás növekvő gondjaival terhelt.

A francia földön eltelt esztendő alatt kialakult életmód, comte de Saaros és „gentilshommes”-má váló nemes apródjainak életét egyaránt befolyásoló életvitel, rendtartás és környezet jól tükröződik a vallomásíró soraiban: „A nap reggeli óráit nyolctól a királlyal vagy Franciaország marsalljaival, a hercegekkel és az udvar főbb ügyeiben jártas, tekintélyes korú, erkölcsiükben és társalgásuk kellemességében kiemelkedő előljáróival folytatott beszélgetések töltötték be egészen tízig, azaz a királyi mise idejéig, amelyen inkább a kellemes kórus kedvéért jelentem meg... Erről megtérve, valamelyik barátunk szobája fogadott, melyben többen gyűltünk össze hol katonai, hol politikai, hol tudományos viták lebonyolítására egészen ebédig, amit tetszés szerint vagy nagy társaságban fogyasztottunk előkelően, vagy kisebb baráti körben. Ezt kártyajáték követte estig, vagy a királyi vérből származó hercegnőkhöz tett udvariassági látogatások... asszonyokkal társalkodtam, és barátságba keveredtem velük, hiszen túl könnyen lobbantam szerelemre... Fenti időtöltéseim közé vegyültek a király magánsétái és vadászatai... lehetőséget kaptam, hogy ezeken én is megjelenjek...” Az ehhez kapcsolódó környezetrajz kiemeli a nagyszerűnek jellemzett „életmód kellemes otthonosságát” a királyi palotákban és parkokban, amelyek bemutatásától eltekint, „minthogy leírásukat a képek és a könyvek kielégítően ábrázolják...” – írja képzőművészeti irodalmi tájékozottságát is elárulva. „Mindaz, ami a téli idő eltöltéséért Versailles-ban történt, nagyobb gyönyörűséggel ismétlődött meg Marlyban... Az igen kis számú cselédség, valamint a kertben mesteri körívben szétszórta házak az egész kertet egyetlen várossá tették. A király palotája csaknem a közepén emelkedett. Nem használtak itt sem hintókat, sem lovakat, sem szolgai kíséretet... az épület közepén álló hatalmas teremben gyűltek össze... a kártyajátékhöz körben elhelyezett játékasztalok... mások sakkozással, megint mások biliárdjátékkal vidították lelküket egészen este tíz óráig, a király vacsorájának idejéig. Így ki-ki távozott...” A szolgálatban lévő apródok mindennek szemtanúi s bizonyos mértékig részesei voltak; jórészt ismertek lehettek előttük is a Dangeau és Saint-Simon által följegyzett udvari pletykák, elhallgatott kis titkok és titkolt históriák. S talán Szathmári Király sem ok nélkül emlegette annyiszor az „Amazon-köntösbe” lovagló Bourbon hercegnők között Sarolva v. Sarolta (Charolais) kisasszonyt s másutt az ifjú Conti hercegnét, „Continé Fejedelem-Asszony”-t, akik Rákóczi szívét szerelemre lobbantották.⁵¹⁰ Ott voltak a Chantilly-t követő több napos rambouillet-i vadászaton is.

Nagybőjt (carême) beköszöntével, a húshagyó keddi (Mardi gras) vigalmat követő hamvazószerdai (Mercredi des Cendres) szertartással véget ért a báli szezon, s szaporodtak a tömeges udvari templomba járás alkalmai. „Ebéd után mentenek az Király Kápolnájában, az holott az F. Király az egész Udvari renddel hallgatott praedicatiót.

⁵⁰⁹ Szathmári Király, *i. m.*, 296–298, 303; a többször (febr. 27., márc. 27., ápr. 9., május 12.) fölkeresett festő Jacques-Antoine Arlaud, Rigaud és Largillière kortársa; Köpeczi, A bujdósó Rákóczi, *i. m.*, 206.

⁵¹⁰ Vallomások, *i. m.*, 1979, 518–525; Köpeczi, A bujdósó Rákóczi, *i. m.*, 219–223.

Praedicatornak neve Pater La Rue...” – jezsuita atya, a dauphine gyóntatója volt. Egy másik prédikációs naphoz fontos följegyzés járult. Március 11. „Ebéd után 3 órakor mentenek az Király-Kápolnájabeli praedicatorra. Ez nap hallottuk megh először az békességnek az hírit.” Az apród hírének horderejét ura is megerősíti: „A történekről nagy csönd volt az udvarban, úgy rémlett, hogy a barátságos titkos rastadti üléseken és lakomákon a szokványos formaságokkal létrehozandó szerződésről tárgyalnak, mikor egy nem várt hírnök meghozta a király versailles-i tartózkodása idején az udvarnak a békekötés híret. Én akkor lábfájástól gyötörve Clagnyban feküdtem, de néhány nappal később ismét lábra állhattam, és magánbeszélgetésre igyekeztem a királyhoz...” Mintegy tíz napos időszakról van szó; március 13-án a naplóíró szerint „sehová sem volt ő Felséghe, mivel az lába fejére fluxus ereszkedett, ki is majd minden esztendőben leereszkedik...” A fájdalmas köszvényes napok magányát enyhítő foglalatosságról a vallomásíró így emlékezik: „A szokottnál tovább időzve Clagny várában, imádságok alkotásával és a Szentírás olvasásával foglalkoztam, mert már akkor fölhagytam a világi mesék és az ifjúság behálózására kitalált regények olvasásával, ezenkívül kihasználva a házikápolna kényelmét, naponta kezdtem megjelenni a megrázó miseáldozaton, és elhatároztam, hogy... a nagyböjtöt az előírásnak megfelelően megtartom...” Látogatóival pedig alkalma volt a március 6-án megkötött általános békéről érkezett hírről is beszélgetni; Pompadour márk, Danseau, Courcillon, Toulouse, Tessé marsall, Louis d’Oger de Cavoye márk urakkal történt találkozásai után 23-ától ismét megjelent a várban, s részt vett a király jelenlétében tartott „igen szép prédikációkon”.⁵¹¹

A Franciaország és Ausztria között aláírt béke kérdése sorsdöntő volt Rákóczi és kísérete s lengyelországi bujdosó hívei számára. A királyhoz nem azért ment, hogy számon kérje ígéreteit, hanem hogy kifejtse, most már csak rá és az isteni gondviselésre számíthat. Hiszen nem teljesültek végső reményei; a francia diplomácia nem tudta elérni fejedelemsége visszaadását, illetve az „Erdélyi Fejedelemség önállóságát, s Magyarországon a jogok és kiváltságok külföldi garantálását”.⁵¹² VI. Károly császárnak (III. Károly magyar királynak) megadták az erdélyi fejedelem címet is. A vendége iránt rokonszenvet és megértést tanúsító király válaszában felajánlotta további pártfogását. Erre azért is nagy szükségük volt, mivel a vallomásíró nem titkolta: „háztartásom ínséges állapotba került, mert az udvar visszatartotta a nekem járó szokásos segélyt...”

Húsvét közeledtével a hercegek a nagyhét első napjait vadászattal és prédikációk hallgatásával töltötték. Március 30-án „tíz órakor ment ő Felséghe az Várban az Király-Kápolnájában, Nagy-Pénteki ünnep lévén, maga devotióját véghez vinni. 3. három órakor pedig délután az Sz.-Szíri Klastromban ment ő Felséghe, Jeremiás Siralmait ének szóval hallgatni.” S hozzáfűzi: „Az Klastrom Királyi-Apácák Klastroma, az hová csak az nemes-emberek gyermekeinek lehet bémenni, az tanulásnak kedvéért.” Alapítójáról később azt is megtudta, hogy „Mentenóné Asszonyom (ki is egy szegény Poeta

⁵¹¹ Szathmári Király, *i. m.*, 301, 306; Vallomások, *i. m.*, 1979, 526–527, 557; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 187–189.

⁵¹² Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 190–192, 196.

feleségéből, szép elméje által bé-insinuálván magát az Királynál, az mint mondják bizonyosnak lenni, titkon való Feleségévé lett...) – Mme de Maintenon kollégiumszerű klastromot – fundált az szegény Nemes-emberek leányainak, az kiknek megoktúl ki nem telhetik, azoknak az taníttatására..." A kétszázas létszámú leánynevelő intézet Versailles-tól kb. „csak egy fertály-mélyföldnyire” volt. „Innen az devotió után visszajött ő Felséghe az Várban. Itt volt ő Felségével Prépost Brenner Úr, Sibrik és Mikes Uraimék.”⁵¹³ Ez az első és egyetlen eset, hogy a naplóíró ismét megnevezi apródtársát a danckai hajóra szállás óta. Nagyszombat Marlyban, húsvétvasárnap és húsvéthétfő délutántól estig Versailles-ban telt el, ami a francia húsvéti szokások további megismerésével járt, s aminek Mikesnél is nyoma maradt.⁵¹⁴

Húsvét után a szokott helyszíneken folyt életük. Clagnyban járt az egyik Lubomirski herceg, Dangeau márkai családotul, Ráttky György, az első francia huszárezred felállítója, Brennerrel viszont Párizsban volt találkozó. Az egyik pompás mezei vadászon „az Felséghe Király Rárókkal, Sólýmokkal, Kerecsenyekkel, Ölyvökkel és agarakkal fogdosztatott nyulakat, fácánokat és egyéb madarakat...” Április 11-én pedig hat hétre újra a megszokott helyre mentek. „Elmúlt a tél, és a húsvéti ünnepek elteltével, nyolcadnapra átköltöztem a Marlybeli kellemes kertekbe a király által e célra kinevezett férfiak és nők válogatott társaságában... s a tavaszi időszak a királyt Marlyba vezette, s ő engem is útitársává tett...” – számol be a vallomásíró. A szép amazonokkal, köztük Sarolta (Sarolóa) hercegisasszony gyakori részvételével tovább folytak a királyi vadászatok. Néhány párizsi út mellett elkezdődtek a látogatások „Iszi nevű Faluban”, a bal parti Issyben Continé otthonában. Május 1-jén „Urunk ő Felséghe rosszul levén, küldött Párisban Doctor Lang Uramért...” – említi a naplóíró. Arról is ír, hogy a spanyol királyné halálát meggyászoló udvar ezúttal a vadászbalesetben elhunyt Berry herceg temetésekor „vette fel a gyászt”; „az Királyok szokott Temető-helyére Szent-Deniben” kísérték utolsó útjára. De a tavaszi rambouillet-i utazások nem maradtak el. Versailles-ban szokásos pompával ment végbe a szicíliai, majd a holland követek Breteuil által történt fölvezetése és királyi audienciája. Íme egy mozgalmas nap az apródkíséret oldaláról is: „Reggel idején mentem Urunkhoz Marlínban lóháton az orderért. A lábam fájdalmátul fogvást ekkor mentem lóháton ki először. Urunkért az hat lovas hintó ment 11. tizenegy órakor Marlínban. Innen ő Felsége jött

⁵¹³ Szathmári Király, *i. m.*, 307–308, 361–362; érdekes megjegyzése: „Szerencséje akadván az Leánynak az házasságra: az Klastrom 1000. ezer tallért ad az Leánynak kimenetelekor, ha szegény állapotban vagyon... közönséges világi köntösbe járnak, és külömb-külobb négy 4. Classisokra lévén elosztva, az fejeken lévő pántlikákon külömböztetnek meg: ki sárga, veres, zöld és égszin-kék...” Saint-Cyr első meglátogatásáról vö. a 484. jegyz.; Saint-Simon, *i. m.*, 71–72, 80; Mme de Maintenon 1680-ban lett XIV. Lajos hivatalos kedvese; a király 1685-ben vette „titkon” feleségül.

⁵¹⁴ „Édes néném, miért nem esznek nálunk szentelt kenyeret a templomban, mint Franciában? Azért, hogy nálunk nem szokás. Ők is nevetik azt, hogy nálunk bárányt szentelnek a templomban. A kenyérszentelés pedig régi, mert még a negyedik saeculumban kezdődött.” Rodosto, 7. maji 1727. 80. lev. MKM 172.

Verszályban, Verszályból pedig igenesen ment Párisban. Inast nem vitt magával... Écczakára visszajött... Clanyiban...”⁵¹⁵ – június 8-án.

Másnap már ismét Rambouillet-ben volt az egész udvar. A séták és vadászatok a király jelenlétében folytak a naplóíró által többnyire megnevezett több mint félszáz főrangú személy kíséretében. „Míg Rambulyében volt ő Felséghe: Missét minden reggel musikával hallgatott, ugyan az várban. Mindennap az Dámákkal ebédelt és vocsorált; az vocsora előtt mindennap musika volt Mentenoné Asszonyomnál, az holott az Felséghe Király is jelen volt... Az urak pedig és az Dámák, ha ki nem voltak, ebéd és vocsora után vagy kártyával, vagy pedig egyéb játékkal mulatták magokat...” Az apród otthonosan számol be a múltó nyári napokról, amelyek uruknak is könnyebbséget hoztak, mivel a fölemelt királyi járadék enyhítette anyagi gondjait. „A játékok, színielőadások, vadászatok, mindenféle társalkodások, fényes lakomák mindennapi kenyerem voltak... Fölösleges kiadásokra nem volt pénzem, de a szükségesre mindig, szolgálaim, lovaim a vadászathoz megfelelő számban álltak rendelkezésemre ahhoz a ranghoz, amelyet képviselni akartam...”⁵¹⁶ – emlékezik a vallomásíró.

A folytonos utazgatás költsége sem volt kevés, ezúttal is Rambouillet-ből távozva, néhány nap alatt Clagny, Marly, Párizs, Saint-Germain után már a Conflans melletti szajnai „áthaljáró hídon” l’Isle-Adam felé, északra igyekeztek az Oise-mentén. „Ez az Il-Adán nevű falu s udvarház, az kihez nagy Dominium tartozik, nyolcz mélyföldnyire vagyon mind Páristól s mind pedig Marlintól. Az udvarház nem igen szép, mivel régi módra vagyon építve egy kis szigetkében, kit is az Dorne nevű folyóvíz mos két felül, de mivel jó vadászóhelyen... van építve...” – Bourbon és Conti herceg évenként többször rendezett vadászatot. Az udvarházi társasági élet ilyenkor fölélenkült. „Vocsora előtt az Urak kártyáztanak, s vocsora után pedig egész virrattig tánczoltanak az közrendek, az Urak pedig sétáltanak az Herczeg-Asszonyokkal...”⁵¹⁷ – így telt az éjszaka június 27-én. A következő hónap végéig ötször fordultak Rambouillet és Marly között.

Közben július 15-én váratlan látogatók érkeztek Clagnyba: „... voltanak Urunknál Szent-Iványi Uram, Gosztonyi és Giczei Uraimék, kik is Törökországból jüttenek... ide... Magyar és Tatár köntösben; Urunk pedig Francia köntösöket csináltatott nékiek.”⁵¹⁸ A messziről jött „peregrinusok” Lengyelországból török földön át érkező nemesi társak, az első hírhozók az ottani bujdosókról. A naplóíró volt a legfiatalabb a Mikessel a hazai fejedelmi udvarban együtt bejáróskodó ifjak között.

A megnövekedett létszámú kíséret tagjainak szolgálati beosztása továbbra is az alkalomtól függött. „Tíz óraker reggel Urunk hat lovas hintón ment be Párisban, de ebéd után hat óraker visszajött ismét ő Felséghe Marlínban. Közzülünk senkisé volt Urunkkal Párisban...” – tudatja az apród július 24-én. A legtöbbet mozgó Szathmári megjegy-

⁵¹⁵ Szathmári Király, *i. m.*, 308–314; Vallomások, *i. m.*, 1979, 522, 527.

⁵¹⁶ Szathmári Király, *i. m.*, 316; Vallomások, *i. m.*, 1979, 529; Dangeau, *i. m.*, II, 450.

⁵¹⁷ Szathmári Király, *i. m.*, 317–318; Villiers de l’Isle-Adam, egy középkori erődből átépített kastély; Guide littéraire de la France, *i. m.*, 199.

⁵¹⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 320; Szentiványi Sándor, Gosztonyi Ádám, Giczei (Géczi) Gábor a Nemesi Társaság fölesküdt tagjai, Mikes bejárótársai voltak (1708–1711).

zései: „... itt voltam... én Passziban maradtam... én is jelen voltam... én az lovakkal visszajöttem Clanyiban... Urunkkal én is itt voltam... Urunk is ott volt, én nem voltam... Urunkkal pedig én jöttem... Inast pedig nem vitt magával... Urunk parancsolatjából én mentem... ebéd előtt mentem lóháton Marlínban, pénzt vinni ő Felségének... mentem Párisban Riché Úrhoz... én pedig écczaka érkeztem meg... engemet ő Felsége Párisban hagyott, maga pedig Verszályban ment... engemet... küldött előre az puskával Kónyér nevű Faluban... küldött bizonyos Irásokkal... érkeztem meg Fontenblóban az paripákkal... Engemet küldött el ő Felséghe előre az Conti Fejedelem látogatására... én is pedig az Urunk posta-sézájával jöttem... az hintóval én Marlínból visszajöttem... engemet ő Felséghe küldött ez nap Párisban, holmi Commissiót véghez vinni... Urunk parancsolatjából voltam Continé Fejedelem-Asszony és Vademont Fejedelem látogatására... én pedig ezen az estve mentem bé Párisban...” stb. nemcsak arról tanúskodnak, hogy Sáros grófja mellett most is változó létszámú állandó személyes kíséret tartózkodott,⁵¹⁹ hanem az apródi feladatkör bővüléséről is. Szathmári Király „gentilhomme” megbízatásaihoz hasonlóan kísérő apródtársai is végezhetek ilyen jellegű feladatokat. Ez már a nyelvtudás, a kellő tájékozódás és szolgálati önállósulás jele.

A már többször fölkeresett „Szióban” (Sceaux?), Le Maine hercegné rezidenciájában augusztus harmadikán nagy vendégtáras volt. Az ismert úri rendek „complementírozni” jüttenek az Herczegnek és az Herczeg-Asszonynak: mivel Dümen Herczeg és Gróf Tuluz – kik is Fattya az Királynak – az egész successorival recognoscáltatott publice az Parlamentumban az egész vérbeli Fejedelmek és Tanácsoktól lehetni succedálni az Koronához, mintha igaz ágyból született vérbeli Fejedelmek lettenek volna; ki is ezelőtt még sohasem volt megh...” – fűzi hozzá az előző napi törvényesítési akcióhoz a jól értesült naplóíró. De nem szól a hatalmi harcokról és az utódlás körüli intrikáról, ami a legalizációs parlamenti ceremónia háttérében állt.⁵²⁰ Az eseményeket közelebbről figyelő Orléans-i herceg politikai csoportjához tartozó Saint-Simon szerint a király Mme Maintenon kívánságának engedett, amikor beleegyezését adta.

A szokásos nyári vadászgátások közben útba ejtették a fővárostól „két kis mélyföldnyire” eső, egyszer már érintett középkori királyi városkát. „Urunk ő Felséghe küldött el engemet előre, maga pedig ment hálásra... Párisban. Ezen az estve voltam a Sz.-Denisi barátoknak Superiorjához Urunk nevével, mivel ő Felséghe az Királyi kincset akarta megnézni.” Saint-Denis egykori koronázó város Párizs külvárosi övezetében. Az apród tudta már, hogy miről nevezetes: „Itt vagyon az a híres Apáturaság, az holott az királyi ékesség, Korona és egyéb drága portékák vadnak az Klastromban letéve. Ugyanezen klastromban vagyon az Királyok temetése is.” A gótikus stílusú, építőművészeti szempontból monumentális székesegyház sírkertjében több mint félszáz, a középkori, reneszánsz és barokk szobrászat emlékeivel ékesített francia királysír, síremlék-mauzóleum volt látható, a francia királyság ezeréves történetének képzőművészeti emlékei. „Reggel 7 órakor érkezett ő Felséghe Párisból Szent-Deni-ben, az holott is... az egész Clastromot,

⁵¹⁹ Uo. 320–321.

⁵²⁰ Uo. 321; Saint-Simon, *i. m.*, 492–502.

Templomot, az Királyok Temetőjét és az egész kincset, ki is szent reliquiákból áll, s királyi ékességekből s drága-kövekből áll: a mint ezen az két könyvecskében le vagyon téve [megnézte]...⁵²¹ – összegezi a közös látogatást augusztus 16-án. Az úticél innen ismét Chantilly volt, ahol egyhetes vadászatra nagyszámú társaság gyűlt össze, köztük Conti hercegné és „Saroloa Gróff-Kisasszony” is.

Mire a király augusztus végére Fontainebleau-ba érkezett, összegyűltek a vadászó főrendek. Sáros grófja és kísérete részletekben indult útnak; Szathmári Párizsból 24-én ért „az özvegyülű helyre” a lovakkal, 26-án vasárnap „Sibrik Uraimék az equipagiával érkeztenek...” – míg uruk másnap Versailles-ből „pósta-lovakon” egyenesen Toulouse gróf riviére-i udvarházába ment. A hagyományossá vált szarvasüzéssel kezdődő királyi vadászatokon az úri rend s „az Dámák többire mind lóháton szokás szerint voltak, némelyek pedig könnyű négy lovas kocsicskákon...” – köztük a mindenütt feltűnő szép amazon, „Saroloa Kisasszony” és az ifjú Continé; a vendégereg vasárnaponként „délyest” tájban Riviére-ben foglalta el az asztalokat, késő estig szórakozva a kedvelt Szajna-menti „mezei házacskaiban”. A király felkelése, „az Compániában játszás”, az „osonna”, a kerti sétalovaglás, az estebéd, a Canális körüli hintózás a társasági időtöltés tartozékai voltak;⁵²² az udvariassági látogatás is, mint például „az Lengyel Király Augustus Fiánál” s ebédjén való megjelenés, vagy a vendéglátó „Saxoniai Elector” tisztelegése Sáros grófnál.

Az őszi vadászidény rendkívüli ünnepi udvari eseménye szeptember 26-án szerdai napra esett. „Az egész Udvar helyben maradt délig, délután pedig négy órakor a Canálison muzsika volt; az Muzsikások négy hajókon voltak, az F. Király pedig az egész Udvarral az Canális két partján szezakon sétáltak; az Baváriai Elector pedig más egynehány Dámákkal Gondol nevű hajóban sétált, az Musikások hajója mellett. – Innen az musika után az F. Király az egész Udvarral az Várban visszatért. Ez az musika volt az Generális-Békességnek Celebrálására, ki is 7. hetedik Septembris concludáltatott és pecsételtetett meg is az Császár és az F. Francia Király Plenipotentiáriusai között... Az elmúlt este voltak pedig a tűzi-mesterségek az egész Várasson...” A rastatti békekötést megerősítő bádeni békével Rákóczi és híveinek sorsa is megpecsételtetett; ami a franciáknak örömnép, az a végsőig bizakodó, inkognitóban fáradozó fejedelem francia reményeinek meghiúsulása volt. Miksa Emanuel bajor választónak viszont volt oka az örömrre, ő visszanyerte országát, míg Rákóczi ügyében XIV. Lajos közbenjárása nem hozott eredményt. A naplóíró nem fűzött megjegyzést a számukra semmit sem hozó ál-

⁵²¹ Szathmári Király, *i. m.*, 300, 323; Les Grandes Croniques de France őskiadása a monostor benediktinusainak gondozásában jelent meg; Guide littéraire de la France, *i. m.*, 202.

⁵²² Szathmári Király, *i. m.*, 324–330; ilyen társasági környezetre utaló francia szólás emléke merül föl Mikesben később többször is: „Jól mondják azt, hogy Franciaország az asszonyok paradicsoma és a lovak purgatoriuma, Törökország pedig a lovak paradicsoma, és az asszonyok purgatoriuma.” Drinápoly, 12. julii 1718. 15. lev. – „Ők azt tudják, hogy a francia azt mondja...” Rodosto, 15. octobris 1753. 189. lev. – „Azért mondják a franciák...” Báró Huszár (Boér) Józsefnek, Rodosto, 19. martii 1761. MKM 28, 327, 368.

talános béke megünnepléséhez; a vallomásíró más összefüggésben beszél ugyan az elsi-etettnek vélt békekötésről, de hallgat a fontainebleau-i ünnepi parádéről.⁵²³

Az ünnepséget követő napokon Sáros grófja ismét a királlyal ment szarvasra vadászni. Hétfőn, október elsején baj történt; „Ő Felségével a ló megesett; de Istennek legyen hála, többire majd semmiét sem sértette meg...” Kedden „egész nap ágyban maradt Urunk... az megesés miatt. Ez nap s úgy ezelőtt való nap az egész Uri rend látni jött Urunkot, vagy pedig emberét küldötte ő Felséghe egészségét tudakozni...”⁵²⁴ Az udvariaknak is gondot okozó, szerencsés kimenetelű baleset után szerdától minden a szokásos módon folytatódott még három héten át.

Október 19-én, egy pénteki napon történt: „Urunk ő Felséghe ebédelt magánál, s ebéd után pedig ment az Continé Fejedelem-Asszonnyal egy Clastromban (estveli devotióra), ki is félmélyföldnyire vagyon Fontenblótúl.” A vallomásíró szerint „valamiféle ünnep volt, amikor Bourbon hercegnek és a hercegnőknek, akik között imádottam is ott volt, eszükbe jutott, hogy meglátogatják a karmelita szerzetesek közelben levő kolostorát. Azt kívánták, hogy én is ott legyek...” Az esti ima éneklése közben a szent-ségimádásra kitett oltáriszentség előtt „nem törődve azzal, hogy kinevetnek, térdre borulva a szokottnál forróbb imádkozásba merültem. Amikor kiléptem, valóban éreztem a magány valamiféle édességét, mely gyönyörűséggel töltött el... a többiek nevetése közben azt állítottam, hogy én is képes volnék hasonló életet élni. Tréfálkozó és élcelődő gúnnyal tárgyalták meg imádkozásom...”⁵²⁵ A vallomásos epizód első jele az isteni kegyelem sugallatának tulajdonított belső változásnak, ami a „renyhe” életmód fokozatos megváltozásához vezetett.

A csaknem kéthónapos időzés vége felé, október 19-én „ment el Verszályban az Urunk hintaja s portékája Sibrik Uraimékkal...” s az utolsó vasárnapi riviér-i mulatás után mindenki útra kelt. 23-án Sáros grófja hajóra szállt Contiék társaságában, „mivel az Fejedelem-Asszony terhes: azért jött vízen, az utazásnak csendességiért...” Szathmári a „pósta sézával” Petitbourgnál, majd Párizsban várakozott.⁵²⁶ 25-én a király s az udvar visszatért Versailles-ba.

Az apród szerint, amikor ura nem volt a király felkelésén, a napot Clagnyban töltötte, csak estefelé ment a várba néhány órára. November 2-án a király Marlyba költözésével ismét változott a helyszín, de maradt az immár „megszokott életmód”. A naplóíró ettől kezdve többször említi a mischallgatást; a vallomásíró többet is mond: „... a király Marlyba való visszaérkezése után egészen az adventi ájtatosságig, melynek ideje alatt jelen voltam a királynak tartott prédikációkon, és a te irgalmadból ezek jobban hatottak

⁵²³ Szathmári Király, *i. m.*, 328; Vallomások, *i. m.*, 1979, 528, 558–559; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 189, 194, 209–210.

⁵²⁴ Szathmári Király, *i. m.*, 329; Dangeau szerint „Sáros grófja vadászat közben lebukott a lóról, s bár nagyot esett, lóháton tért vissza; de nem sokkal ezután, amint újra lóra készült ülni, elájult. Mihelyt hazaértek, eret vágtak rajta; remélik, hogy nem lesz baja, bár esése nagyon is súlyos volt.” Dangeau, *i. m.*, II, 450.

⁵²⁵ Szathmári Király, *i. m.*, 331; Vallomások, *i. m.*, 1979, 530.

⁵²⁶ Szathmári Király, *i. m.*, 331–332.

rám...”⁵²⁷ Közben folytak a népes vadászatok, amelyek a december elsejei versailles-i pihenő után december 2-ától már Rambouillet-ben folytatódtak a Király, az urak és dámák részvételével. „Az özvegy Burbon Herczegné Saroloa Kisasszonnyal... lóháton voltak az vadászaton...” – jelzi a naplóíró. „S vocsora után pedig mindennap mind az musika, mind pedig az külömb-külobféle kártya-játék megh volt...” Egy hét múlva visszatérve, csendesebb napok következtek a személyes kíséret számára is. December 8-án „reggel 7. hét órakor ment Urunk ő Felséghe az Verszályi Parochialis-Templomban communicálni; innen igenesen visszajött Clanyiban, magánosan ebédelt, s egész nap is magánosan volt...”⁵²⁸ Többször kimozdult a király felkelésére és puskázásra, de „egyedül” is kiment fácánokra lövöldözni.

Karácsony közeledtével, december 23-án Rákóczi a királyi kápolnában hallgatott misét; 24-én az „igen nagy fagy” miatt korábban véget ért a vadászat. A karácsonyi ünnepek csendben teltek Clagnyban. 27-én Párizsban a Dangeau-Courcillon családi ebéd és náluk töltött éjszaka után, másnap „egynehány visitát tett ő Felséghe az városban, estve pedig az Operára ment, az holott is Telemacot repraesentálták...”⁵²⁹ A névről talán ismert féneloni regényhős opera-változatáról az apród nem mondott többet. Az év utolsó napjaiban még Clagnyból az udvarban tett látogatásra került sor. December 31-én „az Felséghe Fejedelem magánál ebédelt Clanyiban, s négy 4. órakor délután pedig ment... az várban Compániában, s jött vissza 10. tíz órakor écczaka.”⁵³⁰ – fejezi be a naplóíró a második francia földön eltöltött évet. Ekkorra már végképp eloszlottak az általános békekötés iránt táplált reményeik, a hazatérés egyetlen garanciája, amit uruk a francia király közbenjárásával óhajtott elérni – sikertelenül.

1715

Az új esztendő első napjaiban tett udvari és városi üdvözlő látogatások és a korán megkezdett újévi vadászatok köre kiterjedt Chantilly „szépséges vára” övezetére is. A fontainebleau-i társasághoz hasonlóan az úri rendek „nappal mulatták magokat az vadászattal, s écczaka pedig az kártyajátékkal s az comédiával, mivel minden écczaka repraesentáltak actákat...”⁵³¹ Január 14-én délután ismerősök érkeztek Clagnyba: „... jött Rátky György Colonellus Uram Dersőfi Bálint és Letenyei Uraimékkal együtt...”

⁵²⁷ Szathmári Király, *i. m.*, 332–334; Vallomások, *i. m.*, 1979, 530.

⁵²⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 335–336.

⁵²⁹ Uo. 337–338; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 206: a Télémaque-ról készült „lírai tragédia” szövegét Pellegrin abbé írta Destouches zenéjére; vö. a 304. sz. jegyz. is.

⁵³⁰ Szathmári Király, *i. m.*, 338.

⁵³¹ Uo. 340–342; Baron és Dufresny komédiáit játszhatták, vö. Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 205.

Több szó nem esik róluk, de ottlétük jele a volt udvariak uruk iránti érdeklődésének.⁵³² A farsangi időszak sűrűn említett találkozóhelye a „király felkelése” s a versailles-i nagy park, s a várkastély, „az holott az Felséghe Király az Szent-Lélek-Orderén levő Fejedelmekkel és Herczegekkel járt processiót, ahhoz illendő Ceremónia-Köntösben...” – a Szentlélek-Rend február 2-i ünnepén. Február 15-én ez áll a naplóban: „Tizenkét órakor délyest ment Urunk ő Felséghe az Várban. Ez nap nem ebédelt ő Felséghe.” A délelőttöt bizonyára levélírással töltötte, mivel e napon keltezte utolsó ismert magyar nyelvű levelét Vay Ádámnak Danckába. Megírta, hogy nem tud többet segíteni, mert neki sincs elég pénze.⁵³³ Úgy látszik, hogy ezzel megszakad az apródok által is jól ismert udvari marsallal eljövételük óta folytatott levelezés. Egy másik színes kosztümös látványosság a perzsa követ fogadása volt az úri és fő rendek fényes gyülekezete jelenlétében 19-én. A nagyböjti hetekben is folytak a vadászatok Marly és Rambouillet erdeiben; ismét elkezdődtek a királyi kápolnabeli misék s prédikációk, ami időnként gyónással és áldozással párosult a parochiális templomban. Március végén az ifjú Conti hercegné fiat szült, adja hírül a naplóíró.⁵³⁴ Több párizsi útra is sor került; egy ilyen alkalommal április 4-én írja: „az nap reggel kilencz 9. órakor holt megh az Mathesist tanító Mesterünk”,⁵³⁵ de a rövid híradás nem mond többet eddig nem említett tanítójuk személyéről.

Uruk gondoskodott apródjai képzéséről, taníttatásáról, jóllehet anyagi helyzete súlyosbodott, javadalma késése pedig „inséggel és szegénységgel” fenyegetett; „a fizetés elmaradása esetén szándékomban volt – emlékezett a vallomásíró –, hogy egyik vagy másik szolgálommal együtt inkább meghúzzom magam valamelyik kolostorban, mint hogy igen méltánytalan helyzetben, az udvarnál adósságokkal lekötözve, ellenségeim és a bécsi udvar nevetségének tárgya legyek...”⁵³⁶ Először a Saint-Germain-i kis monostorra gondolt, aztán rátalált a sénart-i erdőségben megbúvó, csendes kamalduli kolostorra, ahol titokban kért magának egy szerzetesi cellát. „Így vadászat ürügyén egyetlen szolgálóm kíséretében egy gyaloghintón eltávoztam... abba a boldog magányba... tetszésemre volt a hely fekvése és a szerzetesek szent egyszerűségben tündöklő élete – s a húsvéti gyónástól lelkileg újjászülvén, fűzi hozzá a vallomásíró – Nagyhét szombatján visszatértem az udvarhoz...” A Clagnyban maradt naplóíró följegyezte szerdán április 17-én: „Idején reggel ment el Urunk ő F. pósta-sézán kilencz mélyföldnyire egy Clastromban, devotióját véghez vinni.” És 20-án: „Késő estve jött vissza ő F. azon helybül...”⁵³⁷ A későbbiek alapján feltehető, hogy a Rákóczi által említett kísérő apród Mikes is lehe-

⁵³² Szathmári Király, *i. m.*, 342; Letenyei Pál Bercsényi Lászlóval indult Danckából Párizsba, vö. a 76. sz. jegyz. Dersőfi (Deseffy), de Zsigmond nevű a Nemesi Társaság gregariususa volt (1707–1709), Ráday Pál iratai II, 170, 189.

⁵³³ Szathmári Király, *i. m.*, 343–345; Márki, *i. m.*, III, 391 és 402; Hopp, A Rákóczi-emigráció Lengyelországban, *i. m.*, 93.

⁵³⁴ Szathmári Király, *i. m.*, 343–349.

⁵³⁵ Uo. 350.

⁵³⁶ Vallomások, *i. m.*, 1979, 531.

⁵³⁷ Szathmári Király, *i. m.*, 351; Vallomások, *i. m.*, 1979, 532–534.

tett. Devotiójukat az udvariak vallásuk szerint végezték; Szathmári „az Hollandus Ambassadornál” volt prédikációira s odajárt úrvacsorára.

A tavaszi időtöltés már ismert helyszínei az udvari szokásrend szerint váltakoztak. A május 3-i napfogyatkozást a királlyal és csillagászokkal együtt távcsövön figyelték Marlyban: „Nyolczadfél órakor kezdődött el az napbeli Ecclypsis, s tartott két óráig, ugy annyira, hogy az harmadrésze nem látszott az napnak.” Május 27-én Continé meglátogatására került sor a Sceaux-hoz közeli l’Hay des-Roses udvarházában, 31-én a Fontainebleau irányába eső úton, Yerres falu s Grosbois vadászkastélya között mentek „Groboa nevű erdőben, az holott is ő Felséghe az Camaldulensesek Clastromja mellett egy házat vett. Itt az háznál ebédelt s hált is ő F. Ezenn az nap jött Urunkhoz Du Harle nevű Úr, ki is az elébbeni Párisi első Praesidesnek az öccsi.” M. Seigneur de Harlay a rendfőnök hívására működött közre a bérleti szerződés előkészítésében. A sénart-i vadászat után másnap visszatértek Grosbois-ból. Egy hét telt el Párizs, Petitbourg és Versailles közti szűkebb társasági időtöltéssel. Június 8-án a király felkeléséről Clagnyba érve, „Urunk... ebédelt Marechallus Teszé Urunkkal; s ebéd után penig hat lovas hintón ment ő F. az Camaldulensesek Clastroma mellett való Házában az Ünnepeket tölteni.”⁵³⁸ A természet békés csendje, az erdei források, a Yerres patak csörgedezése és a madarak éneke a környező gyümölcskertekben lelki orvossággal szolgált a magányt keresőknek. A vallomásíró megnyugvással szól pünkösdi lelkigyakorlatairól; a négynapos időzésre bizonyára volt mellette személyes kíséret, s lehet, hogy Mikes is vele ment.

A nyári időszak elejétől két hónapon át Marlyban zajlott az udvari élet a Szentháromság vasárnapján és Urnapján kegyességet gyakorló király körül. Sáros grófja sem hiányzott, de emellett bizonyos szokásos utak, Rambouillet és Chantilly, ritkán Párizs, vagy Issy (ahol Continé lakott), látogatás és vadászat kivételével apródjaival együtt több időt töltött Clagnyban. „A királlyal folytatott sétákat, s a legjobb fejedelem nyilvánosság előtt való megjelenésének egyéb alkalmait kivéve a nap nagyobb részét szobámban, könyvolvasással töltöttem, de még nem a vallásos könyveknek azzal az üdvöztető olvasásával, mely hasznos lehetett volna lelkemnek, hanem azzal, ami politikai rangomból eredően érdekelt... Nagy hasznomra volt annak a vallásos könyvecskének az elolvasása, melyet a kamalduli atyák rendfőnöke adott olvasásra. Az *üdvösség fontosságáról*, s amely... önmagam megismeréséhez vezetett...”⁵³⁹ A vallomásíró arra is kitér, amiről naplóíró apródja általában nem szól. Az olvasás többszöri említése annak is jele, hogy Rákóczi későbbi könyvtárának darabjai már Clagnyban gyűlni kezdtek, s apródjainak is hasznos olvasmányul szolgálhattak. A könyvolvasás mellett másik otthoni foglalatossága a levélírás volt, amit Besenvallal és Gualterióval folytatott levelezése is tanúsít. Au-

⁵³⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 352–353; Vallomások, *i. m.*, 1979, 335–337.

⁵³⁹ Vallomások, *i. m.*, 1979, 335, 337; René Rapin jezsuita szerző, *De importantia salutis v. L’importance du Salut* (Paris 1675) műve; Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Bp., 1926. Klny. a Magyar Bibliofil Szemle 1925/26. évf.

gusztus 6-án kelt például Pápai Jánosnak, korábbi török követének írt levele és titkos instrukciója, aminek később következményei voltak.⁵⁴⁰

Augusztus 10-én az egész udvar visszatért Versailles-ba. A király a hónap közepén kezdte magát rosszul érezni. Sáros grófja szinte naponta járt „az Felséghe Király felkelésére”. Félelem és remény közt teltek a napok Szent Lajos napjáig, „amikor az udvari szokásokhoz állhatatosan ragaszkodó király még a királyi lakosztályban hagyományosan megtartandó hangversenyről sem akart lemondani...” – számol be a vallomásíró. Apródja is tud mindenről. Aug. 25. „Ki is Szent-Lajos napja volt, s az F. Király ünnepe. Igen rosszul érezte magát... mindazáltal reggel ő F. az Musikásokat és egyéb rendeket, kik az ünnepi napról felcicálták, kegyelmesen meghallgatta; publice is ebédelt...” – de vasárnap estefelé maga kérte az utolsó kenet, „az Szent-Sacramentum” föl vételét. A király orvosai tanácsstalanok voltak; 27-i konzultációjukon „Doctor Lang Uram is, Urunk ő Felséghe doctora” is jelen volt, de nem sokat hallgattak tanácsára, a haldokló királyt nem is láthatta. Rákóczi sorra látogatta barátait, a királyi hercegeket és hercegnőket, nappal és éjszaka, óráról órára várva a gyászos fejleményeket. A naplóíró végig ott van a szemtanúk között; „ő Felsege nem akarván jelen lenni abban a sok ceremóniában, ki is az F. Király halálakor fog lenni; másként (is) igen szomorú lévén... egy kevés ideig ki akarta vonni magát az sok nép közzül, devótióját véghez vinni...”⁵⁴¹ – jellemzi ura lelkiállapotát.

A vallomásíró jól emlékszik Versailles-ból való távozása napjára: „éppen Szent Ágoston napján egymagam három szolgám kíséretében elbúcsúzva az udvartól és a világtól, magányba vonultam... Gondviselésed mélységébe vetettem gondjaimat... Én szerdán távoztam az udvarból...” Amikor is a még maradó naplóíró augusztus 28-án ezt jegyzi föl: „Urunk ő Felsege is az Várú Clanyban jött ebédre, ebéd után pedig póstasézájára ülven ő Felsege ment egy Valet de Chamberrel és egy Lakéjjal az Comauldensesek mellett való mezei-házában.”⁵⁴² A két vagy három kísérő kiléte elsősorban Mikes szempontjából érdekel bennünket. Szathmári általában négy elnevezést használ a szolgálat ellátását végző apródokra: „Inas”, „Kammerdiener”, „Lakáj”, „Valet de Chambre”. Ez utóbbi felel meg az inasi teendőket jól végző, Szathmárral jövő „rég”i bejárók, Kisfaludy és Mikes francia rangjának. Tekintettel Rákóczi grosbois-i visszavonulási szándékára, valószínűnek kell tartanunk, hogy lelkében mélyen gyökerező elhatározásakor apródjai közül az olyan katolikus hitű „igazán keresztény életű ember”-t az első között választotta ki, amilyen a régóta bizalmába fogadott Mikes Kelemen is volt.

Grosbois-ban Toulouse gróf leveleiből értesültek XIV. Lajos utolsó napjairól s óráiról. Szathmári Versailles-ban várakozott Rákóczi parancsára; 31-én „ordere” jött, hogy másnap induljon. Szeptember 1-jén reggel meghalt a király. Az apród indulása előtt még látta „az maga ágyában kiterítve”; szabad bejárása volt „mindenfélé Rendnek,

⁵⁴⁰ Vallomások, *i. m.*, 1979, 560; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 192–195, 217; Pápai ez idő tájt a dél-lengyelországi határvidéken bujdosott.

⁵⁴¹ Vallomások, *i. m.*, 1979, 538–542; Szathmári Király, *i. m.*, 359–361.

⁵⁴² Vallomások, *i. m.*, 1979, 542; Szathmári Király, *i. m.*, 361.

Nemesnek s parasztnak”. Délben „az Urunknak két paripájával s egy Lovással meghindultam... s érkeztem el 7. hét órákor estve. Egy óra mulván penig ő F. visszaküldött hálásra Párisban, magánossan...”⁵⁴³ Szept. 4-én Sáros grófja – barátai sürgetésére – részvéltátogatást tett a kiskorú XV. Lajos mellé rendelt Orléans-i Fülöp régensnél; „az Felséghes Fejedelem volt D’Orlean Herczegnek és más Vérbeli Fejedelmeknek és Fejedelem-Asszonyoknak visitát tenni...”⁵⁴⁴ – jelzi a naplóíró, s a királyi ravatal leírásával megörökítette az általuk ismert Napkirály emlékét: „... kinek is az fejénél két testörző volt, az lábánál penig két Heros, ki is gyászban volt, egyik az Királyi-pálczát, az másik penig az igazság pálczáját tartotta, ki is fekete materiában volt bétakarva. Az mely palotában volt az test: hat hely volt az holott délig meghszűnés nélkül mondottanak missét, délután penig éjjel-nappal szüntelen mondották az halottak felett való Officiumot...”⁵⁴⁵

A mindannyiuk életének alakulására kiható, emlékeztető fordulat udvari és városi történéseit a naplóíró és a vallomásíró külső leíró és belső értékelő szemszögből részletezik: a király betegsége, a halálát követő ceremónia, a nyolcvanas gyászhintóval „szöveteknek világánál” Saint-Denis-be érő éjszakai gyászmenet, a hatalom megszerzéséért folyó küzdelem, „az idvezült király” végrendeletének kijátszása, ismert udvaroncok s miniszterek pálfordulása, az annyiszor „megmustrált” királyi guardiával körülvett parlamentben kivívott régensi győzelem, Mme de Maintenon és Toulouse gróf háttérbe szorítása, a Vincennes kastélyába áttelepített ötéves XV. Lajos beiktatása mind a hatalmas „cédus” kidőlését követő tragédia, „végső színjáték” felvonásainak előadása.⁵⁴⁶ A Rákóczi és nemeseit egyaránt foglalkoztató, számukra „a világ hívságát, a világi dolgok állhatatlanságát” jelző francia politikai változások mély nyomokat hagyó emberi tapasztalatszerzéssel jártak. Élemódjuk módosulása nemcsak uruk, hanem az ifjú nemesek életszemléletének alakulását is befolyásolta, s az udvartól történt visszavonulás új föltételeket teremtett önképzésük fejlesztésére.

A Párizstól mintegy húsz kilométerre eső Grosbois-ban lakók berendezkedtek életük új színterén. A „mezei ház” festői természeti környezetben, egy kis dombtetőn kb. egy évtizede épült az 1642-ben alapított kamalduli kolostor mellett. A bérleményhez tartozott egy kertes „petite maison” vagy „petit appartement” („Abbatiale”), amely a belső területen, a templom oldalfalához támaszkodott; ehhez bejáratként egy hosszú fedett folyosó vezetett a külső „grande maison”-ból, amely különféle épületrészekből, szobákból, konyhából, istállóból, magtárból, kocsiszinből, a hozzá tartozó udvarból és egyholdas kertből állt. A kisházba leányok vagy asszonyok nem léphettek be; Sáros gróf házanépe („ses domestiques”) közül is csak a vele együtt étkezők tartózkodhattak ott.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Szathmári Király, *i. m.*, 362–363.

⁵⁴⁴ Uo. 364; Vallomások, *i. m.*, 1979, 543–544.

⁵⁴⁵ Szathmári Király, *i. m.*, 364.

⁵⁴⁶ Uo. 365–366; Vallomások, *i. m.*, 1979, 545–548; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 224–235.

⁵⁴⁷ Pillias, *i. m.*, 111–116; Rákóczi aux Camaldoules de Grosbois (1715–1717); az 1716 májusában megkötött szerződések 1715 húsvétjától évi 600 livres, s a következő évtől további 400 livres bérleti díjat írtak elő a kisházra: „Bail fait par les Camaldoules de Grosbois á M. le

A francia emlékiró úgy értesült, hogy Rákóczi „személyzete kevés volt itt...” Kis „udvara” nagyobb részben Párizsban volt; a személye körül szolgálók közül többen innen jártak Grosbois-ba „ordinanciára” heti három napra. Előzetes engedély nélkül nem kereshették föl a kolostorban. „Cselédségem létszáma ugyanis nagyobb volt a kívánatosnál, de az ifjúkoruktól hozzám kötődött és hűséges magyar nemeseket sem én nem akartam elbocsátani, sem ők nem akartak elhagyni. Mindnyájuk lelkét úgy hajlítottad, ó végtelen jószág, hogy szigorú erkölcsük... vigaszomra lehettek.”⁵⁴⁸ Ez a megnyilatkozás valószínűsíti, hogy Mikes ura oldalán élt Grosbois-ban. A tágabbá vált szabadidő, az inspiráló természeti környezet alkalmat nyújtott az intenzív olvasásra, tanulásra, önművelésre és elmélyülésre a sokat olvasó, imádkozó, önvizsgálatba merülő s „baráti” életmódra berendezkedő Rákóczi mellett. Csak akkor mozdultak ki, amikor uruk a szeptember közepétől rendszeressé vált, szerdától szombatig tartó párizsi és rambouillet-i útjaira egyet-kettőt magával vitt közülük.

„Urunk ő F. parancsolatjából mentem hálásra Párizsban, az posta-szézával ő Felségét várni...” – kezdi a naplóíró az őszi szezont szept. 16-án. Másnap Dangeau-éknál volt ebéd; La Hay-ban látogatás Continénál, hálás Clagnyban; a következő két nap vadászat Rambouillet-ban Toulouse gróffal és szűkebb társaságával, majd Párizs érintésével visszatérés Grosbois-ba.

Az általában szerdán kezdődő utazások kisebb eltérésekkel, több „visita” lebonyolításával, például Bourbon hercegné fölkeresése a Marne-menti Saint-Maur-ban, vagy két látogatás a régens hercegnél,⁵⁴⁹ a következő hónapokban menetrendszerűen folytatódtak. November 1-jén pénteken „ugymint Mindszent-napján” Rákóczi csak „devotiója” elvégzése után délután kelt útra, egyenesen Rambouillet-ba.⁵⁵⁰ A vadászat kedvére volt, de a társasági szórakozásban tartózkodóbbá vált; „némelyek vadászattal, mások bőséges lakomákkal és baráti körben folytatott ivászatokkal, emezek kártyával és különféle játékokkal, amazok e célból létesített válogatott könyvtárban olvasással töltötték idejüket. Így én sem hanyagoltam el egy óránként mondott imáimat és a vallásos olvasmányokat, a mise szolgáltatására pedig számomra odarendelt káplán várta rendelkezéseimet...”⁵⁵¹ – utal a kegyes magányából időnként kilépő vallomásiro számban felére csökkentett világi napjaira. December 9-én Besenvalnak írt levelében ezekről a „ba-

Comte de Carroche du batiment attendant leur église et du pavillon et dépendances hors leur enclos, mais proche ledit premier batiment, moyennant 600 livres par an.” – „Conditions auxquelles les Religieux Camaldoules de Grosbois consentent louer leur appartement joignant leur Église à Monsieur le Comte de Charrochz.”

⁵⁴⁸ Saint-Simon, *i. m.*, 586; Vallomások, *i. m.*, 1979, 549–550; a kamalduliakról vö. Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 236–240.

⁵⁴⁹ Szathmári Király, *i. m.*, 368, 370 (okt. 13. és nov. 16.); Rákóczi okt. 29-én levelet írt az Orléans-i hercegnek követe, Brenner védelmében, akinek nyilvános fogadásokon való jelenlétét a rendkívüli császári követ, Rudolf Christian Imhoff kifogásolta Torcy utódjánál, D'Huxelles marsall új külügyi államtitkáránál; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 246.

⁵⁵⁰ Vallomások, *i. m.*, 1979, 550; Szathmári Király, *i. m.*, 366–369.

⁵⁵¹ Vallomások, *i. m.*, 1979, 350:

rátság kötelezettségének teljesítéséért” Grosbois-n kívül eltöltött napokról is szól, „a többi – fűzi hozzá a levélíró – a kolostorban szerzeteseimmel és dolgozószobámban könyveimmel... [töltöttem]”⁵⁵² Az olvasás emlegetése és a könyvek jelenléte különleges jelentőségű a hosszas kamalduli tartózkodás alatti szellemi tájékozódás és ismeretszerzés szemszögéből.

Az új életmódra való áttérés sajátos szokások kialakulásával járt. „Szerdán idején reggel a kávéital után, ugymint hat órakor, pósta-sézájára ülven ő F. ment bé Párisban ebédre...” Egy másik szerdán: „Kávét együtt iván ő F. az Marechalussal, kiki az maga posta-sézájára felült, s jött Párisban...” Máskor újabb mozzanatot is említ: „Az szokott órakor, azaz az hét órai Misse után...” – indult meg. Az apród december közepén megjegyzi: „Urunk ő F. minden héten Szeredán megyen bé Párisban s hál ő F. Marechallus Teszénél, ki is egy házat egész mobíliával adott ő Felségének az maga Udvarában. Ezt az egész napot visitákban tölti el ő Felséghe...” Így történt dec. 18-án is; „order” szerinti váltás is volt ekkor, „ugyanezen az nap érkeztenek bé az Inas-társaim Párisban...”⁵⁵³ – számol be a naplóíró. Másnap a hónapok óta nem látott Versailles-on át, ott hallgatott mise után mentek Rambouillet-ba. Visszafelé szombaton Szathmári „az ünnep kedvéért” Párisban maradt.

Az adventi idő teltével a karácsony Grosbois-ban köszönt rá Sáros grófra és ott levő embereire. Az „életgyónást” végző vallomásíró a barátok imarendjét követi: „A vallásos olvasmányokat a szokásos imádság és a lelkigyakorlatok órái fölváltva követik... a kegyelmed segítségével folytatott könyvolvasás során... közelebb emeltél magadhoz...”⁵⁵⁴ A királyi kápolna helyett a kis kamalduli templomban gyülekeztek az éjféli misére. A grosbois-i apródok harmadik francia karácsonyáról, sem párizsi társai ünnepi időtöltéséről nem szól a naplóíró.

1716

A kolostori újév első napjaiban is eleget kellett tenni a régi kötelezettségeknek az új udvarban. „Urunk ő Felséghe jött bé Camaldulból Párisban az F. iffíú Király és az Herczegek látogatására, s szerencsés új esztendő napját kívánni...” – miközben sor került „az Fejedelem-Asszonyok látogatására” is.⁵⁵⁵ A naplóíró nem mond többet az újévi üdvözlés francia szokásairól, például az ajándékozásról, ami apródtársának később többször is eszébe jutott. „Idegen országban pedig, főképpen Franciaországban, csak újesztendőben köszöntik egymást, nálunk pedig mind a három sátoros innepeken is.”⁵⁵⁶ Mikes utal egy másik mozzanatra is: „Nem tudom, ha nálunk szokás-é ma egymást meg-

⁵⁵² Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 242; a könyvekre vö. az 539. sz. jegyz. is.

⁵⁵³ Szathmári Király, *i. m.*, 369–374.

⁵⁵⁴ Vallomások, *i. m.*, 1979, 553–555.

⁵⁵⁵ Szathmári Király, *i. m.*, 375.

⁵⁵⁶ Rodosto, 24. decemberis 1731. 96. lev. MKM 202.

ajándékozni, mert Franciában az igen szokás. Ott a királyt, urat, szegényt, asszonyt, leányt, egyszerűen minden ajándékot ad egymásnak, ha egyebet nem adhat is, de csak egy gombostűt is ad.”⁵⁵⁷ Foglalkoztatja őket a hasonló vagy eltérő szokások eredetének kérdése. „Nem tudom a franciák honnét vették azt a szokást, gondolom, hogy a régi rómaiaktól, mert ők meg szokták volt egymást ajándékozni az esztendő kezdetén...”⁵⁵⁸ Természetes, hogy beszélgetéseikben és olvasmányaikban fölmerült a hazai s az évről évre jobban megismert francia szokások különbözőségének megítélése.

Ez év első hetében olyan esemény történt a Grosbois-ban lakó Sáros grófja és emberei kis körében, amire eddig nem volt példa. Január 6-án „ugymint Vízkereszt-napján Ilosvay János Uram Camaldulban lévén, az Reformáta Religiót adjurálta, s az Római Catholica vallást választotta lelkiismeretének igazán való megcsendesítő tudományul; az mely ceremónián is Urunk ő Felséghe Uraimékkal együtt jelen volt. Ugyanezen az nap én is Párisból mentem Camaldulban fogadott hintón, mivel az betegség igen elért volt, s az Urunk ő F. Doctora is Camaldulban lakott...” – írja tartózkodó tollal a református naplóíró a szerzetes atyák templomában Brenner apát közreműködésével történt aktusról.

A későbbi ünnepélyes áttérési ceremóniáról is kommentár nélkül szól. „Urunk ő F. jött be Párisban hálásra, mivel másnap reggel, úgymint Szeredán, nyolcz órakor az Párisi Ercz-Püspök, úgymint Cardinalis Noallje, az maga Kápolnájában confirmálta az pápista vallásban Ilosvai János Uramot...” Keresztapja maga Rákóczi, keresztanyja a fejedelemné, kinek távollétében egy szegény asszonyt állítottak oda. Míg a protestáns apródok, Szathmári, Kisfaludy s mások továbbra is buzgón őrizték hitüket a vallásgyakorlásban mindig toleránsnak mutakozó „pápista” uruk mellett, Rákóczi örömmel fogadta kálvinista udvari nemese katolizálását. A vallomásíró hosszasan adja elő az előzményeket: „kora ifjúságától én neveltem, mert szülei gondjaimra bízta...” Ilosvay „tanulmányainak végzéséért” Párisban élt a többiekkel együtt; legutóbb barátaival Champagne-ba utazott, de visszatérése után a többiektől értesült ura visszavonulásáról, s engedélyével fölkereste őt, hogy előbbi udvari világi életmódja folytatására bírja. „Belépve magányomba, gúnyt űzött a szerzetesek viseletéből és életmódjukból... Ugyanakkor mentem át azon a szobán, melyben ő éppen udvarom egyik valóban keresztény életű szolgájával [Mikes?] elegyedett beszédbe a világi élet rövidegéről és nyomorúságáról. Én is szívesen bekapcsolódtam...” Rákóczinak a „szív mélyébe hatoló érvei”, majd a rendfőnöknek egy szerzetesi fogadalom kapcsán elmondott templomi intelmei a megtérés útjára vitték. „Még ugyanap visszatérve Párisba, mindaddig nem lelte nyugalomát, amíg föl nem kereste apródjaim akkori tanítóját és káplánját. Ez – ti. Brenner – fölvilágosította őt felekezetének tévelygéseiről, megtanította őt hitünk és vallásunk tanaira...”⁵⁵⁹ Ilosvay né-

⁵⁵⁷ Rodosto, 8. januári 1721. 78. lev. MKM 163; MÖM I, 601.

⁵⁵⁸ Rodosto, 1. januári 1721. 40. lev. MKM 71; MÖM I, 497.

⁵⁵⁹ Szathmári Király, *i. m.*, 375, 379; Vallomások, *i. m.*, 1979, 551–552; Ilosvay János, korábban a fejedelem fegyverhordozója, Sibrikkel indult el Danckából, vö. előbb a 442. sz. jegyz.; a július 14-i „confirmálást” Louis-Antoine de Noailles bíboros végezte.

hány hét múlva elnyerte ura beleegyezését, hogy ezután ő is ott élhessen „magányos hajlékában”, ami a Vízkereszt-napi fordulathoz vezetett.

A belső eseménnyel kezdődő grosbois-i új esztendő változatlanul a szerdai párizsi postai menetrenddel folytatódott. A naplóíró betegsége miatt hézagossá vált krónikája. Arról Dangeau számol be, hogy Rákóczi január 22-én szerdán kihallgatáson járt Orléans hercegnél; „hosszabb ideig tárgyalt Sáros grófjával, aki nagyon elégedetten távozott tőle...”⁵⁶⁰ Létkérdésekről lehetett szó, amit újabb régensi audienciák tanúsítanak. Az apród február 26-án tért vissza a szolgálatba; „én ezen az nap lovaglottam először betegségtől fogvást Urunk ő Felséghe előtt.” Majd március 4-én: „Szeredán délelőtt érkeztem bé Párisba exercitiumunknak gyakorlására: mivel betegségtől fogvást még benn Párisban nem voltam.” Ritka és fontos, de igen szűkszavú információ ez az apródok tanulásáról, képzésének rendszeres voltáról, amire a vallomásíró főntebbi megjegyzése is utal. Március 11. „Szeredán Párisból mentem Camaldulban az Ordinancziára... 15. Vasárnap délelőtt jöttem vissza Camaldulból Párisban, mivel az Ordinanczián tovább három napnál nem maradunk.”⁵⁶¹ Így folytatódik a hónap végéig, de arról nem ír, hogy március 27-én Rákóczi Brenner révén bejelentette a régensnek,⁵⁶² hogy embereit elköltözteti eddigi párizsi lakóhelyükről, az Hôtel de Transylvanie-ből.

A nagybőjti „szent idő” csendesebben telt, mint azelőtt. A szomszédos kamalduli „házikót” Tessé marsall vete bérbe, s kölcsönösen élvezhették „egymás nyájas társaságát”. A jámborul töltött kamalduli nagyhét elején, amikor Rákóczi azelőtt a királyi hercegekkel vadászni indult, egészen másféle vadászat kezdődött az udvarban. Johann Christoph Pentenreidter, az új császári követ, a békeszerződésre hivatkozva, a külügyi államtitkárnál sürgetni kezdte Rákóczi alias Sáros gróf kiutasítását Franciaországból. Április 10-én nagypénteken a régenstől írásban követeli ugyanezt. Dangeau szerint „Benterider úr a császár parancsára arra kérte Orléans herceget, ne adjon többé menedéket és támogatást” neki, „mivel a fejedelem a császár hite szerint újabb zendülést szít Magyarországon”. A követ úgy értesült, hogy Rákóczi kapcsolatban áll a Portával, s kiterjedt titkos levelezést folytat. A francia naplóíró ismeri a régens választ, hogy „nem hajlandó magatartásán változtatni Sáros grófja irányában, aki a kamalduliak kolostorában él a legteljesebb visszavonultságban és igen nagy jámborságban...”⁵⁶³

Bécsben mindent tudtak Rákócziról, s nem feledkeztek meg róla. A fejedelem és hívei francia s lengyel földön is tudomást szerezhettek arról, hogy Károly császár s magyar király 1715 júniusában szentesítette az 1712–15. évi pozsonyi országgyűlés végzé-

⁵⁶⁰ Dangeau, *i. m.*, II, 450.

⁵⁶¹ Szathmári Király, *i. m.*, 376–377; Vallomások, *i. m.*, 1979, 553; márc. 5-én az apród levelet kapott otthonról: „La Fauchéz Uramnál voltam az Thevenot nevű utczában, ki is bizonyos jövedelmeknek fizető-mestere, mely becsületes ember adá kezembem Édes Atyám-Uram Viat (Viard?) Generális Uram alkalmatossága által ideküldött – levelét.” Május 14-én válaszolt rá. Uo. 378.

⁵⁶² Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 201; lépését azzal indokolja, hogy „erősen terhére van” az ott folyó kártyajáték.

⁵⁶³ Dangeau, *i. m.*, II, 351; Saint-Simon, *i. m.*, 578.

sét, jóváhagyta a „Nota et Capitalis sententiá”-t. A XLIX. törvény cikkelyei egyaránt vonatkoztak Rákóczi és Bercsényire, „ország háborító” híveire; „mivel a kitűzött határidőre nem tért vissza, sőt az írtóztató hazaárulás és felségsértés gonosz bűnében macskul megmaradt... Mint törvényes királyának és hazájának nyilvános ellensége, a haza árulója és az igazi szabadság felforgatója törvényen kívül helyeztetett, ingatlan és ingó jószágá pedig elkoboztatott.” Fejedelmükkel együtt Mikes és társai törvény szerint is száműzöttekké váltak. A fő- és jószágvesztésre ítélt nemeseket mindenütt „üldözni s elfogni” rendelik, velük felségsértés büntetésének terhe alatt minden érintkezést megtiltanak.⁵⁶⁴ Megindult tehát a bécsi diplomáciai akció a száműzött erdélyi fejedelem és követői teljes elszigetelésére. A húsvét utáni héten, április 18-án, bizonyára szó esett a császári követ manőveréről, amikor Sáros grófja ismét meglátogatta a régens herceget s a hercegnét. Torcy márki április 23-i párizsi ebédjén is szóba kerülhetett, hiszen ő „az megholt Királynak az külső állapotok iránt való Minisztere volt.”⁵⁶⁵

A tavaszi vadászidényben jártak Rambouillet-ben és Fontainebleau-ban; „ide ő F. inast magával nem vitt el, mivel csak egy kis mezei-házában szállottanak Gróff Tuluznak... s az hely igen szoros lévén, nem lehetett volna helyt adni minden embernek. Ide Urunk ő F. csak egy Kammerdínert vitt el, mivel másnap, ugymint 30. hálásra vissza is jött ő F. Camaldulban. – Én pedig ő F. Fontenblauban való elmeneteli előtt ugymint 29. visszajöttem Párisban, s mást inast küldöttem el helyemben.” Az apród ilyen elszórt megjegyzései betekintést engednek a kísérő szolgálat mikéntjébe, az apródok közötti munkamegosztásba a személyes szolgálatban. A kialakult rendtartás előírásai szerint cselekedtek. Jól írta Dangeau naplójában, hogy Rákóczi „személyzete körében és háza táján nagy rendet tartott...” Ez a szolgálatra, tanulásra és valláserkölcsei nevelésre is kiterjedt. Az ünnepi kegyességi szertartásokon a katolikus hitű ottani udvariak a kamalduli templomban, a protestánsok a holland vagy angol követ környezetében vettek részt. Mint Szathmári május 31-én: „Vasárnap, ugymint Pünkösöd napján, az Úr-Vacsorájával éltem az Angliai Ambassador Udvarában; s ugyanezen az Ambassadornál vettem fel az Úrvacsoráját Husvétkor is.”⁵⁶⁶

Mint Ilosvay esetén is kiderült, az apródok tanítója Brenner apát volt. A nyár folyamán, július 28-án „Urunk ő F. reggel 10 órakor Camaldulból érkezett be Párisban, Prépost Brenner Uram látogatására. Ugyanezen az napon délután három órakor vissza is tért ő F. Camaldulban. 29. Prépost Brenner Uram vitette ki magát Camaldulban, az aernek frissége kedvéért.”⁵⁶⁷ Az ekkor talán gyengélkedő Brenner eddig ismert tevékenységi köre már kiterjedhetett az *Histoire des Revolutions de Hongrie...* Rákóczi

⁵⁶⁴ Articuli Diaetales Psonienses Anni MDCCXV Pozsony s.d. 1715. XLIX. tc. 2., 3., 4. stb. vö. Márki III, 416–418. és 442; az erdélyi országgyűlés 1717. január 28-án mondta ki Szebenben Mikes, Cserei, Kálnoki, Pápai stb. száműzetését. Cibiny die 28a Januar Anno 1717. Kolozsvári Erdélyi Múzeum Kemény-gyűjt. „Conceptus sententiae Nota Infidelitatis in Clementem Mikes.” Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, i. m., 246–249.

⁵⁶⁵ Szathmári Király, i. m., 378.

⁵⁶⁶ Uo. 378–379; Dangeau, i. m., II, 452.

⁵⁶⁷ Szathmári Király, i. m., 379; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, i. m., 551–552.

tudtával vagy megbízásából történő előkészítésére, dokumentumainak összegyűjtésére. A terjedelmes történeti összefoglalás írás- és másolásbeli munkáiban támaszkodott tanítványaira is, akiknek uruk kamalduli visszahúzódása óta az erősen lecsökkentett udvari utazgatás következtében elég idejük maradt más hasznos időtöltésre.

Ősszel még sor került egy-két útra. Szeptember elején Saint-Cloud-ban, az özvegy Orléans-i hercegné meglátogatása után „ment ő F. az Porcelénna-manufacturában, ki is ugyan Szent-Clouban vagyon, az hová én is elkísírtém ő Felségét. Ugyanezen az nap visszatért ő F. Camaldulban hálásra, az hova én is elmentem ő Felségével, Ordinanczián lévén...” – jegyezte föl ritkuló lapjain a naplóíró. Hírt adott egy-egy rambouillet-i és chantilly-i vadászatról vagy párizsi időzésről is.⁵⁶⁸

A régensnél több, szept. 22-én, okt. 8-án és nov. 24-én tett látogatást említ. Ezek összefügghetnek az október 16-án benyújtott memorandummal, amelyben Rákóczi külpolitikai kérdésekkel foglalkozik, s azzal a javaslattal áll elő, hogy egy európai Habsburg-ellenes összefogás keretében támogassák érdekeit a Portánál.⁵⁶⁹ Időközben ugyanis hírek jöttek a velencei, osztrák-török háború kitöréséről; Pápai titkos működéséről is hírt kapott, s újabb utasításokkal látta el őt. Közben a régens konstantinápolyi követe, Des Alleurs márki, majd az őt felváltó Bonnac márki is elküldte jelentését. Ezzel kapcsolatosak Rákóczi december 2-án, 5-én és 9-én a régensnél tett újabb látogatásai is.

Arról, hogy miként telt az adventi idő Grosbois-ban, a naplóíró már nem ír semmit. December 12-én Szathmári megkapta atyja hazahívó levelét, hogy kezénél van „az Grationalis”. Ezzel a hírrel indult karácsony előtt szolgálatba. „Párisból délután mentem Camaldulban, Ordinancziára” – írja dec. 23-án. Régi apródtársaival, Kisfaludyval, Mikessel sokat beszélgethettek erről az ünnepek alatt, amíg az első hazatérési „ügy” vallo-másírásba elmerült uruk elé került. Rákóczi ugyanis az ágostoni *Vallomások* elmélyült olvasása ihletében a karácsony előtti napokban belefogott önvallomásaiba, *Confessio peccatoris...* – *Egy bűnös vallomása* címmel, magányos beszélgetések formájában, melyben életét siratja meg az önnön szívében született Megváltó jászolánál, s újra átgondolja a gondviselés kegyelmét és útmutatását. Az apródok tanúi lehettek annak, amit régebben Beniczky, később Mikes emlegetett, hogy uruk csak „a sok írásban” tölti az időt. Ilyen körülmények között jegyezte föl hatéves lengyel és francia földön eltöltött hűséges személyes szolgálata után a huszonnégy éves naplóíró, az esemény egyéni és kis közösségi horderejéhez képest lakonikusan: Dec. 28. „Jelenttem megh az F. Fejedelemnek haza való szándékomat. 30. Jöttem vissza Camaldulból Párisban ebéd előtt.”⁵⁷⁰ A szintén hazavágyó grosbois-i apródtársaitól elválva, kölcsönös várakozással s a szokásos hálaadással és a jövőt kémlelve telt az év utolsó napja és a negyedik francia szilveszteri est, a „réveillon de la Saint-Sylvestre.”

⁵⁶⁸ Szathmári Király, *i. m.*, 379–380.

⁵⁶⁹ Uo. 380–381; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 251–253: „Raisonnement sur l’interet de la France et l’etat present de l’Europe”; Vallomások, *i. m.*, 1979, 561–562.

⁵⁷⁰ Szathmári Király, *i. m.*, 381–382; „grationalisát” már Lengyelországban létekor elnyerte, s ez nem vesztette érvényét; *i. m.*, 395; Vallomások, *i. m.*, 1979, 9, 736, 915.

A klastromi életmód és a megkezdett vallomásírás lázas munkája közben az új esztendő elején kevesebb idő jutott a párizsi és az udvari újévi köszöntéssel egybekötött látogatásokra. A Gualteriónak január végén írt levélből kiderül, hogy Rákóczi ritkán megy a városba, bár a „világi hírek”, az itáliai, vatikáni s török háborús híradások érdeklik; Grosbois-ban más az élet: „Én a szerzetesek között élek, akiket csak akkor hallok beszélni, amikor Isten dicsőségét éneklik. Hozzájuk csatlakozom, amennyire csak tudok...”⁵⁷¹ – jellemzi a levélíró a környezetére is kiható kamalduli időtöltést. Párizsban hosszú útra készülődő apródja csak január 30-án jelentkezik: „búcsúztam el az Felséghes Fejedelemtől Camaldülben”⁵⁷² – rögzíti Szathmári a száraz tényt, anélkül, hogy bármit is mondana urától és apródtársaitól vett búcsújáról, az elválás órájának számára is nehéz, de vigasztaló, az ott maradóknak keservesebb perceiről.

Párizsi embereitől értesülhettek az Erdődy grófok arról, amit atyjuknak is megírtak januárban: „Az Rákóczi valóban igen meghvonta magát és merő szerzetesen él, cartusianusokkal együtt egy klastromban lakik, és minden szerzetes szolgálatot velük együtt térsen és egy héten háromszor böjtöl; minden Ember csodálkozik rajta, hogy oly sanyarón él.”⁵⁷³ Egy kamalduli barát följegyzése szerint nagyböjtben hétfőn, szerdán és pénteken csak kenyéren és vízen élt. Egyszer egyik felszolgáló apródja („un de ses pages”) állott vizet tett asztalára, amiért szelíden figyelmeztette mulasztására. Máskor ugyanez az apród, nem sejtve, hogy ura a közelben meghallhatja, illetlen, meggondolatlan („quelques paroles trop libres et peu mesurées... legeres et inconsiderées”) szavakat ejtett ki. A fejedelem szigorúan korholta a magáról megfélemedezőt, intve őt méltatlan viselkedéséről. Valakinek, aki mindkét esetben jelen volt, azzal magyarázta kétféle eljárását, hogy múltkor csak egy „halandó embert” bántott meg, de most „Uram és Istenem” ellen vétkezett. Egyébként Rákóczi a szerzetesek nappali és éjszakai imarendjét követte; velük ájtatoskodott és a legdurvább munkában is fáradhatatlan társuk volt. Az ismeretlen kamalduli azt tapasztalta, hogy emellett gondja volt a házi teendőkre s figyelmet fordított házanépére („sur ses domestiques”). Ezek azt mondták róla, hogy az ő uruk egy szent. A templomhoz épült kisházban imádkozott, olvasott, elmélkedett⁵⁷⁴ és karácsony óta sokat írt. Grosbois-i jámbor életmódjáról egybevágóan szólnak Dangeau márki, az Orléans-i hercegné és Saint-Simon; ez utóbbi írja: „Bűnbánatát tetemes alamizsnákkal

⁵⁷¹ 1717. január 30. Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 244.

⁵⁷² Szathmári Király, *i. m.*, 382; a volt apród csak február 27-én hagyta el a fővárost: „Szombaton reggel hat órakor az Strassburgumi Landkocsin indultam ki Párisból...” *uo.* 384; Bécsig folytatja naplóját, amely április 24-én ér véget, *uo.* 396.

⁵⁷³ Erdődy László Vas-megyei főispánnak, 1717. január 22; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 242.

⁵⁷⁴ Zolnai Béla: A janzenista Rákóczi. Széphalom 1927, 267–271: „Notes sur la vie du Prince Ragotzi”; Pillias, *i. m.*, 116–117.

toldotta meg, személyzetét és házat nagy rendben tartotta, de egyszersmind oly tisztességgel irányította, mint csakugyan roppant előkelő nagyúr...⁵⁷⁵

A vallomásíró elmond még más, környezetével kapcsolatos dolgot is. „Elfoglaltságot és talán a kelleténél nagyobb kedvtelést jelentett számomra kertescském és az épület rendbehozatala és kényelmessé tétele... Az épületek... egyrészt összeomlással fenyegettek, másrészt használatra alkalmatlannak látszottak, egyszóval nem tetszettek...” A kézimunka, a kertészkedés, a festegetés és rajzolás is hozzátartozott a kamalduli élet mindennapjaihoz, a lelki, szellemi, fizikai foglalatosság cserélgetésének célszerű voltához.⁵⁷⁶ A napjait barátok és könyvek között töltő Rákóczi megfelelő tanácsokkal szolgálhatott apródjainak a hasznos időtöltésre, ennek egyik kézenfekvő módjára, a jó könyvek olvasására. Volt már belőlük jónéhány: különféle enciklopédikus és bibliai szótárak, egyháztörténetek, történeti, katonai, néprajzi, természetrajzi és földrajzi könyvek, pedagógiai traktátusok, a kulturált időtöltésre, önvizsgálatra, meditációra nevelő spirituális írások, homiliák és prédikációk, mulatságos és lelki haszonra vivő erkölcsi históriák, egzotikus útleírások, és levélgyűjtemények, s más, a tanulás eszközüül is kínákozó könyvek. Ura több száz kötetre tehető könyvtárát,⁵⁷⁷ amelyben megsaporodtak a vallásos, janzenista jellegű művek, s amelynek nyelve egy tucatnyi latin nyelvű munka kivételével francia volt, Mikesnek itt még inkább módjában volt használni, olvasni és rendbentartani, műveltségének forrásait táplálni. Az apródoknak maguknak is lehettek könyveik, s nemcsak a tanítóik által ajánlottak, hanem saját érdeklődésük és ízlésük szerint választottak.⁵⁷⁸

A hazatérés török reményei

A tavasz elején nemcsak újabb hír, hanem hírnök is érkezett török földről. Pápai János Marseille-ből Toulouse gróf útján Grosbois-ba titkon eljuttatott levelében tudatta jövetelét Rákóczival, majd maga is Párizsba sietett. A fejedelmi ura tudta s engedélye nélkül bekövetkezett váratlan esemény fejleményeként húsvét előtt titkos találkozó jött

⁵⁷⁵ Dangeau, *i. m.*, II, 151–152; Saint-Simon, *i. m.*, 578, 586, 589; Köpeczi, A bujdosó Rákóczi, *i. m.*, 241.

⁵⁷⁶ Vallomások, *i. m.*, 1979, 571–573.

⁵⁷⁷ Zolnai, II. Rákóczi Ferenc könyvtára, *i. m.*, 3–19, 20–27; emlékeztet, hogy a könyvtár későbbi leltározásakor (1736) készült egyetlen lajstrom egyik aláírója Mikes Kelemen; MÖM I, 681.

⁵⁷⁸ Mikesnek később voltak olyan olvasmányai és fordításai, melyek eredetije nem volt meg Rákóczi könyvtárában, vö. MÖM I és III; nemesi társának megvolt pl. Les memoires de M. Roger de Rabutin Comte de Bussy. Paris 1696, vol. 3 in 12°, vö. Forster Gyula: Utóhang gróf Bercsényi László Franciaország marsallja történetéhez. Bp., 1929, 92: Catalogue des livres de la Bibliothèque de L. Bercheny de Luzanci. Nr. 144; MÖM I, 402.